

OLMOS

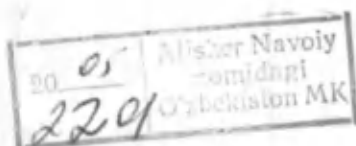
BODOM GULI

Xotiralar, hikoyalar

**G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi
Toshkent — 2004**

84. (5 U)

0-50

W 30811
295

Olmos.

Bodom guli: Xotiralar, hikoyalar. — T.: G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2004. — 136 b.

Ushbu to'plam buyuk alloma shoirimiz G'afur G'ulom bilan zamondosh, yaqin hamsuhbat bo'lgan adiblar haqidagi o'chmas xotiralar bilan bir qatorda adiba Olmosning hayotiy kuzatishlari, hikoya va hajviyalaridan tarkib topgan. O'ylaymizki, u kitobxonlarda katta qiziqish uyg'otadi.

BBK 84 (5U)

A 4702620201-58 Rejaga qo'shimcha, 2004
M 352 (04) -2004

© Olmos, G'afur G'ulom nomidagi
nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2004-y.

ISBN 5-635-02261-8

BODOM GULI

8-sinfda o'qib yurgan vaqtlarim. Bo'yim baland bo'lga-ni, badantarbiya darsidagi saflanishda birinchi bo'lib turga-nim uchun meni "Laylak" deb mazax qilishardi.

Oynaga qarasam, ozg'in, qop-qora, lablari do'rdaygan, burni ham yuzining naq yarmini qoplagan qizni ko'rardim. Ba'zan xunukman, deb o'ksib ham qo'yar edim.

Buning ustiga nima ish qilsam, teskarisi bo'lardi: choy qo'ysam samovar erib tushar, "o'choqqa o'tga qarab kel", deyishsa, o'choqqa boshimni tiqib qarardimmi-ey, kiprik, hatto qoshim jizg'anak bo'lardi. Oshxonadan choymi, ovqatmi olib kelish kerak bo'lsa, albatta to'kilardi. Idishlarni yuv-moqchi bo'lsam, sinardi yoki o'zim yiqilib, biror yerimni qashqa qilardim. Shunda ayam:

— Nima balo, qo'ling qiyshiqmi, ko'zingga qarab yursang bo'lmaydimi, muncha beso'naqay bo'lmasang! — deb koyir-dilar. Shunda buvim yoki dadam mening jonimga ora kirishardi:

— Qo'y, hadeb koyiyverma. Hali biram qiz bo'lsinki...

Maktabdan kelayotib, daraxt kurtaklari bo'rtib qolgani-ni, qushlarning yayrab, osmonlab uchib yurganini — bahor kelayotganini ko'rib, ko'rglimda quvonch ko'pirar edi. Shu alfozda qo'shnimiz Fozila opaning anhor bo'yida mis anjom-larni qumlab yuvayotganiga ko'zim tushib, ularga havasim kelib ketdi. Yارقiragan idishlar oftobda odamning ko'zini qamashtirardi.

Men ham ertaga dam olish kuni hammayoqni tozalab, "bahorga uy ko'taraman", deb reja qilib qo'ydim.

Azonda turdim. Dadam Mustafo akani kutib, dala bozo-riga borishga taraddudlanib turgan ekanlar. Vaqtli uyg'onga-nim uchunmi:

— Ha, Mosh, men bilan dala bozorga borasanmi? — dedilar.

Ba'zan dala bozorga — Chernyayevkami, Troskiygami bo-radigan bo'lsalar, meni ham olib ketardilar. Dadamning dehqonlar, sutchilar, cho'ponlar bilan gapirishib, hazilla-shishlarini yaxshi ko'rar edim.

Dadam biror narsaga xaridor bo'lsalar, sotuvchining atrofi odamga to'lib ketar, hamma dadamlarni tanib, gapga tortar, dadam ham har bir kishining o'ziga loyiq gapmi, biror qiziq askiyami qilib, ko'nglini ko'tarar edilar.

Dadamning savollariga javobim kechikkaniga:

— Ha, Mosh, boshqa ishing bormi? — dedilar.

— Men ayamga uylarni ko'taraman, degan edim. Yanagi haftada olib borasiz. O'shanda lola, ravoch ham chiqib qolar, — dedim.

— Ravochni esingga tushganini qara-ya, agar chiqqan bo'lsa olib kelaman, — dedilar dadam.

Men ikkinchi qavatdagi mehmonxonadan billur idishlarni vodoprovod yoniga olib tushdim. Deraza pardalarni ochib olib, oyna, romlarni yuvdim. Billur idishlarni qaytib olib chiqib ketayotganimda qoqilib, bittasini qo'limdan tushirib yubordim. Ayam uy ishlari, ukalarim bilan ovora bo'lsalar-da, idishning singan ovozi eshitgan ekanlar. Oshxonadan:

— Ha, nimani sindirding, qo'li qiyshiq, hech qayeringga sinig'i kirmadimi? — dedilar.

Men indamadim. Zero, mening tarafimni oladigan dadam bozorda, buvim namoz o'qiyotgan bo'lsalar kerak. Sinmay qolgan idishlarni joylab bo'lib, mis idishlarni anhorga olib tushdim. Fozila opa yuvgan joyga bordim. O'sha yer qumloq, anhorning sayoz bo'lib oqadigan joyi edi.

Qum, pomidor, achigan qatiqda yuvilgan mis idishlar quyosh nurida yarqirardi.

Ariq bo'yida qator qilib samovar, katta-kichik tancha patnis, samovar patnis, non patnislarni terib qo'ydim. Men bu ishlarni bajarib bo'lgunimcha, pardalar qurigan ekan, dazmollab, qayta osib qo'ydim.

Hamma ishlarimni sarishtalab bo'lib, keyin o'zim ham yuvinib, sochlarimni tarab, toza ko'ylak kiyib oldim.

Soat birlar bo'lib qolgan edi. Ayam bilan buvim yozgi oshxonada somsa qilishayotgan edi, shu orada dadam ham keldilar.

Ukalarim dadamning atrofini o'rab olishdi. Hammalariga atalgan narsa bor edi. Mustafo aka bozordan olib kelgan xarajatni mashina yukxonasidan ola boshladi. Chelakda qatiq, bidonchada qaymoq, pishloq, saryog', tuxum, go'sht, qurt, qoplarda kartoshka, piyoz, sabzi, sholg'om...

Ayam oshxonadan chiqib, olib kelingan narsalarni joy-joyiga joylab:

— Dadasi, choy tayyor, somsani ayam tandirdan uza-yaptilar. O'tiring, choy iching, — dedilar.

— Sharsharadagi choyxonada ulfatlarni ko'rib qolgan edim, birga ovqatlandim. Yana bozorga boraman...

— Voy, shuncha narsa olib keldingiz-ku, yetar...

— Ko'chatning yaxshisi Eski shaharda bo'ladi. Ahmadjon zargarni ham ko'rishim kerak.

Mustafo qoplarni oshxonaga olib kirib qo'ygach, dadam yana bozorga ketdilar.

Shu topda eshikdan uchta xushro'ygina juvon kirib keldi.

— Oyizla bormila? — so'radi yoshi kattarog'i.

— Kiringlar, hozir ayamni chaqiraman, — dedim-da, ularni mehmonxonaga boshladim. Yo'l-yo'lakay juvonlardan biri:

— Aylanay, otingiz nima? — deb so'radi.

— Olmos, — dedim, bular kim, qaysi qarindoshimiz ekan, deyman, eslolmayman. Xonaga olib kirib, stol atrofiga o'tkazdim, dasturxon yozdim.

Ayam kirdilar.

Men, mehmonlarga atab qo'yilgan ne'matlarni dasturxonga torta boshladim. Bodom, pista, konfetlar, dadam yaqinda Sariosiyodan olib kelgan anorlarni chiroyli qilib kesib qo'ydim. Ayam g'alati bo'lib, g'ashlari kelibmi-ey o'tirganlari uchun choyni ham ularga o'zim quyib berdim.

Ovqat pishgan, yarim kosadan qilib, suzdirib olib chiqdim. Mehmonlar ovqatni men tayyorlagan deb o'ylashdi, shekilli:

— Munchayam qo'llaringiz shirin ekan-a, — deb al-qashdi.

Bu gap menga yana ham yoqib ketgan edi. Ayamni jahllari chiqqandek menga:

— Bor, dadangga dasturxon qil, ovqatlarini ber, — dedilar.

Men noiloj pastga tushib ketdim. “Nega ayamni jahllari chiqayapti? Qaysi ishim yoqmadi?” deyman-u, gap nimaligini bilmayman. Shu payt eshikdan kirib kelgan dadam mening kayfiyatimni koʻrib:

— Ha, Mosh, nima boʻldi? — dedilar.

— Hali idishlarni yuvayotganimda, siz olib kelgan billur vazani sindirib qoʻydim. Ayam oʻshanga xafa boʻlib oʻtirti-
lar, — dedim.

— Qoʻyaver, sinsa sinipti, bosh-koʻzingdan sadaqa. Yana borib, undan chiroyligini olib kelib, onangni xursand qilamiz. Xafa boʻlmagin.

Shu mahal mehmonlarning tepadan tushayotgani eshitildi. Men ular bilan xayrlashay deb chiqdim. Ular mening katta qiz boʻlib qolganimni, qoʻllarim hamma ishga kelishib turganini, oyoq-qoʻllarim chaqqonligini maqtashdi. Ammo ayamni chehralari ochilmas edi.

Mehmonlar men bilan quchoqlashib xayrlashayotganda, men:

— Yana kelinglar, — desam, bitta yoshginasi:

— Voy, aylanay tillaringizdan. Siz keling, desangiz, ke-laveramiz-da, — dedi.

— Eshigingizga yotib olamiz, hali, — dedi yoshi ulugʻ-rogʻi.

Bu maqtovlar menga yoqardi. Ular qayta-qayta xayrla-shishdi.

Men tepadan pastga, pastdan tepaga yuguraverib, char-chagan edim. Ayvondagi stulga oʻtirib, “ayamning yaxshi koʻrgan billur guldonlarini sindirib qoʻyganim yaxshi boʻlmadi-da”, deb xayollanib tursam, dadam bilan ayamlarni suhbatlari eshitila boshladi.

— Dadasi, bugun qizingizga sovchi keldi...

— Nima deyapsiz?

— Ha, mahallada qiz qidirib yurishgan ekan. Bexos bizni-kiga kirishsa, Olmosni koʻrib qolishipti. Kimni uyiga kirish-ganini ham bilishmas ekan.

— Aytdingizmi?

— Qizingizni yoshligini aytdim. Kimni qizi ekanini oʻzlari

surishtirib bilib olishar, deb indamadim. Lekin qizimiz uyimizga kelib turadigan mehmonlardan deb, rosa xizmat qildi.

— Hali bola-da. Tushunmagan.

— Qizingizga ularni maqtovlari, “aylanay, o’rgilaylari” biram yoqdi... Men nima qilarimni bilmay qoldim.

— Muharramxon, shuning uchun ham unga ko’proq shirin, erkalaydigan gaplarni gapiraylik, a?

— Siz, ayam juda erka qilasizlar. Hech bo’lmasa men sal qattiqroq turay, deyman. Taltayib ketmasin, begona uyga boradigan qizu...

— Baribir. Chiroyli, maqtoov so’zlarni eshitib yursa, bi-rovlarining gapiga uchmaydi. Ko’rganmisiz, bodom daraxti erta bahorda sal kun isisa gullab qoladi. Yana sovuq bo’lganda gulini to’kib yuboradi-da, hosilsiz qoladi. Uyida shirin so’z eshitmay o’sgan qizlarni, o’sha bodom daraxtiga o’xshata-man. Yetilib kelayotgan qizlarga ota-onasi odob-axloqni uri-shib, qarg’ab emas, chiroyli gaplar bilan o’rgatsa, deyman. Qizlar shunda o’z qadrini biladigan bo’ladi.

Men ayam bilan dadamni gaplarini oxirigacha eshitdim. Ayamning jahli nimaga chiqqanini endi tushungan edim.

SIYOHDON

Esinni tanibmanki, dadam po’lat peroli ruchkada siyoh bilan she’r yozar edilar.

Dadamning bir nechta katta-kichik siyohdonlari bo’lib, ularga rango-rang siyohlar solingan bo’lar edi. Ylar sharafiga har xil kayfiyatda she’rlar bitganlar.

Siyohdon, azizim, qora ko’zligim,
Qora tunlar aro yorigan ko’zgu...

Ushbu ajoyib satrlar bag’ishlangan siyohdon hozir G’a-fur G’ulom uy-muzeyida saqlanmoqda. U oddiygina, shisha-dan yasalgan, qopqog’i yo’q (yo sinib ketgan), hashamatli ham emas...

Urush vaqtlari qo'ni-qo'shnilar kechqurunlari biznikida yig'ilishib, radio eshitishar, jang maydonlaridagi dahshatli voqealarni gapirishar edi. Vahimali xabarlarini eshitib, kechasi qo'rquvdan uyg'onib ketardim.

Men bolalar uxlaydigan xonadan ayam bilan dadam xonalariga o'tayotganimda ish stolidagi o'sha siyohdonga ko'zim tushardi. U xuddi joni bordek meni kuzatib turar, oy nurida yaltirab, "qo'rqma", deyayotgandek bo'lardi. So'ng ayam bilan dadamni o'rinlariga kirib ikkovlarini achomlab, tinchib uxlab qolardim.

Yuqoridagi she'rning shu bandini o'qisam, kechasi dadamni ish stollari yonidan o'tayotgandek, siyohdon meni kuzatib turgandek, bolaligim yodimga tushadi.

1944-yilning dekabr oyida Arpapoyadagi uyimizga ko'chib kelganimizda dadam o'sha siyohdonni ham birga olib kelgan ekanlar.

Hozirgi kunda nabiralarimiz siyohu siyohdon nimaligini bilishmaydi.

Dadamni siyohdonlari marmardan yasalgan, yana biri billur, siyoh soladigan yeri, qopqog'i kumushdan yasalgan juda chiroyli siyohdon bo'lib, uni sinib qolmasin deb, ayab tutardilar.

Dadam qalam uchlashga usta edilar. Ish stollarida har xil rangdagi chiroyli uchlangan qalamlar turishini yoqtirar edilar.

Tabiiyki, biz bolalar dadam qalamlarining ishqibozi edik. Shuning uchun ayam har doim bizga qo'riqchi bo'lib, dadamning ish stollaridagi narsalarga tekkizmaslikka harakat qilardilaru harakatlari ko'pincha zoye ketardi.

Biz qalamlarni sekingina olib chiqib, uchini sindirib, u yer-bu yerga tashlab ketardik.

Dadamning ish stollaridagi katta-kichik haykalchalar, qalamdonu qog'ozlar, qog'oz bostirgich, qog'oz qirgqichu kuldonlar bizni eng qiziqtiradigan narsalar edi. Ularni olib o'ynagimiz kelardi.

Dadam ish stollari besaranjom bo'lsa, o'zlariga kerak buyumlar joyida turmasa, uni qidirib she'r yozayotganlarida xayollari bo'linib she'r yoza olmay qolishlarini ayam bizga

necha bor tushuntirmoqchi bo'lardilar. Dadam shoir ekanliklarini, she'r yozayotganlarida ish stollaridagi narsalar joy-joyida bo'lishini yaxshi ko'rishlarini tushunib yetmagunimizgacha qalamlar yo'qolishi, siyohlar to'kilib ketaverishi davom etaverardi.

Dadam siyohni juda tanlar edilar yoki stollarini tortmasida suvlansa rangi chiqadigan kimyoviy qalamlar bo'lar edi. Qalamlarni ko'pincha ishlatib yurgan bola, albatta, men bo'lardim, so'ng ko'pincha sovunli tog'orada ivitilar edim... Shisha idishda (tush) qora suyuq siyoh g'amlangan bo'lar, u negadir og'zi berk tursa ham tez qurib qolardi. Lekin men uchun eng antiqasi labga tekkizib yozsa rangi o'zgaradigan qalamlar edi. Gunafsha rangli siyohning suyuq'iyu poroshogi do'konlarda ko'plab sotilar, chunki butun maktablarda shu rangli siyohda yozish rusum edi.

Boshqa ranglisi, ya'ni barg rang, qora-qizil, havo ranglisini dadam o'zlari qalamlardan tayyorlar edilar.

Bu g'oyat epchillikni, ehtiyotkorlikni talab qiladigan nozik ish edi.

Qalamni (kimyoviysini) o'tkir pichoqda uzunasiga ikkiga bo'linsa o'rtasidagi yozadigan o'zagi (rifeli)ni olish oson. Uni olib, avvaldan iliq suv quyib tayyorlab qo'yilgan kichkina shisha idishga qalamni o'zagi ezib kukunga o'xshatib yanchib solinib, yaxshilab chayqalgach, sekin-sekin sehrli rang paydo bo'lardi. So'ng dadam tayyor bo'lgan siyohdan po'lat peroli ruchkada qog'ozga yozib, mashq qilib ko'rar edilar.

Perolar ham 96-nchi, qurbaqa va boshqa nomlar bilan atalib, uning yo'g'on, ingichka yozadiganlari bo'lar edi.

Dalada bo'y yetgan bir qiz ketmon-la
She'rimdan go'zalroq qator olmoqda.
O'n mingcha qalamga pero bo'lgulik
Ketmondan bu qalam chetda qolmoqda...

She'rdan parchani keltirib taajjub qilaman. Adabiyotshunoslarning e'tirof qilishlaricha, dadamni eng dolzarb voqealarga hozirjavob she'r yozadigan shoir deyishar edi.

Lekin dadam o'zlaridan baribir ko'ngillari to'lmas ekan-da, deyman...

Shunday qilib, siyoh tayyor, endi qalam (eskicha qamishdan yasaladigani)ni ham dadam avval tomga bostirish uchun g'amlab qo'yilgan qamishdan o'tkir pichoqda dastalab kesib olardilar.

Qamishning egiluvchanini topib (qalam uchun qamishning yaroqlisini dadamning o'zlari yaxshi bilar edilar), so'ng o'tkir chust pichoqda yo'nib, uchini xuddi o'ymakor ustalardek pero shakliga o'xshatib yasardilar. O'rtasidan bo'lib, qiyiqlarini chiqarardilar, so'ng qalam tayyor bo'lgach, qanday yozishini tekshirish uchun siyohga botirib, qog'ozga yozib ko'rardilar. Qalin yozsa qamish qalamni uchini yana yo'nardilar. U qo'lda ushlash uchun o'ng'ay, barmoqlarni qabar-tirmaydigan (yo'g'on ham emas, ingichka ham emas) bo'lishi kerak edi.

Atrofimiz qamish qiyiqlariga to'lib ketardi. Birpasda yig'ib olardim.

— Mosh, hazir bo'l, qamish o'tkir bo'ladi, qo'lingni kesib olma, — derdilar dadam.

So'ng qog'ozga, "mashqi qalam", "qalam mashqi" degan men uchun eng sehrli she'rning debochasidan so'zlar yozilar edi. Chunki, uning yozilishidagi har bir harakatni men kuzatib, ishtirok qilgandek bo'lardim-da.

So'ng juda chiroyli husnixatda:

Quyoshning tig'iday oltin qalam-la
Ufqday keng qalbim she'rini yozay.
Yoqutni eritib gulgun qalam-la,
Jahonni qamragan fikrimni yozay...

Hech kim aytmagan so'zlarda go'zal she'rlar yozilardi.

— Olmos, xatim surkalsa, siyoh yoyilib ketsa yozgim kelmay qoladi, sen-chi? — derdilar dadam meni xuddi o'zlari bilan teng ko'rib.

— Menmi, bilmayman, — deyman xijolat bo'lib: — Har doim daftarimga o'zidan-o'zi yo siyoh to'kiladi, yo yozganim

surkalib ketadi... o'zingiz daftarlarimni ko'rasiz-ku... Faqat o'qituvchim uchun yozaman-da, — desam, dadam qah-qah urib kulib yuborardilar...

O'sha yillar dadam havas bilan hovlimizning o'rtasiga hovuz qazdirib, unda o'rdak, g'oz, qafasda bedana, kaklik, bir juft tovus boqtiradigan bo'ldilar.

Hovuz atrofiga qishda ham ko'm-ko'k bo'lib yashnab turadigan butalar, sambit, sarv, arg'uvon, archalarning turli navlaridan o'tkazdilar. Bu daraxtlar orasida parrandalar sayrab, sayr qilib yurishi Behzodning va boshqa rassomlarning Sharafiddin Ali Yazdiy, Sa'diy, Bobur, Alisher Navoiy asarlariga chizilgan qadim miniatyuralaridagidek bog'imizga sharqona husn berar ekan, shekilli.

Dadam tabiiy bu manzaradan ilhomlanib, chigal ko'ngillari sal bo'lsa-da yozilsa kerak (u vaqtlar men bu gaplarni tushunib yetmas edim, albatta).

Keyincha bu parrandalarning taqdiri qiziq kechgan: bir juft tovus chiroyli ediku-ya, lekin ularning ovozi juda xunuk, xuddi yomon xotinlarni hovliga chiqib erini qarg'ab chinqirishi (dadamlarni aytishlaricha)ga o'xsharmish.

Tovusni bittasi uchib ketganmi yoki birov havas qilib olib ketganmi, noma'lum vaziyatda yo'qolgan (ayam yo'qolganidan hech ham xafa emas edilar). Ikkinchisini har saharda butun uyimizdagilarni vahimali sayrash bilan cho'chitaverganidan dadam kimgadir hadya qilib yuborganlar.

O'rdak-g'ozlarning hovuzda suzib yurishi juda manzarali ediku-ya, lekin atrofni iflos qilib, o'sib turgan gullarning g'unchasini, bargini cho'qib, o'sishga qo'ymaganligidan ularni ham Garzantemir ota (bog'bonimiz)ga berib yuborganlar.

Bedanalar hamda kaklikni o'rtoqlaridan birining (kimligi esimda qolmagan) qushlarga ishqiboz o'g'liga sovg'a qilib yuborganlar.

Yuqorida aytganim parrandalarning patidan ham dadam "ilhom" uchun qalam yasab, qalamdonga solib qo'yar edilar.

Dadamlar aytishlaricha, o'tgan zamonlarda mirzolar pat qalamda yozishgan emish, shoirlarni ko'pincha pat qalam ushlab xayolga berilib o'tirganini tasvirlashgan...

Men kattaroq bo'lganimda dadamni siyohlari tugaganida uni yasashni (juda qiziqqanim, bir g'ayritabiiy ish deb bilganimni sezib bo'lsa kerak) menga buyurardilar.

Qancha qalam uchiga qancha suv solishni avval ko'p marta ko'rganman, bilardim. O... bu muhim ish menga buyurilganidan hayajondan boshim osmonga yetardi. Eski gazetalarni stolga solib, hech qayerga to'kib-sochmay bajarishga harakat qilar edim... Lekin u to'kilib ketaverardi, siyoh tayyor bo'lgach, yuz-qo'lim, ko'ylaklarimni yechib ivitib yuvish yoki ximchistkaga berish kerak bo'lardi-yu, lekin buyurilgan ishni eplaganim uchun na akam, na boshqa odam menga "g'ing" demasdi. Chunki, kimyogarlik qilib yasagan siyohimda she'r yozishlaridan g'ururlanishimni ular bilishardi.

Dadam kechqurun kelib siyohni qog'ozda sinab, men bilmagan arabcha harfda, so'ng men bilgan o'rischa harfda qator-qator she'r yozgandek "qalam mashqi", "mashqi qalam" qilardilar.

— Mosh, jijing, siyohni yaxshi yasabsan, — deb sochimni to'zg'itib yuborardilar. Shunda men kattalardek sipolik bilan:

— Dada, siyohdoningizni ichini yaxshilab sovunlab yuvib, artib, so'ng siyoh soldim, — desam, dadam:

— Yaxshi qilibsan, agar eskisini to'kib, idishini yuvib tashlamasang, yangisi aynib qolishi mumkin. Avvalgisi quyulib qolgan, chang-chung tushib, yozayotganda peroga qil yopishib, xatim surkalib, xunuk chiqishi mumkin edi, — derdilar-da, to'xtab yana:— Senga bir podshoning g'azalidan siyoh haqidagi misrasini aytay...

— Podsholar ham she'r yozishganmi, — desam, dadam:

— Ha, ular ham podsho, ham shoir bo'lgan-da, juda go'zal she'rilar yozgan. Lekin podsholar hatto qalamni siyohga botirishni ham o'zlariga ep ko'rishmagan yoki hafsalalari kelmagan, qalamning siyohi tugaguncha boshqasi ketma-ket tayyor bo'lib tursin uchunmi xat yo she'r yozayotganida qalamni siyohga botirib tayyorlab uzatib turadigan kanizaklari bo'lgan ekan.

Shunday bir kanizak qalamni siyohga botirib berib turganida qalam uchiga qil yopishib chiqibdi. Qillik qalamda xat yozilsa, surkalmasin uchun kanizak qalamni qoshiga surtib qildan tozalab berayotganiga podshoning ko'zi tushibdi.

Podshoning ilhomi kelmay turgan ekanmi, kanizak juda chiroyli ekan, qoshiga surtilgan siyoh mukammal husniga putur yetkazgandek bo'libdi, shunda podsho:

Qoshingga tekizmagil qalamni
Bir so'z bilan buzmagil raqamni, —

deb boshlanadigan g'azalni yozgan ekan, dedilar.

— Ja chiroyli she'r ekan, — desam, dadam:

— Voy jijing-ey (meni erkalaganlarida har doim shunday derdilar), sen ham chiroyli g'azallarni tushunadigan bo'lib qolibsanku, — dedilar.

Hayajondan bu she'r kimniki ekanini so'rab ham olmapman...

Keyinchalik, bu voqeaga 40 yillar vaqt o'tganda dadamlar haqida xotira kitobini tayyorlash vaqtida Abduqodir Hayitmetov domlanning maqolalarini o'qib, esimdan chiqib ketgan she'r Amir Umarxonniki ekanini bilib oldim. Dadam Abduqodir akaga bu hikoyani boshqacha, adabiyotshunos sifatida chiroyli qilib aytib bergan ekanlar...

Dadamni 12 jildlik akademik nashrlarini bosmaga tayyorlash vaqtida qo'lyozmalar turli siyohlarda yozilganini ko'rib, bolaligimdagi xayoldan o'chmas voqealar yodimga tushdi.

Dadam chiroyli siyohdondan rangli siyohlarda silliq yoza-digan qalam (ruchka)larda oppoq qog'ozga husnixat bilan yozishni yoqtirar edilar.

Ayam dadamning yozgan she'rlarini siyohini o'ngitmay angin ipaklarda bog'lab, avaylab saqlab qo'yar edilar.

Ayajonim qarigan chog'larida nabiralarini otini adashtirishlari mumkin edi-yu, lekin hayotlarida dadam bilan bog'liq hodisa, voqealarni hech eslaridan chiqarmas edilar.

Agar dadam yozgan biror varaq qo'lyozmani ko'rsatsam, qachon, qayerda, nima maqsad bilan yozilganini aytib berar edilar.

Dadamning birinchi muxlislari ayajonim edilar.

Dadamning yozgan she'rlarini birinchi eshitadigan va unga xolisanlillo baho beradigan ham ayam edilar...

Siyohdonlar ko'p, biriga qora, biriga qizil, bargrang, gunafsha, ko'k siyohlar solib qo'yilar, kayfiyatga qarab

yoki qaysi rangda yozgilari kelsa o'shanisida go'zal she'rlar yozilardi:

Sendagi u siyoh — yo'q, siyoh emas,
Qalbimda qaynagan qip-qizil qonim...

yoki:

Ulug' jang kunlari yozar chog'ida
Mardlarning qonidek daftarga tomding.
La'nati mal'unlar nomin yozganda
"Men qora emasman!" dedingu tonding.

Siyoh, siyohdonga bundan ortiq baho berib bo'ladimi. Dadam uchun siyohu siyohdon tirik odamu u bilan suhbatlashayotgandek... Habibiy, Boniy, Sayfiy domlalar bilan ham siyoh haqida bahslar bo'lardi.

Bir kuni Xitoyda siyohni guruchni kuydirib yaslashini, shuning uchun bunday siyohda chizilgan rasmlar asrlar osha rangi o'chmay bizgacha yetib kelganini aytib berayotganlarini eshitganman.

Yoki qaysidir mamlakatda siyoh o'simliklarning sharbatidan yaslashini ham aytgan edilar.

1950–60-yillarda siyoh to'ldirib yoziladigan avtoruchkalar chiqqanida, dadam har bir yangilikni olqishlab qabul qilganlari kabi bu qalamni ham yoqtirganlarini o'zlari aytardilar:

Pero chizar chinni kosa darzidan ham ingichka
Bu qalamda iqim sevib yozaman har safar.

Bu qalamda o'z xalqimning baxtin yozaman faqat
Va bepoyon Vatanimning istiqbol nashidasin.

Dadam maqola yoki hikoya yozadigan vaqtlarida Shoahmad amaki, Porsoxon domlalarining suhbatini olib, husnixatlari-dan mamnun bo'lib, aytib turar, ular yozib olishar edi...

Ba'zan yosh muxbirlar kelib tezroq biror "she'r, maqola yozib bering, aytib turing, yozib olamiz", deb qistashar,

o'shanda ularni xati yoqmasa, o'qiy olmasalar g'ashlari kelib, "do'xtirlarning dori yozadigan xatiga o'xshabdi", deb qo'yar yoki pochtdan xat kelsayu uni o'qiy olmasalar, "Yozganini o'zi kelib o'qib bersa bo'lar ekan", deb qo'yardilar...

Dadamning qiziq odatlari bor edi, agar qog'ozga siyoh tomsa, o'shandan biror parrandami yoki odamning rasmini yasab qo'yar edilar.

Bunday rasmlar ko'pincha bosma qog'ozlarga chizilardi. Maqsud amakining rasmlarimi yoki o'zlarini ko'zoynakli avtosharjga o'xshagan, yoki meni sochim to'zib turganini-mi, bir oyoqli turna tumshug'ida baliq bilan solingan rasmi hozirgidek ko'z oldimda turipti, lekin ularni yoshlik qilib saqlab qolmaganman.

Umuman, dadam she'r yozayotganlarida o'ylab o'tirib qog'oz hoshiyalariga rasm chizib qo'yar edilar.

Ba'zi vaqtlar biror satr chiqmay tursamikin yoki xayollarini jamlash uchunmikin, qog'oz hoshiyasiga bir kunda qilingan xarajatlarni hisob-kitobini chiqarib qo'yardilar. Dadamning qog'ozga munosabatlari, qog'ozni yaxshi ko'rishlarini alohida yozgim keladi:

Do'stim Muharramga oshiq ko'z bilan
Bir umr termuldim, ikkoving mumtoz.

Ko'zimni oqidek muncha tozasan
Sadafdek ko'ksingga injular tizgan
Oshiq shoirlarning jon, jonisan.

Maqtozni ko'ring, qog'ozga bu misralardan ortiq so'z aytish qiyindir.

Qog'ozni silliq, oq, siyoh yoyilib ketmaydiganini yoqtirar edilar. Sobir aka, Habibiy, Munirxon domla, Qutbidin eshonlar bilan bo'lgan uyimizdagi mumtoz suhbatlarda qogoz qanday paydo bo'lgani, tosh bitiklar daraxt po'stloqlari, hayvonlarni terisi, fir'avnlar davrida qamish (papiirus)-lar qog'oz o'rnini bosganini, necha ming yil ilgari Xitoy ulamosi Kaylun qog'ozni ixtiro qilganini aytib berayotganlarini choy tashib uzuq-yuluq eshitib qolar edim.

Bu suhbatlar nafaqat she'riyat, musiqaga emas, dunyoviy ilmlar doirasida ham bo'lardi, men ularning ufqi borib yuksaklarga taqalishidan taajjub qilardim...

Dadamda bir nechta toza g'azallar, bayozlar yozish uchun tayyorlangan qalin, muqovasi charmdan yasalgan kitoblari bor edi. Ularni qo'qon qog'ozi deyilar ekan. Ularning tayyorlanganiga bir asrdan ziyodroq vaqt bo'lgandir. U qog'oz (kitob) ni varaqlari harir, yupqa, yaltiroq bo'lib, chiroyli ko'k, qizil chiziqlarda ramkalangan. Chiziqlar o'rtasida tilla hallari bor.

Qo'qon qog'ozi arab yozuvida husnixatda yozish uchun mo'ljallanganu dadam tarix uchun asrab qo'yganmilar yoki qarigan chog'larida falsafiy she'r, g'azallar yozib to'ldirmoqchi bo'lganlarmi...

O'sha qo'qon qog'ozi(kitob)ni ayamni dadalari Mirzo Xayrullaxon a'lam (bir muddat mingboshi, Qo'qon qozisi bo'lgan ekanlar) ko'pgina nodir qo'lyozma kitoblar bilan birga dadamning yangi kuyovlik vaqtlarida sovg'a qilganini aytib bergan edilar.

Buvam Mirzo Xayrullaxon aljabr, falsafiy ilmning mutaxassisi bo'lganlar, shu sabab juda qadimiy, noyob kitoblari ko'p bo'lgan. Inqilob davrida uylarini tintuv qilib qimmatbaho buyumlar bilan birgalikda kitoblarni ham olib ketishgan, hovlining o'rtasiga olib chiqib kitoblarni gulxanda yoqib yuborishgan ekan (buvim aytib berardilar).

Dadamni ish stollarining tortmasida pachkalab eng oliy navdagi qog'ozlar turardi. Dadam qog'ozni isrof qilishni yoqtirmas, she'r, maqola, hikoyalarning qoralamasini gazeta qog'ozida yozar va she'r tayyor bo'lgach, oqqa yo o'zlari, yo ayam ko'chirar edilar.

Avvallari qog'oz kamchil vaqtlarda uni non bilan teng qadrlashgan, unga xudoning nomi yozilishi mumkinligi uchun yerga tashlamaslik, oyoq bilan bosmaslik kerak, deb buvim bizga ham o'rgatar edilar.

Lekin biz dadamning sadafdek oppoq qog'ozlariga rasm solgimiz kelardi, faqat ularni ayamdan so'rab olishimiz kerak bo'lardi...

Ko'pincha ayam, dadamning qog'ozlarini ayab bizga sarg'ish kepakli gazeta qog'ozini berib:

— Chizib tashlashingizga shunisi ham bo'laveradi. Oqi dadangni she'r yozadigan qog'ozlari, uni topilishi qiyin,— der edilar.

Biz hali tushunib yetmagan ilohiy holat — she'r yozish siyoh, siyohdon, qalam, qog'ozga qanchalik bog'liqligini nisbiy bo'lsa-da, ayamni so'zlaridan, harakatlaridan sezar edik.

She'r yozish ilohiy mo'jiza, xudo bergan iste'dod ekanini keyinroq tushunib yetganman.

Ayajonim bo'lsalar, dadamga she'r yozish uchun eng oliy sharoit yaratishga harakat qilar edilar. Harakatlari zoye ketmaganini yana bir misrada:

Mirza Abdulqodir uyg'onib qolib
Qizil siyohdonda chiza boshladi.
Fikrimcha azizim Muharramxonim
She'r yozayotganim seza boshladi, —

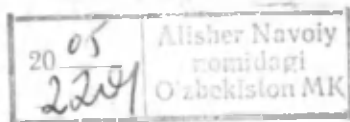
deb meni shuncha urinishlarimni qisqa qilib siyohu rang va unga o'ch bolalar ko'payganiyu ayamlarga muhabbatlarini aytib qo'yaqolganlar...

O'sha bolalik vaqtlarimda nega har kungi bo'lib o'tgan voqealarni yozib qo'ymadim, deb afsuslanaman. Hozirgidek miyam qopchiqlaridan qaytarib bo'lmas, mendan boshqa hech kim ko'rmagan, eshitmagan javohir otam-onam bilan o'tgan baxtiyor kunlarni noyob marjondek hech birini yo'qotmay, bir ipga tizishga urinaman.

O'sha noyob daqiqalarni ko'z o'ngingizda gavdalandira ol-sam, o'zimni behad baxtiyor deb bilaman.

MIRTEMIR AMAKI

Hovlimiz har doim ijodkorlar bilan gavjum bo'lar edi. Kunlardan bir kuni 2—3-sinflarda o'qirdim shekilli, uyimizga Mirtemir amaki keldilar. U kishi avvallari ham Shayx amaki, G'ayratiy, Habibiy domlalar kelishganida birga kelar edilar. Mirtemir amaki dadam bilan Samarqandda 30-yillarda tanish-gan, Farg'ona kanali qurilishida ham uchrashishganini dadam aytguchi edilar.

Mirtemir amaki dadam bilan ko'pgina safarlarda: O'zbekiston kunlariyu dekadalar, ijodiy safarlarda birga bo'lishgan.

Ko'pincha dadamning yuraklari siqilar yoki suhbatlarga moyil bo'lib qolarmidilar, shunda do'stlarini yig'ib bir piyola choy yoki bir osham osh ustida ajoyib dil suhbatlarda Mirtemir amaki albatta bo'lardilar.

Sobir Abdullaga yozgan hazil she'r "Qor xat"dagi:

Kim kelur erkan, desangiz: saqlagin eski udum
Men bo'lurman, mavlaviy Shayxga, mulla Uyg'uni Fo'rum.
Mirtemir xushkayfligi g'oyat tamosho bo'lg'usi
Qahqaha avjga chiqib, sovsem xorosho bo'lg'usi, —

degan satrlarni eslasak bo'ladi.

Mirtemir amakimning kelishlari negadir mening esimda yaxshi qolgan ekan.

U kishi kulrang kostyum-shimda, boshlaridagi do'ppini xuddi dadamnikiga o'xshatib kiygan edilar. U kishi dadamlardan sal bo'ylari pastroq, jussalari ham kichikroq edi.

Choy ichib bo'lib dasturxon yig'ayotgan edik, hammamiz bir xonada, buvim to'rda fотиha o'qiyotgan edilar.

Mirtemir amaki xonaga kirib, avvalo buvimlarga iltifot ko'rsatib, "ona" deb hurmat so'zlarini aytdilar. Dadam bilan qo'l olishib ko'rishdilar. Mirtemir amakini qo'llarida semiz papka bor edi. Ular dadam bilan zinadan ikkinchi qavatdagi ijodxonaga chiqishayotganda, dadam:

— Muharramxon, bizga tepaga choy bering, — dedilar...

Kuz... bemahal sovuq tushgan, hali uylarga pechka yoqilmagan, xonalarning "zaxi" chiqib yotgan (ayamlarning gaplari) edi.

Ayam ijodxonaga plitka (isitgich) olib chiqdilar-da, maxsus tayyorlab qo'yilgan bir bo'lak marmar tosh ustiga qo'yib yoqdilar.

Kichkina yumaloq stolchaga dasturxon tuzay boshladilar.

Men pastdan choynak-piyola, yana kerakli narsalarni olib chiqib berib turdim.

Dadamning boloxonadagi ishxonalarida yo'lbars terisi bo'lib, kallasi tasqara qilib qotirilgan, ko'zlari shishadan,

hamlaga tayyorlangandek tishlari ko'rinib turardi. Biz bolalar uni minib olib o'ynashni yoqtirardik. Shu sabab men har doimgidek allaqachon yo'lbarsga minib olgan edim.

Ayam imo bilan "pastga tush" dedilar. Men yo'lbars tasqarasidan tushdimu dadamni oldilaridan ketgim kelmasdi.

Dadam Mirtemir amaki bilan suhbatlashib o'tirishardi.

Ayam pastdan patnisa shirinliklar, qo'llarida chovgum bilan chiqdilar. Elektr samovarga chovgumdan suv solib:

— Dadasi, choy tayyor, agar yana kerak bo'lsa, samovar qo'yib qo'ydim, qaynasa o'chirib qo'yarsiz, — deb, o'zlari pastga tushib ketdilar.

Dadam chiroyli elektr samovar (qopqog'i billur, jo'mragining buraydigani fil suyagidan yasalgan, ushlagichlari o'ymakor ishlangan)dan choy damlab, issiq-issiq ichishni xush ko'rar edilar.

Dadam Mirtemir amakini choyga taklif qildilar.

Ikkalalari Nekrasov haqida gaplashib, choy icha boshlashdi.

Men hamon yo'lbars terisida o'tirib olib, ularni gaplariga quloq solardim. Ular xonada men borligimni ham sezishmas, o'zlarini gaplari bilan band edilar. Men bo'lsam, bola emasmanmi, ularning e'tiborini o'zimga qaratmoqchi bo'lib:

— Dada, men ham Nekrasovning she'rini yod bilaman, — dedim.

Dadam bo'lsalar endi xonada borligimga e'tibor berib:

— A, qaysi she'rini bilasan, — dedilar.

— Mujechok snagatok, — dedim.

Mirtemir amaki bo'lsalar:

— Qani aytib ber-chi, — dedilar.

Men ham uyalmay-netmay maktabda rus tili muallimimiz yodlatgan she'rni aytib berdim.

Mirtemir amaki:

— Yaxshi, rahmat, lekin bu she'rni dadang o'zbekchaga tarjima qilganlar-ku, nega o'zbekchasini yodlamading, — dedilar.

Men nima deyishni bilmay:

— Menga o'qituvchimiz aytgani uchun yodladim-da, agar o'zbekchasi borligini bilsam, unda aytar edim... Endi yod olaman bo'lmasa, — dedim uyalib.

Dadam bilan Mirtemir amaki gapimga rosa kulishdi.

So'ng dadam:

— Mirtemir amaking ham Nekrasovdan tarjima qilayapti, — dedilar.

So'ng ular o'zlarini gaplari bilan bo'lishdi.

Men dadamni xonalaridan bo'shagan idishlarni olayotganimda katta papkani ustiga Nekrasov: "Rusiyada kim yaxshi yashaydi" deb yozilgan so'zlarga ko'zim tushdi. Bu voqeaga ancha vaqt o'tib ketdi, bir kuni dadam:

— Olmos, sen Mannon bilan (shafyorimiz) Mirtemir amakingnikiga borib kelgin, u amakingni sen yaxshi bilasan-ku,— deb o'sha og'ir katta papkani berdilar-da:— Ichida xati bor, agar amaking bo'lmasalar kennoyingga berasan, — dedilar.

Dadam biz bolalarga ko'pincha ish buyurganlarida bizni kattalar bilan mustaqil, birovni yordamisiz gapirisha oladimi, yo'qmi, o'z fikrini tushuntira oladimi, mas'uliyati yetadimi, deb sinab ko'rar edilar.

Men xo'p ishorasini qilib, papkani oldim va mashinaga o'tirib Mirtemir amakimnikiga ketdim.

Mirtemir amakining hovlilarining atrofi gir aylana imorat ekan, oynavand ayvonlariga kirdim. Bolalar, qizlar bor edi. Yoshi o'tganroq ayol meni qarshi oldi. Kimligimni aytgandim, ayol uyga kirib ketdi-da, ichkaridan o'rta yoshli oqsariqdan kelgan xushro'ygina juvon chiqib, men bilan ko'rishib ayamni, dadamlarni, buvimlarni so'radilar. Men nimaga kelganimni aytdim. Kennoyi, Mirtemir amakini ayollari shu kishi (men u ayolni birinchi bor ko'rishim edi) ekan, amakim uyda yo'qliklarini aytdilar. Papkani berdim.

— Olmosxon, uyga kiring, choy ichib keting, — dedilar. Men uyda dadam kutayotganlarini aytib, xayrlashdim.

Mirtemir amakining papkalarini dadamning ish stollari-da turganini ko'p marta ko'rganman. Ko'k siyohda zich yozilgan she'rlar o'sha Nekrasovning "Rusiyada kim yaxshi yashaydi" poemasi tarjimasini edi.

Uning har varag'ida dadamning qo'llari bilan yozilgan joylari bor. O'sha qo'lyozma Mirtemir amakining arxivlarida turgan bo'lsa kerak.

Universitetda o'qib yurgan chog'larimda, albatta meni sevgi-muhabbat lirikasi qiziqtirardi: Xayriddin Saloh, Saida

Zunnunova, Yong'in Mirzo she'rlari menga ko'proq yoqardi. Bir kuni choy ustida hammamizga dadam she'rlar haqida hikoya aytib berib o'tirgan edilar, men dabdurstandan:

— Dada, hozirgi ijodkorlardan kimni she'rlarini yoqtirasiz? — deb so'radim, dadam o'ylab ham o'tirmay:

— Shayx amakingni she'rlari, dramalari yoqadi. Lekin Mirtemir amakingni she'rlarida katta falsafiy fikrlar ko'p. U juda katta iste'dod sohibi, bunday shoir bizda boshqa yo'q, — dedilar-da, Mirtemir amakini men eshitmagan lirik she'rlarini yoddan o'qib berdilar. Men dadam hozirgi o'zlari bilan tengqur shoirlarning she'rlarini yoddan bilishlariga hayratlanib:

— Dada, qachon yod olgansiz bu she'rni? — desam:

— Qizim, men biror she'rmi o'qisam yoki eshitsam, menga yoqsa, o'zidan-o'zi yod bo'lib qoladi, — dedilar.

Mening hayratim yanada oshib:

— Qachondan beri shunday? — desam, yana xayolga berilib:

— She'r meni o'z domiga tortgandan beri bo'lsa kerak, — dedilar. Shu sabab Bedil, Fuzuliy, Sa'diy, Navoiy va boshqa shoirlarning ijodini besh qo'lday bilar ekanlar-da, deb o'yladim. Dadamni Mirtemir amakiga bergan baholaridan keyin men domlanning she'rlarini boshqacha qunt bilan o'qiydigan bo'ldim.

Mirtemir amakim katta faylasuf shoir, o'zlariga xos bo'lgan baland ovozlari bilan tengqurlaridan ajralib turishlarini o'shanda angladim.

Mirtemir amakimning ijodlari dadamning ijodlariga uyg'unligini she'rlarini o'qiganimda sezar edim.

Mirtemir amakimning Yozuvchilar uyida, uchrashuvlarda o'qigan she'rlarini ko'p marta eshitganman, yoqimli, hayqiroq ovozlari hali-hali qulog'im ostida jaranglab turgandek bo'ladi.

ABDULLA QAHHOR

1957-yili mashhur hind raqqosasi Vayjantemala Toshkentga kelgan edi. Uning Alisher Navoiy nomli teatrdagi bo'ladigan konsertiga dadam ikkita bilet olib kelgan edilar. O'sha vaqtda men Hulkar bilan filologiya fakultetida oldinma-keyin o'qir edik. Tanaffuslarda, kutubxona yoki adabiy kechalarda uchrashar, bir-birimiznikiga tez-tez borib turar edik. Bu gal

ham teatrga Hulkar bilan maslahatlashib birga boradigan bo'ldik. Uni teatr eshigi yonida kutadigan bo'ldim.

Shu kuni sochimni yuvib bitta qilib o'rdim, pushti sun'iy krepjorjet qo'sh etak kimono ko'ylagimni kiydim (o'sha vaqtda kiyim ham ko'p emas edi, shuning uchun esimda qolgan-da). Dadam gulzorimizda ochilib bo'lgan gullarni qirqayotgan ekanlar.

Teatrga ketayotganim, konsertdan so'ng Hulkarnikida yotib qolishimni ayam va dadam bilishar edi.

— Dada, men ketdim, — dedim.

Dadam usti-boshimni kuzatib (har doim shunday qilar edilar):

— To'xta-chi, — dedilar-da, bitta chiroyli to'la ochilmagan olovrang atirgulni uzdilar, tikonlarini qaychi bilan olib silliqlab, so'ng: — Beri kel, — dedilar.

Yaqin borsam, ko'ylagimni yoqasi ochiqroq edi, o'rtasiga gulni qistirib qo'ydilar. Ko'ylakka aynan shu gul kerakdek juda mos tushdi. O'zlarining ixtirolaridan mamnun bo'lib:

— Endi boraqol, — dedilar.

Teatrga yetib borganimda, Hulkar meni kutishi kerak bo'lgan joyda yo'q edi. Men uni bir oz kutdim.

Nihoyat, Hulkar keldi.

U har doimgidek juda chiroyli guldor yangi ipakli ko'ylakda edi.

Sochlari oxirgi rusumda chiroyli turnaklangan, peshonasi ochiq, qo'l-oyoqlari, bo'yi basti kelishgan, ham Hamid akamlarga, ham Zulfiya opamlarga o'xshab ketgan xushro'y qiz edi.

Biz shoshilib ichkariga kirdik.

Konsert boshlanmagan edi-yu, lekin hamma joyida o'tirib sahna ochilishini kutardi. Kechikib qolganimizga uyalib, joyimizni qidirmayoq ikkita bo'sh joyga o'tira qoldik.

Men ochilmagan sahnadan ko'zimni olmasam-da, oldindagi qatordan birov o'girilib qaraganini sezdim: Kibriyoxon opa, yonlarida Abdulla aka o'tirgan ekanlar. Kibriyoxon opa menga bosh iring'ab salomlashdilar-da, Abdulla akaning quloqlariga bir narsa deb pichirladilar.

Abdulla aka avval Hulkarga, so'ng menga sinchiklab qarab oldilar-da (men shoshilib, o'ng'aysizlanib salom berdim, ular

eshitmadilar, shekilli, javob bo'lmadi), balandroq ovozda Hulkarga bir narsa deb gapirdilar, e'tibor bermaganim uchun eshitmay qoldim. So'ng men haqimda:

— Voy-bo'y, G'afurning familniy burni shundoqqina qiziga ko'chgan ekan-ku, — dedilar.

Burnim kattaligiga ishora qilganlarini bildimu xursand bo'lib turganini birpasda uch pul bo'ldi.

Hulkar hech gapni eshitmay sahnaga mahliyo tikilib boshini sarak-sarak qilardi. Oldimizda o'tirgan baland bo'yli odamlardan sahna ko'rinmasdi. Men bu yerda o'tirgim kelmay qoldi.

— Hulkar, yur, oldingi qatorlarda joy ko'p ekan, sahnga yaqinroq o'tiraylik, — dedim.

Hulkar ham:

— Hech narsa ko'rinmayapti, yur, — dedi.

Biz yugurib sahnaga yaqinroq joyga borib o'tirdik.

Avvallari faqat hind filmlarida ko'rganimiz raqqosaning san'ati, kuyning sehridan mahliyo bo'lib tomosha qilar edik.

Konsert tugagach, Hulkarlarnikiga yo'l oldik.

Zulfiya opam bizni kutib o'tirgan ekanlar.

Hulkar ikkovimiz taassurotlarimizni og'iz to'ldirib aytib tugata olmaymiz. Shunda Abdulla akaning atayin meni eshitsin deb aytgan gaplari esimga tushib, yana ko'nglim g'ash bo'lib ketib, Zulfiya opamlarga gap men haqimda bo'lmasa-da:

— Mening burnim juda katta-ya, — dedim.

— Voy, jonim, o'zingga yarashib turadi. Hind qizlarining ham burni chimchilagandek bo'lmaydi, ko'rgandirsan, Hulkarning burni ham dadasinikiga o'xshab ketadi, — deb meni yupatgan bo'ldilar.

Hulkar choy damlab kelib:

— Oyijon, nima deyapsizlar, — dedi.

Zulfiya opam:

— Hech, — deb qo'yaqoldilar.

Choy ichib o'tirib o'tgan-ketganlardan gapirib rosa kulishdik.

Ertasiga yakshanba bo'lgani uchun nonushtada uzoq choy ichib o'tirdik. So'ng uyga ketadigan bo'ldim. Zulfiya opam:

— Bugun dam olish kuni-ku, yana yotib qolaqol, — dedilar.

— Ayamga yordam berishim kerak, dam olish kunlari uyimizda mehmon ko'p bo'ladi, — deb xayrlashdim.

Uyga kelsam, dadam kasalxonaga o'rtoqlarini ko'rgani ketgan ekanlar.

Ayamlarga konsertni gapiribgina emas, harakatlar bilan Vayjantemalaning raqslarini ko'rsatib berdim.

Ayam:

— Konsertga kimlar boripti, — dedilar.

Shunda yana Abdulla akaning gaplari esimga tushib ketdi. Kimlarni ko'rganimni aytib turib, Abdulla akaning gaplarini ham aytib berdim.

Ayam:

— Burning kichkina emasligi rost, dadangnikiga o'xshashi ham to'g'ri. Qani edi hammaning bolasi ozgina bo'lsa ham otasiga o'xshasa. O'sayapsan, voyaga yetsang burning tortilib ketadi. Dadang seni juda erkalatib yuborganlar-da, senga maqto'v bo'lsa. Hamma "Olmosxon, Olmosxon" deganiga havolanib ketganingni sezgandirlar, sal shashtingni pasaytirib qo'yay deganlar-da Abdulla aka, xo'pam sinchkov odamlar-da, boplab gapirib qo'yadilar, shuning uchun ba'zi odamlar u kishiga kek saqlab yuradi. O'ylab ko'rilsa, gaplari to'g'ri bo'ladi. Kibriyoxon bekami ko'st, pazanda, savodi tugal — go'zal juvon-a, — dedilar.

— Ha, juda chiroylilar, — dedim men.

— Abdulla aka hajv ustasilar, hikoyalarida hech kim eshitmagan o'xshatishlar qilib qo'yadilar-da. O'qimaganmisan?

— Ko'p emas...

— Sen hadeb o'rischa ro'monlarni o'qiyvermay, Abdulla akani ko'proq o'qigin-a, qanday odamlklarini, nozik ta'bliklarini, odamlarga munosabatlarini bilib olasan. Shunaqa hikoyalar yozib qo'ygani larki, o'qib odamning ichi ag'dar-to'ntar bo'lib ketadi. Xuddi Chexovning hikoyalariga o'xshagan, har bir hikoyada bir ro'moncha mazmun bor. Har birida inson taqdiri... Tarjimalarini aytmaysanmi. Hikoyalarining tiliga e'tibor bergin, har bir so'zni joy-joyiga qo'yib ishlatgan yozuvchining o'zi kam-ku. Dadang Abdulla akani juda katta yozuvchi deb hurmat qiladilar.

Men Abdulla akani, 12–13 yoshimda ekanimda, Qo'qonda akam Muhiddinxon redaktorlik qilgan "Kommuna" gazetasida bosilgan hikoyalarni o'qib, biznikiga kelganlarida ko'rganman. U kishi akam bilan o'rtoq edilar.

Dadangning she'rlari, Abdulla Qahhorning hikoyalari 20–30-yillardayoq mashhur bo'la boshlagan. Kibriyoxon aytmoqchi, Abdulla aka juda mehnatkash yozuvchi, katta quntga ega odam emishlar. Dadangda o'sha qunt bo'lsa, qancha-qancha asarlar qog'ozga tushishi mumkin edi...

Har kuni choy ustida, o'rtoqlari bilan ulfatchilikda hech takrorlamay, har gal yangisini aytib bergan afandiyu hikoyalarning o'zi bir kitob bo'ladi. Dadang aytib bergan hikoyalarni hikmatlarni qancha-qancha yozuvchilar o'ziniki qilib, o'xshatolmay yozib yuradi, dadangning o'zlarida esa yozishga qunt yo'q. Sen Abdulla akaning quntlaridan o'rganigin, yozganlaridan ko'proq o'qigin, — dedilar.

Ayamning Abdulla aka haqidagi gaplari ko'nglimdagi ozginagina xijilni allaqachon chiqarib yuborgan edi.

Shu-shu bo'ldiyu, men Abdulla akaning asarlari — "Sarob", "Qo'shchinor chiroqlari", "Sinchalak", "O'tmishdan ertaklar"ni va qator hikoyalarni takror-takror o'qib, har gal yangi ma'no tuyadigan bo'ldim.

Iste'dodlari, mahoratlari, hajvlaridagi so'z o'yiniga har gal tan berardim.

Abdulla aka Kibriyoxon opa bilan biznikiga mehmon bo'lib kelishganida choy tashib, universitetda uchrashuvlarda ko'rganimda hurmatlab, yosh bo'lganim sabab uyalib, salobatlari bosib salom-alikdan nari o'tishga jur'at qilgan emasman.

Afsuski, menga Abdulla aka bilan suhbatlashish nasib bo'lmadi. Faqat u kishi qanday ulug' inson ekanlarini Kibriyoxon opa aytib bergan xotiralardan va biz yozuvchilar uchun darslikdek bo'lib qolgan asarlaridan bilaman, xolos.

HAMID AKA

Hamid G'ulom deganda uning she'rlari, romanlari, ajoyib dil o'rtoqchi hikoyalari, yo'l xotirotlari, ocherk, publitsistik maqolalari marjondek tizilib xayolimga keladi. Uning mada-

niyatimiz, adabiyotimiz ravnaqiga qo'shgan hissasini o'ylayman. Mana shular haqida yozsam bo'ladi, lekin bular haqida adabiyotshunoslar ipidan-ignasigacha joy-joyiga qo'yib tahlil qilib bera oladilar.

Hamid akamning dadam bilan safarlarga borganlari, ular bilan ko'pincha hamroh bo'lganlari, dadamni ardoqlab, avaylab, ko'ngillariga qarab yurganlari haqida yozsammikin... Yoki chet el, qardosh respublikalardan kelgan mehmonlar uyimizga kelishganda, har doim dadamni o'ng qo'llaridek yonlarida bo'lganlari haqida aytammikin, deb xayolim yugurib ketadi...

Lekin bu voqealar haqida Hamid akamni o'zlari juda chiroyli, ta'sirli qilib xotiralar yozishlari turgan gap.

Mening Hamid akam haqidagi ajoyib esdaliklarim juda ko'p. Hammasini eslasam — kitob bo'ladi.

Xotiralarimni dadam G'afur G'ulom bilan Hamid akamning bir-birlariga bo'lgan aka-ukadek samimiy munosabatlari, mening eng avvalgi, afsus, qaytarib bo'lmas hayrat to'la taassurotlarimdan boshlay qolay.

Biz Kaduoboddan Beshyog'ochning "Arpapoya"siga ko'chib kelganimizda besh yoshli qizcha edim. O'ynab yurib, hovlimiz atrofi, qo'ni-qo'shnilarni bilib oldim.

Uyimiz bilan Muqimiy nomli teatr o'rtasida eski uylar bo'lib, ular tezgina buzilib, o'sha uy egalariga boshqa joylardan joy berilgani uchun o'rta bo'shab qoldi. Teatr hovlisi bilan bizning hovlimiz bir bo'lib qoldi. O'rtada devor yo'q edi. Artistlar yuzlariga grim qilib, rol uchun kiyinvolib katta hovlida sayr qilib yurishardi. Men uchun bu — teatrdagi qo'yilgan spektakldan ham zo'r tomosha edi.

Sal kattaroq bo'lganimda, teatr orqasidagi ko'chalar, Beshyog'och bozori tomonlarni ham o'rtoqlarim bilan borib ko'radigan bo'ldim.

Hamid akamlarni uylari esa, yosh naturalistlarning "Forobiy" degan har xil to'garaklari bor maktab ko'chasining boshida edi.

Hamid akam shu ko'chada yashar edilar. Uylari o'sha davr uchun ancha hashamatli ichkari-tashqarili katta hovli bo'lib, ikki qavatli edi shekilli, u yerda anchagina oila: amakivachchalar, qarindosh-urug'lar birga tinch-totuv yashashar

edi. Men 8—9 yoshli qiz bo'lib qolganimga shu "Forobiy" maktabiga o'rtoqlarim bilan ko'p borar edim.

Ana shu, "Forobiy" (qisqacha shunday derdik)ga bor-ganlarimda albatta Hamid akamlarnikiga kirib xabar olib, bo-lalari bilan o'ynab (Alisher mendan salgina kichkina edi) xuddi kattalardek uydan olganim konfetlarni ulashib kelishni o'zimni vazifam deb bilgan edim, shekilli.

Yana menga Manzura opam (Hamid akamning umr yo'ldo-shi) juda yoqar edilar. Manzura opam biznikiga kelganlarida mahliyo bo'lib qolar edim.

Ular juda chiroyli edilar. Manzura opam g'oyat go'zal ovozlardagi qo'ng'iroqchaga o'xshagan ohang meni o'ziga rom qilardi.

Ko'pincha Hamid akam bilan dadam safarlarga ketishga-nida, ulardan xabar bormi, deb biznikiga kelar edilar.

Manzura opam kelishlari bilan yonlariga borvolib u kishini gapga tutar, ovozlardagi kam uchraydigan qo'ng'iroqcha menga yoqar, gaplashgim kelaverardi. Manzura opam hamma savollarimga zerikmay javob berardilar.

Familiyamiz bir bo'lganidan ancha vaqtgacha Hamid akamni dadamni tug'ishgan ukalari deb bilar edim. Shu tuyg'u haligacha men bilan birga. Manzura opam ayam bilan opa-singildek sirli-sirli so'zlashib o'tirishganida, men ham gapga aralashib quvonib o'tirardim.

Uyimizga mehmon keladigan bo'lsa dadam:

— Hamidni chaqirib kel, — deb menga buyurur edilar, men bir zumda yugurib borib aytib kelardim.

Kunlardan-bir kuni erta tongda uyg'onib ketib, qilar ish topmay hovlida aylanib yursam, dadam:

— Mosh, bor Hamid akangni aytib kel, agar uyg'on-magan bo'lsa, uyg'otib olib kel, — dedilar.

Uylariga borsam, eshiklari ochiq, Hamid akani oyilari hovlida ekanlar. U kishi baland bo'yli, hushfe'l juvon edilar. U kishiga dadam aytgan gapni aytсам, kulib:

— Manzuraxon hozir hovlilarni sarishtalab kirib ketgan edi-ya, nevaram injiqlik qilib kechasi bilan uxlatmadi-yov, charchab uxlab qolishdimikin, bir oz to'xtab tur-chi, o'zlari chiqib qolishar, — dedilar.

Men oyiga har xil savollarni ko'p berib yubordim shekilli, javobiga ulgurolmay kulib:

— Voy, so'roqchi qizim-ey, buncha tiling biyron, dangni qizisan-da, a, — dedilar.

Men ham bo'sh kelmay: "Hamid akamsiz uyga bormasligimni, dadam uyg'otib bo'lsa ham olib kel", deganlarini aytsam, oyim yana kulib ichkariga kirib, gapimni aytdilar shekilli, ichkarida jonlanish sodir bo'ldi.

Hamid aka yuvinib, kiyinib chiqdilar. Hamid aka bilan uyga yetgunimizcha gapirishib ketdik.

Hamid akam mendan:

— Akamni kayfiyatlari yaxshimi? Uyda kim bor? Opam yaxshimilar? Nima yangiliklar? — kabi savollariga, uyimizda bo'lib o'tgan voqealarni ipidan-ignasigacha aytdim. Kim kelganu kim ketgan, nima degan, nima maqsadda kelgani, hammasini to'kib soldim.

Hamid akam uyimizga yetib borgunimizcha xonadonimiz "sir-asroridan" to'la ma'lumot oldilar.

Dadam she'r yozib, bozor qilib kelib, Hamid akamni sabrsizlik bilan kutib turgan ekanlar.

Ayam:

— Hamidjon, akangiz yangi yozgan she'rlarini Siz o'qib bermaguningizgacha choy ichishga ham ishtahalari bo'lmay turgan edilar, yaxshi kelib qoldinglar, — dedilar.

Dadam ichkaridan qo'llarida qog'ozlar bilan hovliga chiqdilar. Hamid akam bilan qo'l olishib ko'rishdilar. Dadam:

— Abdul Hamid seni kutib turgan edim, shu she'rni o'zing o'qivorgin, — dedilar-da, qo'llaridagi qog'ozlarni berdilar.

Hamid aka qog'ozlarga ko'z yugurtirib chiqib:

— Aka, juda zo'r-ku, ajoyib she'r yozibsiz, o'zingiz o'qing, sizchalik o'qish qo'limdan kelarmikin, — dedilar.

Dadam gapni cho'rt kesib:

— Azondan beri seni o'qishingni kutib turipman, o'qi, — dedilar.

Ana shundan keyin Hamid akam faqat o'zlariga xos ajoyib shirali, faqat u kishigina talaffuz eta oladigan ohanglar bilan dadamni she'rlarini o'qidilarki, atrof sukutida ovozlari kishini mahliyo qilmay qo'ymasdi...

Dadam Hamid akam ijrosida yana ham ajoyib jilo olgan she'rlaridan ko'ngillari to'lib mamnun edilar. Hamid akam dadamni she'rlarini g'oyat go'zal, falsafiy she'rni dadamdan boshqa hech kim yozolmasligini aytib, yana ham dadamni quvontirgan edilar.

— G'afur aka, she'rni siz yozinguz men o'qiy-da, — deb o'sha maqtovga o'zlarini ham qo'shib qo'rganlari dadamga yana ham yoqib tushdi shekilli, ikkalalari yana bel olishib ketishdi.

Murg'ak taassurotlarimda o'sha damlar bir ilohiy damlardek muhrlanib qolgan. She'r sehri, uning takrorlab bo'lmas yurak urishlaridagi ritmlari, talaffuzi, hayajon bilan o'qilishi ko'zimga yosh keltirib, qalbimni to'lqinlantirib yuborgan edi.

Hamid akam dadamni hamma erkaliklarini ko'tarar, o'zlari erkalaydigan gaplar aytib endi gilos tagidagi stolga tayyorlangan dasturxonda choy ichib o'tirishardi. Ayam parvona bo'lib:

— Abdul Hamid, choy iching, manovilardan yeng, hammasini siz kelasiz deb tayyorladim, — deb hurmatlar edilar.

Hozir o'ylasam, ayam Hamid akamlardan unchalik katta emas ekanlari, ularga va dadamni har bir shogirdlariga opalarcha mehribonchilik qilishlari, she'r yozish, ijod mashaqqatini bilganlaridan ekan-da, deyman. Mening qulog'imdan esa hali o'qilgan she'ming jarangi ketmas edi. O'sha vaqtlardan beri Hamid akamning dadam yozgan she'rlarini o'qishlarini yaxshi ko'raman. Hech bir iqtidorli artist, so'z ustasi ham dadamni she'rlarini Hamid akamchalik tushunib yetib, kerak joyida pauzalar bilan dil o'ynatadigan qilib o'qiy olmaydi.

Shu bois qayerda bo'lmasin, ya'ni uchrashuvlarda, adabiy kechalarda iloji bo'lsa Hamid akamdan dadamni she'rlarini o'qib bering, deb yalinib yuraman. Hamid akam dadamni she'rlarini o'qisalar, yuqorida aytganim voqealarni qaytadan kechirgandek, o'sha qaytarib bo'lmas vaqtdagidek baxtiyor bo'laman, hali ham menda dadamga erkananib yurgandagidek his paydo bo'ladi. Hamid akam dadamning she'rlarini o'qiyaptilarmi, demak, dadam tirik, meni issiq bag'rilariga olayotgandek bo'laveradi...

Aytib berganim ushbu voqeaga ham 50 yildan ko'proq vaqt bo'libdi.

USTOZI ULAMO

Ozod akani har doim bilgandekman. Zafar akamlarni (Muzaffar Muhitdinovich Xayrullayev — tog'amning o'g'il-lari) qachondan eslay olsam, o'shandan Ozod akamlarni ham bilgandekman.

Uyimizga ko'p kelar edilar.

Albatta, avvallari Zafar akamlarni talabalik do'stlari bo'lganlari uchun, keyinroq tanqidchi adabiyotshunos sifa-tida, so'ng oilamizning yaqin kishisi, qadrdonimiz, xush-chaqchaq, hazilkash, dadamlarni Ozodlari sifatida bilaman.

O'sha vaqtlarda dadamlar bilan Zafar aka, Ozod akalar qandaydir adabiyot muammolari, o'tgan zamondagi shoirlarning dunyoqarashiyu yozgan asarlari haqida bahslashishgan bo'lsa kerak, deb o'ylayman.

Ko'pgina davlat arboblariyu yetuk adabiyotshunos fay-lasufklar tarixni chuqur bilgan dadam oldida ip yecholmay qolishganini ko'p ko'rganman.

Ozod aka bo'lsalar, dadamdan tortinmay o'z fikrlarida turib olganlarini ko'rganimda tan bergandim. Ozod aka o'z haq fikrlarini o'tkazishda hech qanday murosasizlikka beril-masliklari menga har doim yoqadi.

Maktabni tugatib, universitetga o'qishga kirganimda, qarasam, bizga dars beradigan domlarning ko'pi biznikiga kelib yuradigan dadamning shogirdlari ekan. Yoshi ulug' taniqli olimlar: Homil Yoqubov, G'ulom Karimov, Saida Nazrullayevadan tortib, kuchga to'lgan jo'shqin Laziz Qayumov, Ozod Sharafiddinov, Anvar Shorahmedov, Tursun Sobirov hammalari kun ora uyimizda ko'rib turadiganlarim, endi mening domlalarim...

Albatta, ulardan dars olish, o'zlashtirish men uchun ham qiyin, ham oson edi.

Darsda o'qib kel, deganlarini bilmasam, ulardan xijolat qilardim. "Shunday odamni qizi, adabiyotni fahmlamas ekan", — deb o'ylashmasin deb tirishib o'qirdim.

Osonligi esa, hech hayiqmay o'z fikrimni aytardim, to'g'ri bo'lsa to'g'ri, noto'g'ri bo'lsa noto'g'ri, degan ja-vobni olardim. Darslarda, kurs ishlari yozishda uyalmay mas-lahat so'rardim. Ular ham o'z akalarimday javob berishardi.

Ozod akani shaxmat o'ynaganlarini ko'rganmisizlar? Haqiqiy turnir, dahanaki jangga aylanardi. Har xil iboralar, hazillar, anekdotlar, jirillashlar, papiros tutuniga to'la xonada asablar uzilgudek holat paydo bo'lardi. Akam Ulug'bek bilan shaxmat o'ynaganlarini ko'rgan kishi haqiqiy "bolelshik" bo'lib qolardi. U o'yinlarni faqat ko'rish kerak...

Biz talabalar domlalarimizni juda qadrlar edik, chunki ular bilan hamfikir edik. Shuning uchunmi, ular bizga ishda o'rnak bo'lishardi. Universitetda o'qib yurganimizda Laziz aka, Anvar aka, Ozod akalar bizni ideallarimiz edi. Laziz aka yumshoq, lirizmga berilib gapni uzoqdan bezab, she'rlarni chiroyli o'qib tushuntirardilar. Biz qizlarni hurmatlab, erkalab "bonu" der edilar. Ozod aka olovli vulqondek otilib, so'zlari hayajondan ichlariga sig'magandek gapirar edilar. Ularni darslari bir paraga sig'mas, tanaffus ham eslaridan chiqib ketar, dars bahs-munozara, mushohadaga aylanib ketardi. Har bir darsda asablari qil ustida turar, o'zlarining so'zlarini, hislarini hech ayamadan sarf qilardilar, ba'zan yozuvchining asarlaridan, tanqidchining taqrizi o'tkirroq, qiziqarliroq, qaynoqroq bo'lardi, deyilsa, hech mubolag'a bo'lmaydi. Tanqid qilsalar, haq ekanliklarini isbotlab, hech kimni ayab o'tirmas edilar.

Hammamiz u kishiga o'rtoqdek hazillashardik, lekin imtihonlarda fanni bilmagan talabalarni yoqtirmas: "Do'stim, o'qish kerak! Sizlarni o'qishdan boshqa ishinglar yo'q-ku, vaqtni boy bersanglar keyin nima bo'ladi?" — deb qayg'urar edilar. Ozod aka g'arb, turkiyzabon, rus adabiyotini yaxshi bilardilar, darslarda ularni asarlarini o'zbek adabiyotidagi asarlarga taqqoslab, tahlil qilar edilar. Ularni asosiy g'oyasini shunday miyamizga quyib qo'ygandek ochib berar edilar.

O'sha talabalik davrlariga ham mana qirq yildan oshibdi...

Ozod aka, Laziz akalar har doim paxta terimi vaqtida talabalar bilan birga bo'lishardi. Birinchi kursda "rezervist" edim, agar paxtani ko'p termsam, talaba bo'lishim mumkin emas edi. Paxta terimida no'noqroq edim. O'sha yil paxta plani bajarilmay, 7-noyabr bayramidan keyin ham xo'jalikda qolib ketgan edik. Paxta tamom bo'lib, ko'sak terib, kechasi allamahalgacha uni chuvirdik. Barak o'rtasidan bo'linib, yarmida yigitlar, yarmida qizlar yashardik.

Bir kuni ertalab uyg'onsak, hammayoq oppoq qor, sovuq. Ko'rak terish muammo...

Ozod akam keldilar, egnilarida telogreykaga o'xshagan kalta palto, sovqotib ketganlar.

— O'rtoqlar, peshingacha, qor eriguncha bo'shsizlar, utrennik, qor bayrami qilamiz, — dedilar. Hammamiz “Ura” deb yubordik. Kechqurungacha qor erimadi. Ozod aka hammamizni to'plab “ko'chma kinoga” olib bordilar. Yarmi ochiq yerda sovuqda sumalakka aylanib qolay, deb qandaydir o'rischa tarixiy filmni ko'rdik. Qaytayotganda Ozod aka salbiy, ijobiy qahramon, ularning asardagi rolini gapirib kelayotgan edilar, kimdir:

— Domla, bu kinoda sotsialistik realizm bormi? — deb so'radi.

— Sotsialistik realizm o'zi nima, — deb yana biri qo'shib qo'ydi.

Ozod aka aytib berishga yo hafsasalari kelmadi, yoki aytgilari kelmay, “qolganini ertaga aytaman”, dedilar. Shu-shu haligacha, men sotsialistik realizmni kim o'ylab topgan, qaysi yozuvchi o'sha realizmda yozishga uringan, o'zi nimaligini bilmay “savodsiz” o'tayapman.

Ertasi kun qor eridi-yu, ko'sak terish juda qiyin bo'ldi. Planim to'lmadi, ko'p qizlarniki ham shunday bo'ldi. Shunda Ozod akamdagi ritsarlik tug'yon ko'tardi shekilli, yo qizlarga rahmlari keldimi, yigitlarimizga:

— Iya, qizlarga yordam bermaysizlarmi yoki o'zim yeng shimarib, ko'sak terishga tushaymi? — dedilar. Keyin bilsak, kursdoshlarimiz hissamizni terib, bizlarga yozib qo'yishibdi.

Universitetni tugatish arafasida biz jurnalistlarni gazeta yoki radioga praktika o'tkazishga yuborishgan edi.

“Qizil O'zbekiston”(hozirgi “O'zbekiston ovozi”) gazetasida edim, topshiriqqa ko'ra biror korxonadan reportaj yoki lavha yozib kelishim kerak edi.

— Qayerga boray, — deb Karim aka Abduazimov (menga praktika rahbari edilar) oldilariga kirsam:

— Ertaga men Qo'yliqqa boraman, xohlasangiz o'sha yerda beton quyadigan korxona bor, o'shanga borishingiz mumkin, — dedilar.

Men rozi bo'ldim. Birga bordik, Karim aka o'tkir iqtidorli jurnalist, yozganlari rezonans bermay qolmasdi. Meni korxonaga qo'yib, o'zlari rayondagilardan intervyu olishga ketdilar. Men korxonaga kirsam, chiroyli, o'ziga qaragan o'rta yoshli ayol rahbar ekan.

— Zubayda Sharafiddinova, — deb o'zlarini tanishtirdilar.

Men so'rashdim, filologiya fakultetida o'qib, praktikant ekanimni eshitib, Ozod akamni onalari ekanliklarini aytdilar. Korxonada chitga gul bosish, bichish-tikish, shirinliklar chiqarishdan tortib uy qurish uchun beton konstruksiyalar ham chiqarilar ekan. Men u kishini farg'onacha shevada gapirganlari uchun, "ayacha" deb murojaat qildim.

Ozod akamni maqtab, u kishining tabiatlari nozikligini, hozirjavobliklarini, g'arb, rus adabiyoti bilimdonliklarini, o'zimni u kishiga bo'lgan hayratimni gapiraveribman, shunda "ayacha":

— Qizim, siz menga Ozodni maqtangani kelganmidingiz? — dedilar. Shunda men hech xijolat tortmay:

— Yo'q, ayacha, o'g'lingizni, bizning domlamizni qanday qilib tarbiyalaganingizni bilib qo'ying, sizga havasim kelganini aytgim keldi-da, — dedim.

Biror kundan keyin "Qizil O'zbekiston" gazetasida "Mehr bulog'i" degan, ayachamning qilayotgan ishlari, birga ishlayotgan xodimlariga bo'lgan mehr-saxovatlari bayon qilingan lavham chiqib, meni tahririyatdagilar maqtashgan edi.

Ozod Sharafiddinov qancha-qancha yosh avlodni milliy qadriyatlarimizni asrab-avaylashga o'rgatgan katta harfli inson.

Ota-bobolarimiz orzusi bo'lgan mustaqil O'zbekistoni-mizda barkamol yoshlarni ma'naviy yetuk inson qilib tarbiyalashda katta hissa qo'shgan olimu ulamo ustoz, deb bilaman.

Ozod aka afaqat ustoz, u kishi shogirdlikni ham o'rniga qo'rganlariga necha marta guvoh bo'lganman. Kibriyo opa Abdulla aka vafotidan keyin, ularning shogirdlari Ozod akaga suyanib qolgan edilar. Ozod aka o'z ustozini xotirasi va uning oilasiga juda sodiq edilar. Uy-muzey tashkil qilinishiyu biror kitobni qayta nashr qilish ishlari Ozod akasiz bitmasdi.

Ozod Sharafiddinovni hozirgi zamon adabiy muhitida bilmagan odam yo'q. U kishi yozgan risolalar ko'p jildlik

adabiy-tanqidiy maqolalari haqida, davlatga xizmatlari, noshirliklarini adabiyot bilimdonlari hali ko'p yozadilar. Men u kishiga bo'lgan o'z munosabatimni aytdim, xolos.

O'SHA MUNGLI DAMLARDA...

O'sha mudhish fojia yuz berganini eshitishgan zahoti ayam bilan dadam Bekobod tomon yo'l olishipti. Yo'l-yo'lakay ayam xudodan iltijo qilar emishlarki, meni tirik ko'rayin deb, yomon niyat qilmay deb, ko'zlaridan yosh chiqarishga, qo'rqar emishlar. Dadam so'z qotmasalar javob bermasmishlar. Quloqlariga gap kirmas, xayollari faqat men bilan band emish. Ana o'sha kuniyoq dadam qattiq asabiylashish natijasida qand kasaliga duchor bo'lib qolgan ekanlaru mening dardim bilan bo'lib buni bilmagan ham ekanlar.

Havo sovuq, 1962-yil, 7-yanvar kuni edi. Kasalxonaga kechga yaqin kirib kelishganda qon bosimim yigirma daraja, shok, tanamning 61 foizi, uchinchi, to'rtinchi daraja kuygan holda yotar ekanman.

Na ular kelishganini, na o'zim bu dunyoda borligimni bilar edim...

Na tanam, na qo'lim, na oyog'im bor, men bir baliqmanu umurtqam bor, o'sha qattiq og'riydi.

Miyamga qandaydir elektron apparatlarning g'irillashi, mudhish g'ing'illash qamalib qolgandek. Shu zaylda bir hafta Bekobod kasalxonasida behush, beharakat, bejon, faqat yuragim astagina urib yotganman...

Endi ko'z o'ngingizga ota-onamning ahvolini keltiring. Joningizdan ortiqroq aziz qizingizni to'y-tomosha qilib, turmushga berdingiz. Ular bir-biri bilan baxtiyorligini ko'rib, quvonchingiz ichingizga sig'may yurganida to'satdan ellik to'rt kun ichida shunday falokat yuz bersa, shoir odam qanday ahvolga tushadi?! O'sha mudhish lahzalarda ham dadamlar o'z iztiroblarini yutib, darrov Toshkentdan shifokorlarni chaqirtiribdilar. Bir kechaning o'zida menga besh-olti litr qon quyishibdi, qon venadan ketmagach, arteriyani ochishib, qonni to'g'ridan-to'g'ri arteriyaga quyishibdi.

Toshkentdan mashhur professor V. Vohidov, akam, Bahri ammamning o'g'illari Darvin G'ulomov kelishgan.

Kuyib qolganimdan to'qqiz kun o'tgach, klinik o'limdan qutqarib qolishdi. Lekin quyulib qolayotgan qonni yangilab turish kerak. Buning uchun qon va yana qon kerak. O'sha kunlar Bekobod kasalxonasidagi hamshiralar, doktorlar, qarindosh-urug'lar menga qon berib turishgan. Bu yaxshiliklarini bir umr unutib bo'lmaydi.

Xudoga ming shukrlar bo'lsinki, dadam, ayam, qarindosh-urug'lar, dadamning ko'pgina o'rtoq-yaqinlarining duolari borib yetganmi yoki yosh jonimga xudoning rahmi kelganmi, hushim o'zimga keldi.

Dadamni, ayamni so'radim, ikkovlariyam xotirjam javob berishdi. O'zimga kelganimdan hamma xursand edi. Lekin ko'zim yumuq, yuzim dokalarga dorilar qo'yilib bog'langan edi. Shu sabab, ular meni ko'zim omonmi, yo'qmi, bilishmas, mendan so'rashga yuraklari betlamas ekan.

Kechqurun professor Vohidov yuzimdan dokalarni olib dori qo'ydilar.

Bir mahal Vosit aka ko'zimni pinset bilan yirib ochib, bir narsani ko'rsatdilar. Men o'zimga o'xshagan qo'g'irchoq — menikidaqa po'stinchasi, qalpoqchasi ham bo'lgan qo'g'irchoqni (Qudrat akam bilan Bekobod magazinidan olmoqchi bo'lganimizda magazin yopiq bo'lgan edi) ko'rishim bilan:

— Mendaqa qo'g'irchoq, — deb yuboripman. Shunda atrofim qiy-chuv, sevinch-quvonchga to'lib ketdi. Hamma xursand: ko'zimning shikastlanmagani hammani quvontirib yubordi.

Belimni silab o'tirgan ayamlarning yumshoq qo'llarining titrashini sezdim.

— Bolam, joni:n qizim, bu yog'iga tuzalib ketasan, — deganlarida ovozlari ham titrardi.

Men ayamni yupatmoqchi bo'lib qo'limni qimirlatgan edim, og'riqdan chinqirib yuboripman va yana hushimdan ketib qolipman. O'zimga kelganimdan keyin butun tanamda og'riq yuz chandon kuchayib ketdi.

Har ingrashim dadamni hayajonga solar, dardimni ololmaganlaridan yuraklari yonar, muzdek-muzdek suv ichardilar.

Onaginam xudoni qahrini keltirmay deb yig'lashdan ham qo'rqib, meni qaytib berganiga xudoga shukr qila olar

ekanlar, xolos. Shu zaylda 14 kun Bekobod kasalxonasida yotganimdan so'ng, Vosit aka, Darvin aka, bosh shifokor maxsus samolyotda Toshkentga olib ketishdi. Toshkent aeroportida maxsus mashinada statsionarga yetib keldik. Butun kasalxona xodimlari meni tezroq tuzalishim yo'lida xizmat qilishdi, hammasiga mingdan-ming rahmat. Shu olti oy ichida 20 litr qon quyishdi. Jarohatlarimni tezroq tuzatish, boshlangan sepsisni oldini olish, tropik yaraga aylanib ketmasligi uchun teri ko'chirib o'tkazish kerak ekan. Buning uchun zamonaviy dastgoxlar kerak, ular o'sha 1962-yili birgina Moskvadagi Vishnevskiy instituti shifoxonasida mavjud edi.

Ayam, dadam, akam, Qudrat aka, hamshira bilan birgalikda Moskvaga uchdik.

Vishnevskiy institutining shifoxonasiga joylashdik. Meni joylab akam, dadam, Qudrat aka mehmonxonaga, ertasi Toshkentga jo'nab ketishdi. Ayam men bilan qoldilar. Shu zaylda noyabrgacha mazkur kasalxonada davolandim.

Ayam O'zbekiston vakolatxonasi mehmonxonsida tunar, har kuni ertalab sakkiz ham bo'lmay, menga ovqat pishirib, bozorga borib sut-qaymoqlar olib oldimga kelardilar. Kasalxona ma'muriyati ayam, palatamizdagi kasallarga ham qarab o'tirishlari evaziga oldimda bo'lishlariga ruxsat berishgan edi.

Kasalxonadagi qiyin hayot, o'z og'riqlaring, azoblaring yetmaganidek, og'riqlarga to'la atrofdagilarning iztirobini ko'rib turish, ularning dardiga darmon berolmaslik yana ezardi.

O'sha mungli, xafaqon, noumid kunlarda onaginam yonimda bo'lib dardimga darmon bo'lmasalar, mening tushkun fikrlarimni yoritmasalar, men bu azoblarga chiday olmas edim.

Yana o'sha mungli damlarda meni quvontiradigan, hayotga umidvor qiladigan otam, u kishining har gal Moskvaga kelishlari edi. Dadam kelganlarida og'riqlarim bitgandek bo'lardi. Menga aytgan har bir so'zlari malham, mehriyodek, xuddi jarohatlarim tuzalayotgandek bo'lardi.

Toshkentdalik vaqtlarida esa xayollari har dam biz bilan ekanini bilar edim. Har kungi ertalabki samolyotda sovg'a kelardi. Dadam bu posilkalarga bozordagi bor narsalar bilan birga mehrlarini qo'shib solar edilar. Bular ichida o'sma, rayhondan tortib yangi chiqqan handalakkacha bo'lar edi.

Hamma-hammasidan dadamni yozadigan xatlari ajoyib edi. Ularni qayta-qayta o'qigan bilan kishi to'ymas edi. Xuddi dadam bilan gaplashgandek bo'lardim.

Ular mening dardimga darmon, tezroq tuzalib ketishimning garovi edi.

Agar o'sha xatlar bo'lmasa, hayotga umid bog'lashim amrimahol edi.

O'sha xatlar ajoyib ertakdek haligacha umrimning chirog'ini yoqib turipti...

* * *

Ayam men bilan birga alamlarimga sherik bo'lib o'ltirar, mening injiqliklarimga chidab, charchasalar-da, bildirmas edilar. Kechki navbatchilar kelgach, ayam mehmonxonaga ketar edilar.

Ko'pincha ayam yolg'iz bo'lmas, ukalarim, kelinoyim, ammam va boshqa qarindoshlardan biror kishi yonlarida hamroh bo'lar edi.

Navbatchi hamshira qizlar, yigitlar men tengi bo'lishgani sabab hammasi bilan til topishib olgan edim. So'ng shifoxonada tungi hayot boshlanardi...

Men og'riqlarga chidardimu narkotik ukollar qildirmas edim. Hamshiralarning tungi ishlarini tugatishini, kasallarning uxlashini kutar edim.

Keyin hammalari yig'ilib ovqatlanishar, choy ichishar, "bazzm" qilishar edi. Bu o'tirishlariga meni ham katalkaga solib olib borishardi. Kimda nima noz-ne'mat bo'lsa, o'rta qo'yishardi. Toshkentdan dadam, Quدرات akam yuborgan go'shtu qazi, meva, uzum, qovun, tarvuzlarni ilinib saqlardim.

Akam menga zerikib qolmasin deb, o'sha vaqtda chiqqan, kassetasi katta magnitofon olib bergan edilar. Magnitofon o'sha vaqtda noyob narsa hisoblanardi, o'zbekcha yozuvli tasmasi bo'lmagani sababli, Bulat Okujavanning o'sha vaqtda rusum bo'lgan ashulalarini eshitib yotardim. Hamshiraning ham bu ashulalar joni edi.

Bulat Okujavanning qo'shiqlari, xasta, shikasta ovozi esa eng noumid, hayotdan butunlay bezgan vaqtlarimda meni yupatgan.

Miyam ishlar, ko'zim ko'rar, fikrlay olar, so'zlay olardim, xolos. Shunday do'zaxdan tirik chiqqanimga shukr qilardim.

Hozir ham biror narsaga xafa bo'lsam, o'zim bilan o'zim kelisholmay qolsam, o'sha og'riqlar yuragimga tushadiyu tushlarimda qaytadan yonaman, qaytadan do'xtirlar qo'lida tanam burdalanadi. Uyg'onib, tush ekanini bilib, yengil tortaman.

Men shiftga qarab, karkas ichida tulum kabi yotganimda kelgusi hayot haqida o'ylagim kelmas edi.

Axir ota-onam bor, sevgan yorim bor, hali tuzalib ketaman, hamma qilgan orzularim amalga oshadi, degan ishonchni xudoning o'zi ko'nglimga jo qildi, shekilli...

O'sha kezlar hammadan ko'proq Qudrat akam meni yaxshi ko'rmay qolishlaridan qo'r qar edim.

Agar tuzalib ketsam, hamma ishni qiladigan g'ayratim bor edi.

Faqat bu g'ayrat Qudrat akamning meni jon-dillaridan yaxshi ko'rishlariga bog'liq edi. Men u kishini butun borlig'imu yo'g'lig'im bir bo'lib sevar edim. Avval Qudrat akamni ko'rgunimgacha bunday tuyg'u menda bo'lmagan edi. Shuning uchun bo'lsa kerak, meni sevmay qo'ysalar qanday yashayman, yashay olamanmi, degan o'y turmush qurgunimizgacha ham meni qiynagan edi.

Qudrat akam menga bir qarab qo'ysalar, butun hujayralarimda chiroqlar yonib ketardi, bir shirin so'z aytsalar, o'sha kuygan qo'limni silab qo'ysalar bo'ldi edi. Shu ozgina mehr uchun yana qayta kuyishga, jizg'anak bo'lishga, o'lib qayta tirilishga ham rozi edim. U kishining bo'lsa ishlari ko'p. Men xohlaganimdek oldimga tez-tez uchib kela olmas edilar...

Dadam uchun Moskvaga uchish To'ytepaga borib kelgandek bo'lib qolgan edi. Har hafta ayamdan, mendan xabar olgani kelib-ketaverar edilar.

Dadam palataga kirishlari bilan ranglari o'chib ketardi. Yordam berolmaganlari sabab, iztirob chekardilar, men bilan uzoq so'zlashib o'tira olmasdilar.

Tasalli berib, "bo'ldi, men ketdim", deb ketib qolardilar.

Dadam nazarimda juda ozib ketgan, kichkina bo'lib qolganga o'xshardilar.

Dadamning ahvollarini ko'rib, ayamga, dadam bilan Toshkentga keting, deb qistardim. Dadam qarovsiz qolayotgandek rahmim kelardi.

Ayam "xo'p" derdilaru, baribir, ketmas edilar.

Dadam kelganlarida palata gullar, sovg'alarga to'lib ketardi.

Umuman, dadam bilan ayam o'sha kezlarda butunlay o'zlarini unutishgan, faqat meni o'ylashardi.

Mening betobligim butun oilamiz, qarindosh-urug'larimizni besaranjom qilgan edi. Dadam Toshkentga ketganlaridan keyin hayot zerikarli, hech yaxshilik va'da qilmayotgandek o'tardi. Dadam ketganlaridan keyin ozib-to'zib, qorayib ketganlarini o'ylasam, yana yuragim siqilardi.

Dadam yangi libos, chiroyli kiyim, yangi tuflilarni, umuman, kiyinishni, o'g'il-qizlar, ayamlarning ham bashang kiyinib yurishlarini yoqtirar edilar-da.

Ayam avvallari "dadang kuniga to'rt kostyum, sakkiz ko'ylak yechadilar, oliftalar", deb nolib qo'yar edilar.

Ba'zan dadam ko'chaga kiyib chiqqan yangi kostyum-shim, tuflil bilan divanda yonboshlashlari mumkin edi. Bir kuni yana shunday bo'lganida men:

— Dada, tuflingiz loy ekan, gilam loy bo'ldi, kostyumingizni, tuflingizni yechib, birpas dam olaqolsangiz-chi,— dedim.

— Seni nega tug'dirib qo'yanman, tozalaysan-da, charchadim. Innaykeyin ("Shum bola"dagi boyning ovozigga taqlid qilib) tuflil ham, gilam ham, uy ham o'zimga,— derdilar.

Men hazillariga maza qilib kulardim.

Hozir o'ylasam, kiyinib-yechinib toliqsalar kerak-da, yana biror erga boradigan zarur ishlari bo'lsa, bir oz dam olar ekanlar-da, deyman. O'sha voqealarni o'ylab, dadamni sog'inib yig'lab olaman.

Ayam hech qachon dadamdan uzoqda yashamagan, hatto o'sha Moskva yoki boshqa respublikalarda bo'ladigan majlislar, adabiyot kunlariga ham birga boradigan ayam, shu kulbai g'amxonada hamma hayot lazzatlaridan kechib o'sha vaqtda dadam bilan g'animat (ekanini bilmaganlar) yillarning hamma shodliklaridan voz kechib, mening dardimni olmoq

uchungina injiqliklarimga (kasal odamda qanday qilib sog'lom aql bo'lsin), xudbinliklarimga chidab o'tirar edilar.

Farzand, uning sog'ayib odamlar qatoridan haqli o'rin olishiga intilish ona uchun eng oliy maqsad edi...

Ko'pincha mening ishtaham bo'lmasdi. Gumgursdek (ayamning iboralari) do'mboqqina qiz 27 kilo bo'lib qolgan edim.

Moskvadagi do'xtirlar meni avvalo ishtahaga kirgizish, so'ng boshqa muolajalar qilish kerak, deyishgan. Shu sabab garmon terapiya boshlashgan.

Lekin u garmon dorining bir yomon xususiyati bor ekanki, ichilgach, tanadan butunlay yuvilib ketmas, o'zining ta'sirini yillarcha ko'rsatar ekan. Shu dorini icha boshlaganimdan keyin yaralar tuzalib o'zim ham et qo'ydim.

O'sha vaqtda ayam menga yoshlari katta bo'lib tuyulsa-da, 44-45 yoshlarda edilar. Bolalar o'sib qolgan, ayni dadam bilan o'ynab-kulib yuradigan vaqtda begona shaharda (o'ris tilini ham yaxshi bilmas edilar) erta turib bozor qilib, pishirib-kuydirib kasalxonaga olib kelar edilar.

Qarasam, ayamni chiroyli oyoqlarida sportsmenlar kiyadigan yupqa shnurli charm shippak, egnilarida oddiy shtampel ko'ylak, charchab uxlab qolgan edilar.

Qush uyqusidek cho'chib uyg'ondilar, men ko'zimni kitobga tikdim. Bir oz vaqt o'tgach:

— Ayajon, dadamdan xavotirdaman, ozib ketganlar, hozir ahvolim ancha yaxshi. Toshkentga borib, dadamga qarasangiz-chi, — deyman, hech unamaydilar.

— Jonim bolam, ezilib ketding-ku bu og'riqlarni kaso-fatida, tushunaman-ku, qani edi shu og'riqlaringni, dardlaringni o'zimga ololsam, — deb meni ayardilar.

Men gaplariga yig'lavormay deb, ichimda xudo saqlasin deyman-da, gapni chalg'itaman.

Keyin nihoyat birinchi marta hovliga chiqdim. Hovli katta ekan, gavjum, havo issiq bo'lgani uchun ko'pchilik bemorlar "havo olib" o'tirishardi.

Menga o'xshagan aravachada chiqqanlar ham ko'p.

Men nogironlar aravachasida oyog'imni osiltirib o'tirganim sabab, oyog'im qonab ketdi. Tezgina qayta palataga olib kirib yotqizishdi.

Endi sayr muddatini kuniga bir necha minutdan uzaytirishga maslahat qildik. Uzoq olib yurilsa, yana qonab ketishi mumkin ekan.

Shu kundan e'tiboran har kuni ertalab meni shifokorlarning buyrug'i bilan amaliyot o'tayotgan bir aspirant kelib ayam bilan birga hovliga olib chiqadigan bo'ldi. U bilan kitoblar, gazetalarda chiqayotgan hikoya, romanlar haqida gapirishamiz.

O'zi qilayotgan tajribalarini gapirib beradi. Bo'sh qoldi deguncha bizni palataga kiradi, gapirishib o'tiramiz. Do'stlashib qoldik.

U meni tajriba o'tkazadigan laboratoriyasiga ham aravachada olib boradi. Kuyib qolgan quyonlar, kalamushlarni har xil dorilar bilan davolab, keyin sinovlar yaxshi chiqsa, o'sha dorilarni odamlarda ham sinash mumkinligini aytadi.

Umuman, men uning qilayotgan xayrli ishiga qiziqib qoldim.

Kalamush doridan tuzalayaptimi, yo'qmi yoki o'lib qoldimi kelib aytadi-da, aravachani g'ildiratib laboratoriyasiga olib boradi.

Shunday qilib, men ham tuzala boshladim. Quadrat akam ayamga, mehmonxonaga telefon qilardilar. Yoki telegramma yozar edilar. Endi menga telefon qiladilar.

Bir kuni xabar ham qilmay Quadrat akam palataga kirib keldilar.

Men quvonganimdan so'z aytolmay qoldim. Toshkent mevalaridan olib keliptilar, butun bo'limdagi bemorlarning og'zi tegdi. Yolg'iz edim, ayam Danilovskiy bozoriga ketgan edilar.

Quadrat akam meni nogironlar aravachasiga o'tkazib hovliga olib chiqdilar. Toshkentdagi voqealarni aytib berdilar. Kech kirdi. Meni mehmonxonaga olib ketmoqchi bo'ldilar.

Lekin navbatchi do'xtir ruxsat bermadi.

Bir-birimizdan ayrila olmas edik. Nihoyat, tunda xayrlashib ketdilar.

Menga alam qilganidan rosa yig'ladim, palatadagilar navbatchi do'xtirni aytib kelishdi. U bilan mening do'stim aspirant ham keldi. Ular menga tinchlantiradigan ukollar qilishdi. Foydasi bo'lmadi.

Aspirant meni yupatmoqchi bo'ldi, shekilli:

— Nima bo'ldi? — deb so'radi.

Palatadagilar:

— Eri kelgan edi, — deyishdi.

Shunda aspirant:

— Almazik, men seni yaxshi ko'raman, bilasanmi? Ering nima dedi: "Seni sevmayman dedimi? Avvalgidek chiroyli emassan dedimi?" — deb so'radi qizarib, qalin oynali ko'zoy-nagi sepkil bosgan burnidan sirg'alib tushib ketay derdi. Asabdan titrab: — Yig'lama, men seni yaxshi ko'raman, senga uylanaman. Seni o'zim tuzatib olaman, o'z yurtimga olib ketaman, — dedi meni yupatib.

Uning so'zlariga avval parvo qilmagan bo'lsam ham, keyin quloq solsam, boshqacha, hayrat va ajablanishdan yig'im to'xtab, uning so'zlariga anqayib qolgan edim. Nima deyayotganini anglagunimcha, butun palatadagilarning uyquasi qochib bizga tikilib qolishgan edi. Men nima deyishni bilmasdim, vaziyatni qo'limga olib:

— Erim meni sevadi, men ham uni yaxshi ko'raman, meni mehmonxonaga olib ketmoqchi edi, navbatchi do'xtir ruxsat bermadi, shunga xo'rligim kelib yig'ladim, — dedim.

— Seni yaxshi ko'raman, — derdi u hamon.

Men uni xafa qilmaslik uchun:

— Menga ham siz yoqasiz, akademik, — dedim.

U mening ko'nglimni olmoqchi, ovutmoqchi shekilli desam, "masala jiddiy"ga o'xshardi. Men o'zimni bosib, uning gaplariga chek qo'ygan ovozda:

— Qolganini ertaga gapirishamiz, hozir uxlaylik, — dedim.

U bo'lsa hamon o'z his-tuyg'ulari haqida gapirardi. Shunda navbatchi do'xtir uni imo-ishoralari qilib palatadan olib chiqib ketdi.

Kasalxonada ham xabar radiodagidek tez tarqalar ekan. Uyqudan tursam, kechqurungi bo'lib o'tgan voqeadan hamma xabardor bo'libdi. Yuraoladigan kasallar meni bir ko'ray, "holi"dan bir xabar olay deb, ochiq turgan palatamizga mo'ralab ketishardi. Ularning menga bo'lgan "e'tibor"lari tufayli men bechora shu kunning qahramoniga aylandim. Hatto menga qaraydigan do'xtirim Lyudmila Georgiyevna ham kelib:

— Nima gap? O'rtalaringda muhabbat bormish, — dedi.

Men bo'lib o'tgan voqeani aytib berdim. Aspirantning menga rahmi kelib, gaplarimga ishonib, tezroq tuzalib ketsin degan bo'lsa kerak, dedim. Lekin do'xtirim menga ikkilangandek ishonmay qarab turardi.

Nima qilay, qanday o'ylasa uning xohishi deb indamdim, nima uchun o'zimni oqlashim kerak?

Ayam keldilar, bir dunyo oziq-ovqatlar ko'tarib kelib-dilar. Farrosh xotin voqeani o'zi bilganicha aytib beripti.

— Ha, yana nima gap? — dedilar ayam.

Men voqeani aytib bersam, tashvishlanib:

— Bolam-ey, yotaverib, eringni sog'inib ketib, alamingni yig'idan olibsan-a? Unday qilma, axir endi tuzalib kelayapsan, yaralar qayta ochilib ketsa, nima qilamiz, — dedilar.

— Nima qilar edik, mana menga o'zi tuzatib oladigan "oshiq" yigit topildi, shunga erga bering-da, Toshkentga ketavering, — dedim qiziqchilik qilib. Ayam ikkalamiz mazza qilib kuldik, kulgimiz ma'nosiga tushunmay butun palatadagilar qo'shilib kulishardi.

Shunda... yaxshi kayfiyat ustiga Qudrat akam keldilar. Bo'lib o'tgan voqeani qayta aytib berdim. Ayam allanarsani bahona qilib bizni yolg'iz tashlab chiqib ketdilar.

Qudrat akam o'z zukkoliklari bilan hamma gapga darrov tushundilar. Mening vazifam hech narsani o'ylamasdan faqat sog'ayish ekanini aytdilar.

Shu vaqt aspirant kelib qoldi. U Qudrat akam bilan uyalinqirab, qizarib-bo'zarib ko'rishdi. So'ng ular men ovqatlanib olgunimcha hovlida aylanib, gaplashib kelishdi. Ikkalalarining chehrasi ochiq, samimiy edi. Qudrat akam menga:

— Yaxshi tarbiyali, insofli bola ekan. Men Toshkentdalik vaqtimda Sizga yordam berib, hovlilarga olib chiqib ayamga qarashib turishga va'da berdi, — dedilar.

Qudrat akamlarni aeroportga boradigan vaqtlari bo'lib qolgan edi. Xayrlashar ekanmiz, Qudrat akam:

— Xonim, bu yigitni ham boshini aylantirib o'zingizga "oshiq" qilib qo'yibsiz-ku, biz bechora esingizdan chiqib ketmaylik-a, — dedilar. Ikkovimiz bu hazildan kulishdik.

Hech qanday vaziyat ikkalamiz o'rtamizdagi men aytib berolmaydigan muhabbatga raxna sololmasligini bilardik.

U Quadrat akamning ketar chog'larida aytgan gaplarini ikki qilmay ayamning men bilan bog'liq ishlariga yordamchi bo'lib qoldi.

U palata eshigida ko'rinishi bilan kasallar:

— “Jenix idyot”, — deyishardi. Mening “jenixim” qalin ko'zoynakli, uzoqni yaxshi ko'raolmasdi shekilli, yuzlari, qo'llari sepkil, sochlari somondek sap-sariq, bo'ychan, ori q yigit edi.

Ko'p kitob o'qiganidan shoirlaru yozuvchilaru olimlarning asarlarini bilar, har savolga javob topib berardi. Umuman, undan yaxshi olim chiqadiganga o'xshar edi.

U mendan hech yordamini ayamadi, ko'ngli toza yigit meni o'zimga ishonishimga yordam berdi. Menga boshqa sevgi haqida gapirmadi, uning mehribonchiligini unutib bo'lmaydi. Men sog'ayib uyga, Toshkentga ketayotganimda adresini berayotib:

— Menga hayoting haqida xat yozib turgin, mening yordamim kerak bo'lsa... Yo'q, mening yordamim kerak bo'lmaydi, seni ering shunday yaxshi ko'radiki, — dedi-da, — baxtli bo'l, — deb qo'shib qo'ydi.

Men Toshkentga qaytib, ancha vaqt o'tgach, unga xat yozib, menga qilgan butun mehribonchiliklariga rahmat aytay deb, yozib bergan adresini qidirib topa olmadim.

Yana Moskvaga do'xtirlarimni ziyorat qilgani, konsultatsiya uchun borganimda, uni so'radim. U nomzodlik dissertatsiyasini vaqtidan ilgari bajarib yurtiga, Ukrainaga jo'nab ketgan ekan. Adresini hech kimga bermagan, surishtirib topib berisha olmadi.

Lekin biror odam birovga chin ko'ngildan, hech narsaga ilinj bog'lamay yaxshilik qilsa, yaxshi ko'rsa, minnatdorchiлик bildirib, rahmat aytishning kechi yo'q. Mening bu xotiralarim o'sha mungli kunlarimda yonimda bo'lganlarga tashakkurimdir.

Ular ham doim mening yodimda.

OTA HUQUQI BILAN

Ertalab sochimni yuvib fenda quritib o'tirsam, to'rt yashar nabiram Shohruh yotog'imga kirib qoldi.

Salomlashdik, sochimni avval siladi, ushlab ko'rdi (oyndan ko'rib turibman) so'ng uchidan boshimgacha o'pib chiqdi.

Mening yuragim allanechuk uvishib ketdi... Yig'lab yubormay deb, o'zimni zo'rg'a tutib undan so'radim:

— Sochim yoqadimi?

— Ha.

— Isi (u hidlarga o'zimga o'xshab sezgir) yaxshimi?

— Juda, — dedi cho'zib.

— Sen sochni yaxshi ko'rasanmi?

U “ha” ishorasini qildi.

— Unda seni sochi uzun qizga uylantiramiz.

— Men o'ynalganman-ku.

— A... u kim?

— Zumyat...

— Zumrat opang-ku.

— Bo'lmasa Suyayyo.

— Surayyo ham opang, amakingni qizi.

Shohruh o'ynab yurish bilan uylanishni farqiga ham bormas edi.

— Yo'q, sen katta dadangdek bo'lasan, o'shanda ayangdek chiroyli, sochi uzun kelin olib beraman deyapman, xo'pmi, — desam, gapni tagi tugiga ham yetmay “ha” ishorasini qilib, yugurib xonadan chiqib ketdi...

Ayollar sochini dadam yaxshi ko'rar edilar, umr yo'ldoshim ham nabiramdek silab qo'yar edilar, o'g'il-qizlarim ham sochimni yaxshi ko'rishardi.

Nasl suribmi, chehrasi dadamga o'xshab ketadigan nabiram Shohruh ham sochni yaxshi ko'rar ekan...

Taajjub qilaman.

Bu bo'lib o'tgan voqea yoshligim, bolaligimni eslatdi... Bolaligimdan meni sochim muammo bo'lar edi. Uni yuvish, o'rish ayam uchun qiyin bo'lgan, ko'pligidan taroq o'tmas edi.

Ayam zo'rg'a uni piliklar solib, jamalak qilib, o'rimga kirgizganlar. So'ng ost-ust, 40 kokil bo'lsin deb, janjal

qilardim. Mayda o'rilgan sochimni yechilib ketmasin deb, uchini qora ipak bilan chatib yoki pilik solib qo'yar edilar.

Uyimizda o'g'il bolalar ichida o'sganim uchunmi to'polonchi edim, yugurib o'ynaganlarimda sochim yechilib, yuzim bilan bitta bo'lib ketardi. Akalarim "opala-opala" deb masxara qilishardi.

Sochim to'zib ketganida dadam, "yomon otga yol bitar", deb kular edilar.

Sochimni hech eplay olmas edim. Sochimni yuvishni o'zi har gal bir mushkul ish bo'lar edi. Hali kichkina qiz bo'lganimda soch yuvishimda dadam ham ishtirok etar edilar.

Meni kichkina kursiga turg'izishar, dadam boshimdan suv quyib turar, ayam sovun, qatiq, o'smalar bilan yuvar edilar. Menga qolsa ayamlar meni sochimni yulish uchun boshimni yuvsalar kerak, deb o'ylardim-da, "og'ridi" deb yig'lardim, shunda dadam asabiylashib:

— Muharramxon, sal sekinroq tarang, og'rityapsiz, sochi yulinyapti, — derdilar.

Menga jon kirib, battar o'jarlik qilar edim, so'ng ayam asabiylashib:

— O'zingiz qarang, chigalligini, sochiga tugun tushadi-ya, bitta teshikdan o'nta soch chiqqanmi, taroq o'tmayaptiku, — derdilar sochimni battar tortib tarab...

Men uvillab yig'layman, dadam asabiylashib, chapishtirilgan suv qolib, adashib boshimdan issig'ini quyib yuborardilar, ayam sochimni yulib-yulib taraydilar, ana undan so'ng yig'lashni ko'ring, ular bir amallab boshimni yuvib olishadi.

U soch katta sochiqlarga, choyshablarga o'rab bir kun quritilar edi.

Ayam bilan dadam o'sha kuni charchab, ancha vaqt dam olishar edi.

Shu sabab boshim bir haftada bir marta dam olish kuni yuvilar edi. Undan ko'piga ayam-dadamlarning asablari chidamas, meni esa majbur qilib bo'lmasdi.

Xayriyat, ancha katta qiz bo'lib, sochimni ayam ikkalamiz yuvadigan bo'ldik. Ayam:

— Katta qiz bo'lib qolding, endi sochingni yuvayotganda "dada" deb yig'lama, uyat bo'ladi, — dedilar...

Dadam qayerga borsalar, sochimga xil-xil lentalar olib kelar edilar. Ayam sochimni chiroyli qilib o'rib, o'sha lentalarini ikkita loladek qilib chakkamga bog'lab qo'yar edilar.

Hamma o'rtoqlarimning sochimni o'rilganiga havaslari kelar, lekin uni yuvish, o'rish azoblarini bilishmasdi.

Universitetda o'qiy boshlaganimda ko'pgina dugonalarim sochlarini yangicha rusumda chiroyli qilib turmaklaydigan bo'lishdi.

Mening ularga havasim kelib, "modniy" bo'lgim kelardi, chunki uzun sochimni turmaklab ham bo'lmasdi-da,

Sochimni yuvib quritishga ko'p vaqt ketishini, ba'zan yuvganimda boshim og'rib qolishini, qiynalishimni vaj qilib, dadamlarga:

— Dada, men ham sochimni qirqay,— desam.

— Mosh, endi katta bo'lding, studentsan, meni "Momogisu naburida" maqolamni o'qigin va o'zing xulosa chiqarib, bu haqda boshqa gapirma, — dedilar.

Universitetni bitirish arafasida 1 may bayrami kuni edi. Kursdoshlarimiz bilan "toqqa, lola sayliga" G'ishtko'pri atrofiga bir avtobus bo'lib borib, dam oladigan bo'ldik.

Kechqurun sochimni yuvgan edim, kechasi bilan quridi, ertalab vannaxonadagi oynaga qarab uni tarasam, peshonamdagi mayda sochlar ko'payib, o'rimga kirmay, har tomonga shox bo'lib chiqib ketaverdi. Ko'zgu tagida qaychini ko'rib, tekislay dedim-da, qirqa boshladim. Qirqib-qirqib "chyolka" qilib qo'yibman, jingalak qilib tarasam, yarashgandek bo'ldi. Meni kursdoshlarim kutishayotgan edi, kechikayotgan edim. Ketayotganimni ayamga aytdimu dadam paraddan qaytmagan edilar, kelishlarini kutmay ketaverdim.

Ayam, Oliya opa (enaga) bayram dasturxonini bilan band, meni sochimga qarashga vaqtlari ham bo'lmadi.

Sayilga bordik, kechgacha qizlar bilan rosa o'ynadik, bir-birimiz bilan "muhabbat" haqida maza qilib yonboshlashib gapirishdik. Kursimizdagi yigitlar kabob, osh qilib, bizga o'z "san'at"larini ko'rsatishdi. Soat to'rtlarda uyga qaytdik.

Eshikdan kirsam, dadam gilos tagidagi so'ri yoniga qo'yilgan stol atrofida kresloda choy ichib gazetalarni varaqlar edilar.

Men salom berdim, bayram bilan tabriklab, orqalaridan achomlab, yuzlaridan o'pmoqchi edim, qo'llari bilan to'sdilar.

Hech bunday qilmas, har doim mendan oldin qayerlaridan o'pishim kerakligini ko'rsatkich barmoqlari bilan ko'rsatadigan dadam shunday qilganlariga hayron edim.

Nima "gunoh" qildim ekan, bilmayman, dadamning ke-lishlarini kutmay ketganimgamikin deyman, oqshom ruxsat so'ragan edim-ku, ayamga aytgan bo'lsam, deyman.

Dadamni u yoqlaridan-bu yoqlaridan o'taman, hech gapirmaydilar.

Oxiri yuragim siqilib "uh" tortib yubordim.

— Choyingni ich, — dedilar.

Men gapirdilar dedimu, so'ramasalar ham bulbulgo'yo bo'lib, sayildagi bo'lgan voqealarni harakatlar bilan aytib berdim.

Har doim kursimizda bo'lgan voqealarni qiziq-qiziq qilib aytganimda:

— U nima dedi, sen-chi, — deb qiziqib so'raydigan dadam indamay gazetaga qarab o'tirar edilar.

Men bilan gapirishgilari, meni ko'rgilari kelmayotganini sezib turar edim.

Shunday qilganlarida mendan choy o'tarmidi.

Eng yomon ko'rgan ishim birovning mendan arazlashi, mendan xafa bo'lishi edi. Men o'zim bir narsadan xafa bo'lsam, uzoq xafa bo'lib, ko'nglimga g'araz tugib yurolmasligimni dadam yaxshi bilar edilar.

Men nima qilarimni, nima deyarimni bilmayman, dadamni hech ranjitgim, xafa qilishni xohlamayman-ku, nima balo qildim ekan, deyman.

— Dadajon, gazetalarda she'ringiz chiqibdi, o'qib beraymi, — deyman, indamaydilar.

"Oyog'ingizni yuvib qo'yay (men oyoqlarini yuvishimni yaxshi ko'rardilar), tirnoqlaringizni tozalab qo'yay" deyman, indamaydilar.

Yuragim siqilib, yig'lab yuboray deganimni bildilarmi:

— Sochingni qirqdingmi? — dedilar hech gap bo'lma-gandek ovozda.

Men ham chyolkam (gajagim) dadamga yoqdi shekilli deb o'yladim-da:

— Ha, ozgina oldini, yarashibdimi? — dedim.

Dadam g'ijini ketdilaru indamay o'zlarini bosib yon cho'ntaklaridan bir narsani oldilar. U oppoq xitoy qog'oz edi. Asta ocha boshladilar (men o'ylayman, obbo, yana menga kelgan biror muhabbatnomamikin, biror behayo she'rlarmikin), unga ertalab men qiymalab tashlagan va shoshilib yig'ib ketmagan sochlarim saranjomlab yig'ib, o'ralgan edi. Kayfim uchib ketdi, bilmayman, qay ahvolda edim, ko'zim to'rt burchak bo'lib jingalak qilgan chyolkam to'g'ri bo'lib osilib qolgandek bo'ldi. Jazoni kutardim...

— Senga soch kerakmasmi? Bu sochlaringni o'stirguncha, o'rimga kirgizgungacha onang ikkalamiz nimalar qilmadik? Qirqishdan ilgari shularni o'ylasang bo'lmasmidi? Chiroyli-gini qara...

Rostdan ham, oppoq xitoy qog'ozda kesilgan sochlarim qop-qora bo'lib, himralib uchqunlanib yotardi.

Qani endi shu sochlarimdan, shu topda bir arqon eshilib, o'zimni ossamu dadamni oldilaridagi xijolatdan qutulsam.

— Dadajon, sochim tez o'sadi, yaqinda qirqqqanim bilinmay ketadi, xafa bo'lmang, — deyman...

Dadam bo'lsalar, xitoy qog'ozdagi sochlarimni lablariga tekkizib, qayta o'rab, ko'krak cho'ntaklariga solib qo'ydilar.

Etim jimirlab, dadamni ayamlarga yozgan she'rlaridagi "soching yulug'idan tuzoq bog'labon", menga atalgan "qizimning qaro sochlariga bo'lsin deb shona" degan ajoyib misralar bekorga yozilmagan ekan. Dadam sochlarimizni shunchalik yaxshi ko'rar ekanlar, degan fikr bir zum xayolimdan o'tdi.

Dadam bir oz sukutdan so'ng:

— "Momoi gisu naburida"ni o'qiganmisan? — dedilar.

Men yerdan ko'zimni uzmay "ha" ishorasini qildim.

— Iloyo hech ayollarning sochi hech o'shandaqa qirqilmasin, — dedilar.

Qani edi... qani edi, o'sha vaqt qaytib kelsa-yu, men dadamni hech-hech xafa qilmagan bo'lsam edi...

Sochimni yana bir marta dadam vafot qilganlarida yoyib motam tutganimda, ko'nglim kabi yozilmas chigal bo'lib ketganidan, yarmini qirqib tashlaganman...

ZIYOFAT

Voqeyiy hikoya

Bahor oxirlab, yoz boshlanay deb qolgan. Uyimizda gilosu o'riklar g'arq pishgan, hammayoq ko'm-ko'k. Gullar did bilan ekilgan, chaman bo'lib yotipti. Atirgullarning isi bog'imizni tutib ketgan.

1957—58-yillar bo'lsa kerak.

Dadam ayamga Zulfiya opam sharaflariga ziyofat bermoqchi ekanlarini aytib, kimlarni taklif qilish, vaqtini ikkovlaringiz belgilanglar, deptilar.

Dadamning Zulfiya opamlarga bo'lgan munosabatlari akaning singilga bo'lgan munosabatidek latif edi.

Avvallari, Hamid aka hayot vaqtlarida do'stining umr yo'ldoshiga bo'lgan hurmat-izzat, u kishidan so'ng dard ularni yana ham yaqinlashtirgan, aka-singil qilib qo'ygan edi.

Dadam ko'ngilchan, mehribon inson bo'lganlari uchun Zulfiya opamni ayar, farzandlariga otalarcha g'amxo'rlik qilib kelardilar. Agar safarlarga borsalar, bizga sovg'a olsalar, albatta, Hulkar bilan Omonga ham qo'shib olar edilar.

Zulfiya opamlar bilan safarlarga birga borishganida har doim akalik iltifoti bilan yordam berardilar. Zulfiya opam xuddi ammalarimdek yaqin kishim edilar...

Shunday qilib, uyimizga har galgidek mehmon keladigan bo'ldi.

Bu mehmonlar dadamniki emas, Zulfiya opamlarniki edi, shuning uchun boshqacha kutish kerak edi. Ular zamonamizning eng ilg'or, nozik didli ayollari edi.

Uyimizda bu mehmondorchilikka alohida tayyorgarlik ketar edi. Oppoq qo'y olib kelib so'yildi. Obistoylar (tatar kampirlar) chaqirtirilib Oliya opa (enagamiz) rahbarligida chak-chak, qush tili, balish pishirtirildi. Tamaraxonimning opalari Amaliya xonim kelib tort, pechenyelar pishirdilar. Ayollar yoqtiradigan shirinliklari muzqaymoqlar buyurtirildi.

Kelinoyim — ismlari jismlariga monand Dildorxon bilan birgalikda dasturxonga zeb beramiz. Har bir qilayotgan

harakatimizni ayam kuzatib, hech kamchilik bo'lmasin, deydilar.

Somsa, patir, lochira, norin, manti, xasip, oshni ayam hech kimga ishonmay buvim Hamroxonbegim bilan qilishardi.

Dadam hamma ishga bosh-qosh, hatto guldasta yasashdan tortib salatlariga solinadigan masallig'igacha ta'mini ko'rib berardilar. Dadamning mehmon kutishda didlari juda baland, pista-bodomlarning necha xilini Urgut, Samarqand bozoridan ko'plab xarid qilib, g'amlab qo'yar edilar. Dasturxonning bezagi — suhbat ularsiz qovushmaydi, derdilar.

Uyimizning ikkinchi qavatidagi mehmonxonada dasturxon taxt bo'ldi.

Dadamlarning ishxonalarida o'yin-kulgu uchun joy tashkil qildik. So'ng Zulfiya opam keldilar, tantanavor tayyorgarliklarni ko'rib quvonib ketdilar. Birin-ketin aytilgan mehmonlar kela boshlashdi.

Men ko'p yillardan beri bilganlarim: Halima Nosirova, Mukarramaxonim, Oydin opa, Muzayyana opa, Sora Eshonto'rayeva, qo'shnimiz Vasila Sodiqova, o'qituvchim — Zulfiya opamning dugonalari, olima Saida Narzullayeva va yana olima-fozila, biri-biridan go'zal ayollardan 15–16 nafari jam bo'lishdi.

Dadam har birlarini alohida izzat-ehtirom bilan kutib oldilar. Ayam shirin so'zlar, lutf bilan ularni dasturxon atrofiga taklif qildilar, biz xizmatda edik.

Dadam shunda Zulfiya opamga va mehmonlarga latofat bilan qo'l qovushtirib:

— Xush kelibsizlar, aziz singiljonlarim! Endi bahuzur o'tiringlar. Men darvoza oldida turib, nainki erkak zoti, balki erkak pashshani ham o'tkazmay o'zim qorovullik qilaman. Xizimatingizda bo'laman, — deb chiqib ketdilar.

Ayam mehmonnavozlikni latofat, ibo to'la so'zlari bilan davom ettirdilar. Hamma so'z, sharaflar Zulfiya opam uchun ekanini aytib, davrani olib borardilar. Mehmondorchilikka tayyorlangan nozu ne'matlarni birin-ketin olib kirdik. Har bir mehmonga alohida e'tibor, istagan ichimligu taomidan ilinib iltifot ko'rsatish men va kelinoyimning vazifamiz edi.

Hamma erkin, bir-birini taniydigan, hamfikir ayollar dasturxondan so'ng dam olish maqsadida o'yin-kulgu uchun ajratilgan xonaga kirishdi.

Zulfiya opam yangi yozgan she'rlaridan yod o'qib berdilar. Zulfiya opamning quvvai hofizalari keng: Fuzuliy, Lutfiy, Xo'jandiy g'azallarini ham yod bilardilar. Shulardan o'qidilar. Hamma mehmonlar ofarin aytishdi.

Gal Halimaxonimga keldi. U kishining qo'ng'iroqday ovozlari butun Arpapoya ko'chamizni tutib ketdi.

Mukarramaxonim bu kuydan junbushga kelib o'rta chiqib raqsga tushib ketdilar. Hamma jo'r bo'lib qiyqirib chapak chalishadi. Halimaxonim opa tarelka chertadilar. Qo'shiq raqsga ulanib, ayollar rosa ko'ngil yozishdi.

Sora opa "Guli monologi"ni aytib berdilar. Shu top Zulfiya opam:

— Akam o'zlari ham ashula aytib bersinlar, — dedilar.

Dadamni aytib chiqdim.

— Xo'p bo'ladi, qaysi qo'shiqni aytay, — desalar, Zulfiya opam:

— "Yo'l bo'lsin-ey, yo'l bo'lsin"ni, — dedilar.

Dadam dutorni sozlab, baland-past pardalarni nolitib shirali, yoqimli o'zbekona mardona qilib aytayotgan ashula hammani o'ylantirib, sel qilib yuborgan edi.

Qo'shiq tugagach, ashulaning mazmuni, ohangi mehmonlarni xomush qilib qo'ygandek edi. Shunda dadam:

— Endi samarqandcha laparga Mukarramaxonim o'ynaydilar, — dedilar.

E, qand yesang kissamga-e,

qandolatiga qarzim bor,

Aroqini ichvolib-a,

amiringga arzim bor.

E, qand yesang kissamga-e,

qandolatiga qarzim bor.

Aroqini ichvolib-o,

jononchangga arzim bor-e.

Ha, tayla, tayla,

tayla-yo,

Etagingni yerga tayla!

Mukarramaxonim samarqandcha qilib tizzalab hammaga muqom qilib Sora opani, ayamni, kelinoyimni o'rtaga tortdilar. Rosa chapak, qiyqiriq bo'ldi. Muzayyana opam dadamga:

— G'afur aka, shuncha qishloqlarda yurib biz eshitmagan xalq termalarini Sizdan yozib olarkanmiz-da, — dedilar.

— Singlim, bu erkaklar ichida aytiladigan lapar-da, — dedilar. — Siz eshitmagan bo'lishingiz mumkin.

O'yin-kulgu, mehmondorchilik fonarlar yoqilguncha davom etdi. Dadamning Zulfiya opa sharaflariga bergan ziyofatlari shunday o'tgan edi.

Shu ziyofatda qatnashganlarning ko'plari rahmatli bo'lib ketishdi.

Inson umri boqiy emas ekanu xotira boqiy ekan. Shuning uchun tiriklikda inson bir-birining qadriga yetib, avlodlar eslab yuradigan go'zal xislatlarga ega bo'lishi kerak ekan-da.

SAYOHAT

Qo'qon

Bo'yim o'sibmi, bilmadim, bahor-kuz vaqtlari oyoq-qo'lim kechalari og'rib chiqadigan bo'ldi. Og'riqni bosish uchun sochimdagi lentalarni bir-biriga ulab chambarchas qilib oyog'imga, qo'limga bog'lab qo'yib, kechasi dadam o'qima degan kitoblarni berkitib o'qiyman. Tomda chiroqni ko'rib: "Yarim kechada nega chiroq yoniq", deb chiqsalar, men kitob o'qib yotibman.

— Yana uxlamay kitob o'qiyapsanmi? — Qo'l-oyog'im chambarchas qilib bog'langanini ko'rib:— Nega unaqa qilib bog'lab tashlading,— deb so'radilar dadam.

— Og'riyapti, uxlay olmayapman, — dedim kitobni berkitib.

— Nega, shamollaganmisan?

— Yo'q, o'zi kechadan beri og'riyapti.

Dadam qo'llarimni qo'llariga olib diqqat bilan qaradilar, lentalarni yechib tashlab:

— Unday qilma, — dedilar, keyin:— Uxla, — deb chiroqni o'chirib, chiqib ketdilar.

Men yana chiroqni yoqib, kitobni qolgan joyidan o'qib, tugatdim-da, so'ng uxlab qoldim.

Soat o'nlarda dadam yana tomga, mening yotog'imga chiqib:

— Tur, bo'ldi, kiyin, Maqsudovga olib boraman, — dedilar.

— Nega, kasal emasman-ku, — dedim.

— Kechasi bilan qo'l-oyog'ing nega og'riydi? Hali bola bo'lsang...

Eskijo'vadagi Maqsudov do'xtirnikiga kirib bordik.

Maqsudovning dong'i ketgan, ixlosmandlari juda ko'p, eshigidan odam arimasdi.

Maqsudov amaki qo'l-oyog'imni, bo'g'inlarimni ushlab ko'rib, dadamga:

— Hech qanaqa kasali yo'q, soppa-sog' o'sayapti, — dedilar. — Tomog'idan xavotirda bo'lsangiz, Chortoqqa olib boring.

— Qiz bola ona bo'lishi kerak, sog'lig'ini o'ylayman, — dedilar dadam. Yana so'z o'yini bo'ldi shekilli, kulishdi.

So'ng uyga qaytdik.

1958-yili men dadam bilan mashinada, ayam Toshxon bilan samolyotda Qo'qonga, so'ng Andijon, Farg'ona, Namanganga boradigan bo'ldik.

Dadam juda saranjom odam edilar, mashinaning orqasiga hamma narsalarni — oziq-ovqat, kiyim-boshni (suv, tuzdan tortib hamma narsani) soldirdilar.

So'ng, qaydasan, Qo'qon, deb yo'lga chiqdik. Yangiyo'lga kelgandayoq to'xtab, Abdulla Ortiqovni ko'rmoqchi bo'ldilar. Hovuz bo'yiga joy qilishdi. Birpasdan so'ng Abdulla aka keldilar. Dadam Abdulla akani go'yo mezbonddek kutib oldilar. Salom-alikdan so'ng, gurgung boshlashdi. Men atrofni tomosha qila boshladim. Ular nimalarnidir gapirib kulishardi. Bir muddatdan so'ng Mustafo meni chaqirdi, yana yo'lga chiqayotgan ekanmiz. "G'afur aka, 45 minutda pishadigan osh qilib berar edim, nega shoshilayapsiz", dedi Abdulla aka.

— Bugun Qo'qonga yetib olishim kerak, kelinoyingni samolyoti shu bugunga edi, hali Rahim Jalilnikiga ham o'tishim kerak, xavotir oladi. Qaytib kelay, kelinoying, bolalarni olib kelib o'zim osh qilib beraman, — dedilar.

Hamma bilan xayrlashib, yana yo'lga chiqdik. Havo musaffo. Yo'llar ravon. Hammayoq ko'm-ko'k, salqinda O'ratepa orqali Xo'jandga yetib olish kerak. Ertalab vaqtli turganim-gami yoki mashina bir tekis tebranib yurganigami, yo'lda uxlab qolibman. Bir mahal dadam uyg'otdilar.

— Bo'ldi, ko'p uxlama, boshing og'riydi. Hozir katta anhor keladi, to'xtaymiz. Yuz-qo'lingni yuvib olasan. So'ng bozorga kirib sovg'a olamiz, — dedilar.

Birpasdan keyin sharqirab oqib turgan ariqqa yetdik. To'xtadik. Ariq yaqinida chayla. Sochiqni olib, ariq tomon yurdim. Ariq shunaqa tiniq ediki, tubidagi har bir tosh ko'rinardi.

Atrof yam-yashil dala, qing'ir-qiyshiq kallaklangan tutlar. Azim teraklar osmon o'pib, rohatlanib chapak chalyapti. Anhorning toshdan-toshga urilib sharqirashidan boshqa ovoz yo'q.

Yana yo'lga chiqdik. Xo'jandning gavjum, usti yopiq ikki qavatli bozoriga yetib keldik.

— Yur, sovg'a tanlab berasan, — dedilar dadam.

Endi bilsam, sovg'a qilgan odam ko'proq xursand bo'lar ekan. Do'ppi, jiyak, taroq, bir-ikki kiyim Xo'jand atlası, ipaklar, bolalarga hushtak, qizlarga uzuk, bilaguzuklar, meva-cheva xarid qildik. So'ng Qistako'z choyxonasiga kelib qo'ndik. Dadam: "Xo'sh omaded, birodaron Abduqahhor", deyishlari bilan baland bo'yli, keng yag'rinli, qo'sha belbog'lar bog'lagan, boshiga gul kokilli do'ppi kiygan, o'rta yoshli erkak chiqdi-da, dadam bilan quchoqlashib ko'rishdi.

Abduqahhor polvon darhol dasturxon yozib, patnisdan non, qand-qurs olib kelib oldimizga qo'ya boshlagan edi, dadam:

— Jo'rajon, bizga ko'p ovora bo'lmang, bir ho'plam sho'rva ichib yo'lga tushamiz, — dedilar. U xo'p ma'nosini qilib, qo'lini ko'ksiga qo'ydi.

Bir zum ham o'tmay chiroyli sho'rva, bir lagan go'sht olib keldi. Sho'rvadan ishtahani qo'zg'atib jambilning isi taralib turardi.

— Sho'rvani ich, — dedilar.

Shu tob anchagina yosh-yalanglar kelib uzoqdan dadam bilan salomlashishdi. So'ng yana boshiga ro'mol yopingan qiz-juvonlar kelib so'rilarga o'tirishdi. Men tushlikka kelishgan,

deb turgan edim. Yana bir guruh o'rta yoshli zabardast, do'ppi kiygan erkaklar kelishib dadamga salom berishdi.

Dadam odamlar to'planib turgan joyga borib, har biri bilan so'rashib chiqdilar.

Keyin o'z-o'zidan uchrashuv tashkil bo'ldi. Hamma xursand, dadam tojikcha gapiryaptilar. Ular o'zbekchalashyapti. Men dadamning ko'pgina uchrashuvlarida qatnashganman, lekin bunaqangi samimiyat bilan o'tgan suhbatni, gaplarini tashnalik bilan eshitishganini ko'rmagan edim. Yig'ilganlar, she'r o'qib bering, deyishdi. Dadam avval Rudakiy, Hofiz, Bedil, Tursunzoda she'rlaridan aytdilar. Hamma to'planganlar hayrat bilan eshitishdi. So'ng o'z she'rlaridan o'qidilar.

Jo'ra polvon to'planganlarga bir nima dedi shekilli, hamma rahmat aytib, o'rnidan qo'zg'aldi.

Bizni, mashinamiz ko'zdan g'oyib bo'lguncha, kuzatib qolishdi. So'lim bog'larni, Yakkaterak, Ko'kterak, Mingtut degan joylarni bosib Dang'araga, undan o'tib Qo'qon aeroportiga keldik. Dadam ichkariga kirib ketdilar. Birpasdan keyin samolyot qo'ndi. Toshxon, Xondamir, ayam trapda ko'rinishdi.

Hammamiz yana boshqatdan, ancha ko'rishmagan odamlardek ko'rishdik. Dadam gullarni ayamga, Toshxonga berdilar. Toshxon, ayam, Xondamir, men mashinaning orqasiga, dadam Mustaf o amaki yoniga o'tirdilar, keyin ayachamlarnikiga, "Kommuna - 38"ga ketdik.

Borsak, Yoqubjon tog'a ko'chaga suv sepayotgan ekanlar. Ayacham oshxonada, xolam, bolalar uyda ekan. Bizni ko'rib, birpasda hamma xursand bo'lib ketdi.

Hammamiz ishk o m tagida o'tirib ovqatlandik. So'ng so'riga o'rin solish marosimi boshlandi.

Bolalar ko'rpa, yosti q tashishdi. Xondamir, Hayotxon, Rashatxon, Muhabbatxon, Ponchikxon, Dilzodaxon - hamma xursand, Toshxon, men yordam beryapmiz.

Qizlarga pashshaxona tutishdi. Dadam ayvonda yotaman, dedilar. Dadamga baland qilib to'shaklar ustidan yangi ko'rpal ar, oq choyshablar to'shab, baland yumshoq parqu yostiqlar qo'yib berishdi.

Biz — bolalar soʻrida. Ayam ayacham bilan birga boqqa chiqib ketishdi. Bizlar allamahalgacha qiziq gaplarni gapirishib, qiqir-qiqir kulardik.

Oxiri dadam:

— Endi uxlanglar, — dedilar sal jahllari chiqqan ovozda. Biz yana anchagacha Dilzodaxon bilan gaplashib, uxlab qolibmiz.

Ertalab quyosh yoyilib, ishkombi isib ketgan ekan.

Dadam tongdayoq bozorga boriptilar. Qoʻqonning kalla goʻshtidan tortib, bor meva-chevasidan olib keliptilar.

Tongda Qoʻqonni tomosha qilib, bor yangiliklarni bilib, tanish-bilishlardan xabar olib, Muqimiy mozorini ziyorat qilishga ham ulguribdilar.

Kunduzi Qoʻqonda havo issiq, nafas olish qiyin boʻladi. Baʼzan qayerdandir garmis kelib qoladi-yu, hovli-bogʻlar, xiyobonlarni chang, qum, barg-xaslarga toʻldirib ketadi.

Ana oʻshanda, biz qizlar, togʻamning ichkari-tashqarilik hovli, darvoza oldini suv sepib, kim oʻzarga supuramiz. Dadam hammani ragʻbatlantiradilar.

Oqshom Husanjon akamnikiga borsak, hammayoq saranjom, hovlilar salqin qilib suv sepilgan. Soʻriga joylar solingan.

Yarim kechagacha mehmon boʻldik. Dadam, ayam, Husanjon aka, kelinoyim bilan allamahalgacha oʻtgan-ketgandan gapirishib oʻtirishdi.

Ertalab tursak, savatlarga shaftoli, uzum, olxoʻri, koʻkatlar did bilan taxlab qoʻyilibdi.

— Hali tushda Charxiy domlaning hujrasiga boramiz, — dedilar dadam. — Ertalab kirib oʻtgan edim (Husanjon akamning eski uylari joylashgan koʻcha boshidagi masjidning bitta hujrasi Muqimiyniki edi. Oʻsha yerda domlai Charxiy shoir chirogʻini yoqib oʻtirar edi).

Xondamir, Toshxon, Muyassar, Amir, Rustam birin-ketin uygʻonishdi.

Ertalabki choydan soʻng, dadam bir dasta gazetalarni olib, salqin xonaga kirib ketdilar. Dadam dam olganlarida tinchlikni saqlash bizning odatimiz edi.

Soat oʻn ikkilar boʻlib qolgan edi. Men, ayam, Nafisaxon kelinoyim bilan soʻridagi joyni yigʻib oldik. Bolalar koʻchaga chiqib ketishgan edi.

– Ayasi, opasi, bolalarni chaqiring, kiyinishsin. Charxiy domla kutib qolmasinlar. Tezroq bo‘linglar, – dedilar.

– Kim-kim boramiz? – deb so‘radilar ayam.

– Hammamizni kutyapti. Husanjon oilasi bilan va biz oilamiz bilan boramiz.

Hammamiz otlana boshladik.

Ko‘cha boshidagi masjidning yarmidan ko‘pi atlas fabrikasiga berilgan ekan. U masjidda bir vaqtlar Muqimiyning hujrasi bo‘lgan.

Bizni Charxiy domla (dadam “Mavloni Charxiy” deb chaqirardilar) kutib oldilar: boshlarida do‘ppi, bellarida belbog‘, egnilarida oppoq yaktak.

Ayamning aytishlaricha, Charxiy domla ayam bilan dadamning to‘ylarida ham ishtirok etgan va mashshoqlar olib kelgan ekanlar.

Dadam va Charxiy domlani do‘stliklari 30-yillardan boshlangan ekan.

O‘sha-o‘sha Charxiy domla va dadam bir-birlari bilan yaqin do‘st, ijodiy hamkorlikda she‘rlar ham yozishar edi.

Agar Charxiy amaki Toshkentga kelsalar, biznikida to‘xtar, dadam agar Qo‘qonga borsalar, domlani ko‘rmasdan, ulfatlashmasdan ketmas edilar. O‘sha hujrani saqlab qolishda ham dadamlarning hissalar katta bo‘lganligini aytishadi.

Charxiy amaki xushfe‘l, hazilkash, juda olijanob odam edilar. Bizni kichkina hovli orqali kiriladigan hujraga boshladi. U yer Muqimiy davridagidek saqlangandi.

Hujra hovlisi top-toza, atirgul, shoyigul, rayhonlar ekilgan.

Hujra uncha katta emas, qo‘qoncha tokchalarda eski kitoblar, taglik. Hujra etagida obrez, chap tomonda o‘choq, u yerda qozon osilgan, xontaxta dasturxon yozilgan.

Hujra hovlisi top-toza, atirgul, shoyigul, rayhonlar ekilgan.

Hujrada hech qanday dabdabali narsa yo‘q, sodda, ko‘hna obdastalar, choydoshlar... Qoziqda Muqimiyni eski to‘ni osig‘liq.

Hujrada qandaydir bir ruh kezib yurgandek tuyulardi. U yerda o‘tirib dam olaymiz...

Dadam mavlono deb izzat ko'rsatsalar, Charxiy domla ustoz deydilar, bir-birlariga shunday hurmat bilan murojaat qilishardiki, kishining havasi kelardi.

... Dasturxonga sho'rva tortildi.

Dadam: "Mavlono "G'afur xo'plamadan" o'tkazib yuboribdilar, juda mazali bo'libdi", dedilar. Shunda Charxiy amaki, "Yo'g'e-yo'g'e, ustoz, bizni bilim hali ibtidoiy", deb bir hazil qildilar, rosa kulishdi.

Husanjon aka zerikkan ukalarimni fabrikani tomosha qildirgani olib chiqib ketdilar. Men ham ayam, dadamni Charxiy amaki bilan qoldirib chiqib ketdim.

Atlas fabrikasida ukalarim rosa mazza qilib o'ynashdi. Ularga mehmon deb hamma dastgohlarni ko'rsatishdi.

Qaytib kelganimizda Charxiy domla osh suzib kirdilar. Ketar vaqtimizda Charxiy domla bilan dadam yana hazil to'rtliklar aytishdi. Ayam, Husanjon aka, kelinoyim kuli-shardi.

Keyin dadam bir varaq qog'ozga allanarsalar yozdilar va menga: "Bor, anavi shoyigulni uzib kel", dedilar. Men bo-rib hujra hovlisidagi gullar ichidan shoyigulni uzib, dadamga olib kelib berdim.

Dadam quyida keltiradiganim esdalik nomani yozib, shoyigulning yaprog'ini ezib, suvini bosh barmoqlariga surkab qog'ozga bosdilar-da, o'qib berdilar, tagiga ayamga qo'l qo'ydirdilar...

"1958-yilning 26, 27, 28, 29-iyulida Qo'qonda edik. 29-iyul seshanba edi. Shunda Muqimiy hujrasiga keldik.

"Jilovxona"da issiqdan qochib xiylagina choy ichdik. Mavlono Charxiy qo'qonvor iltifotlar bilan kutib oldilar. Ko'p xursand bo'ldik. Bu ziyoratda men bilan birga kamina-niing mahramalari Muharramxon, qizim Olmosxon, Tosh-xonbeka, o'g'illarim Husanjon, Mirzo Xondamir, kelinim Nafisa, nabiralarim Mirxond, Rustamjon ishtirok qildilar. Mazkur voqea chin ekaniga hujra sahnidagi shoyigul yaprog'ini ezib, barmog'im bosdim.

*G'afur G'ulom,
29. VII-1958-yil."*

Rishton

Ertasi 30- iyul kuni dadam barvaqt turib choy ichib bozorga ketiptilar.

Ayam bizni uyg'otar ekanlar:

— Tezroq turib choylaringni ichib olinglar, hozir dang kelib qoladilar, yana yo'lga chiqamiz, — dedilar.

Dadam bozor qilib kelganlarida men, Toshxon, Xondamir yo'lga chiqishga tayyor edik.

Husanjon aka, Nafisa kelinoyimlar, Muyassar, Amir, Rustam jiyanlarim bilan xayrlashib mashinaga chiqdik. Endi Rishton orqali Farg'onaga o'tishimiz kerak edi.

Ertalabki musaffo havoda Qo'qondan Rishton tomon ketayapmiz, qora tuproqli sho'rxok yerlardan o'tayapmiz. Qo'qonning yer osti suvlari yaqin bo'lgani uchun shahar atrofida sho'r yuviladigan zovurlar juda serob.

G'o'za paykallari etagida, zovurlar labida sho'ri chiqib yotgan tog'-tog' balchiqlar uyub qo'yilgani ko'm-ko'k dalalar manzarasini buzib turardi. Ular atrofida yakkam-dukkam qamishlar o'sib yotibdi.

Bu manzara asta-sekin so'limlashdi. Daraxtlar, butalar, tokzorlar, o'rikzor, shaftolizorlar orasida qishloqning pastak-pastak paxsa uylari ko'zga tashlanadi. Mol-hol poda bo'lib atrof-yaqindagi o'tloqlarga ketarkan, ular ortidan ko'chaning changi osmon bo'yi ko'tarilar edi.

Bu manzaralarni to'ymay tomosha qilib ketayapman. Toshxon boshini mening tizzamga, Xondamir ayamning tizzalariga bosh qo'yib mudrashardi.

“Pobeda” mashinamiz hozirgi yangi chiqqan mashinalarday tez yurmasdi yoki Mustafo amaki bizni avaylab sekin yurarmidi, Qo'qondan Rishtongacha ancha vaqtda yetib keldik.

Qishloq ko'chalari qing'ir-qiyshiq, ba'zi yo'llarga shag'al sepib qo'yilgan, ba'zilariga tosh yotqizilgan.

— Mustafo, to'g'ri Boqiy domlani uylariga boshla, — dedilar dadam.

— Domla uydamikinlar? — deb so'rasalar ayam, dadam:

— Uyda bo'lmasalar ona, qizlar bordir...

Chorbog' devorlari oralab mashina bir darvoza oldida to'xtadi.

Mashinadan tushdik, darvoza zulflanmagan, ochiq edi.

Dadam zulfinni qoqdilar, jaranglab ketdi. Ichkari kirdilar. Ichkarida qandaydir jonlanish, harakat, xursand ovozlari biz tomon yaqinlashdi. Darvozani ikki tabaqasi ochilib ichkaridan boshiga chorsi oq ro'mol yopgan qariroq juvon va yoshgina qiz chiqishdi. Bizni uyga taklif qilishdi. Ko'rishdik, so'rab istashgach, bular Boqiy domlani rafiqalari hamda qizlari ekanini angladim. Hovlida ajoyib saranjomlik hukm surardi.

Baland so'ridan tok ayvongacha chirmashib, uyni to' migacha chiqib ketgan. Uzumlar xonim barmoq, husayni, echkiemar, charoslar shunaqa mirishkorlik bilan taralganki, xuddi har birini alohida-alohida yasab, osib qo'yganga o'xshaydi. Ochiq ayvonning ustunlari o'ymakor, ayvon toqisi ham gul solingan yog'ochlardan yasalgan. Ayvonning toqisiga qandaydir uch tishli temir ilgichlar osilgan bo'lib, ularga go'sht, qazi, to'shlar ilig'lik edi.

Go'shtlarni olish uchun albatta uzun narvon yoki qo'qoncha shoti kerak bo'ladi.

Baland oynavand xona keng, o'ymakor ganchlangan, tokchalarda kitob, qog'ozlar dastalab qo'yilgan. Pastki tokchalarga mis idishlar qatorlab terilgan, eroni pat gilam to'shalgan. Xontaxta atrofiga atlas, adras, duro'ya (bunday matolar hozir yo'q), beqasam ko'rpachalar to'shalgan, bolishlar tashlangan. Boqiy domlani boshlarida oq matodan mayda qaviq qilib mashina yurgizilgan sayoz (Makkayu Madinadan keltirilgan) do'ppi, yaktak, kulrang lozimda oyoqlarida amirkon qo'qoncha kovush. Hammamiz bilan ko'rishib o'z xursandliklarini:

— Xo'p yaxshi bo'lipti-da, boshim osmonga yetdi, xo'p kelibsizlar, — deb xursandliklarini izhor qildilar. Dadam, ayam, men, Xondamir, Toshxon, Mustafo amaki xontaxta atrofida o'tiripmiz, Boqiy domla rafiqalariga tojikchalab bir narsa dedilar.

Domlani qizlari Nazofatxon hammaga choy quyib berib, ayam bilan so'rashib o'tirdilar. Boqiy domla, dadamni nogahoniy ko'rgani kelganlaridan xursand, dadamdan Toshkentdagi yaqin do'st-birodarlarining sog'lig'i haqida so'rar va o'zlaricha iljayib qo'yardilar.

Domlani rafiqalari bir lagan quymoq olib kirdilar. Dasturxonga yangi qaymoq, sut tortishdi. Domlani rafiqalari yonimga o'tirib "oling, oling" deb, hammaga mulozamat qilib, qo'llari bilan yelkalarimni-sochlarimni silab, «muncha chiroyli, siyoh-siyoha», dedilar. Men choyimni ichib, hovliga chiqdim. Ukalarim ham chiqishdi, ular bilan bog' aylanib yurdik.

Ajoyib chiroyli reja va did bilan ekilgan gullar, parvarishlangan uzum, olmalarning ertakisi pishib yetilibdi.

Nazofatxon opa orqamizdan yetib keldilar, bizga bog'dagi gullarning ta'rifini: qaysinisi nimaga davo, qaysi uzum ertangi yo kechki ekanini aytib bera boshladilar.

Yana tashqari hovli ham bo'lib, u kattakon bog' ekan. U yerda tut daraxtlari ko'p, har birining bargi har xil edi.

Men nega unday desam, Nazofatxon opa:

— Ularning navi har xil, erta pishar, balx tuti, baliq tut, Yaponiyadan keltirilgan qizil tut, — deb tushuntirdilar.

— Shotutmi, — desam, Nazofat opa:

— Yo'q, shotut hov ana, qizil tut pishib ado bo'ldi, shotut endi pishadi, — dedilar.

Bog'da shaftoli ko'p ekan, ertapisharidan qorni tagidan topib uzib yeydiganigacha.

Biz rosa shaftolixo'rlik qildik. Ularning ta'mi bir-biriga o'xshamasdi. Lekin hammasi laziz.

Sharqirab oqib yotgan ariqlar labida anor gullab, behilar tugib yotipti. Olma, noklarni shoxiga tirgovichlar qo'yilgan, shoxlari sinay deyapti.

Nazofat opa savatga mehmonlarga deb turli shaftolilardan tera boshladilar. Men, ukalarim yordam berdik. Dadam bilan domla yolg'iz qolib ehtiros bilan suhbatlashib o'tirishgan ekan, xonaga kirganimizni sezishmadi ham.

Dadam hali yo'lda ayamlarga aytayotgan "domlaga atab sotib olganlari noyob kitob"ni bo'lsa kerak, qaysidir kitobga taqqoslab yozilgan sanasini aniqlashardi. Bog'ning etagidagi salqin, tagidan zilol ariq o'tadigan so'riga joy solingan, u yer xoli, kishi ko'ziga tashlanmaydigan joydaligi uchun birpas yonboshladik. Ayam domlani qizlari, rafiqalari bilan o'zaro suhbatlashib o'tirishdi, men bolishga yonboshlab ularni mayin

ovozlari, so'ri tagidan kelayotgan suvning shabadasidan rohatlanib ko'zim ilinipti.

Uyg'onib qarasam, ukalarim ham uxlab qolishgan ekan. Ayam Nazofatxon opa bilan bog' aylanib yurishardi.

Hovli o'rtasidagi baland so'riga joy solinib, xontaxtaga dasturxon yozilgan. Domlani rafiqalari hammani dasturxonga taklif qildilar.

Biz bolalar "ovqat yemaymiz, shaftoliga to'ydik", deganimizni Boqiy domla eshitib:

— Iya, shaftoli yumaloq suv-ku, u ovqat emas, ovqat yeyish kerak, bo'lmasa kishi ichiog'riq bo'lib qoladi, quruq shaftolini yeb bo'lmaydi, — dedilar.

— Domlani aytganlari to'g'ri, bir ho'plam bo'lsa ham sho'rva ichmasalaring bo'lmaydi, — dedilar ayam ham.

Noiloj ozgina ichgandek bo'ldik-da, yana boqqa chiqib ketdik. Kattalar o'zlari qolishdi. Anchadan keyin Nazofatxon opa dadam bizni istayotganlarini aytdilar.

— Tayyorlaninglar, Farg'onaga ketamiz, — dedilar dadam.

Boqiy domla:

— Abdulg'afur bugun shu yerda yotib qolinglar, ozgina dam olinglar...

— Domla, kuni bilan mehmon bo'ldik. Endi manzilimizga yetib olishimiz kerak, ertaga Farg'onada uchrashadigan ishlarim bor... yana kelamiz, — dedilar.

Boqiy domla:

— Uyimiz to'lib, dilimiz to'lib ketgan edi, yana huvillatib ketib qolasizlarmi? — dedilar.

Rafiqalari, qizlari bilan xayrlashib, mashinaga o'tirdik. Dadam Boqiy domla bilan bel olishib xayrlashdilar. Hammalariga rahmat aytib, yo'lga chiqdik...

Farg'ona

Boqiy domlani uylaridan 30-iyul 1958-yili kechki salqinda yo'lga chiqqan edik.

Shunday qilib Farg'onaga yo'l oldik.

Farg'ona yo'li salqin, kichik-kichik qishloqchalar, yo'lning ikki yonidagi ariq bo'yida kallaklangan qiyshiq-qing'ir

tutlarning yangi chiqqan novdalari mayin shamolda bizni olqishlayotgandek...

Qishloq hovlilaridagi azim o'rik, olma, shaftoli daraxtlari larzon mevasini ko'tarolmay paxsa devorlarga osilib olganga o'xshaydi...

Dadam obkom (o'sha vaqtlar hokimlikni shunday deyishardi) bog'idagi mehmonxonaga joy tayyorlatib qo'ygan ekanlar, shu yerda tunadik. Ertalab hali yuz-qo'limizni yuvib ulgurmagan edik, Adham aka (Adham Hamdam gazeta muharriri) kelib qoldilar. Ukalarim hali uxlab yotishar edi.

Adham akaning papiros chekkanlari uchun ovozlari bo'g'i-qiroq:

— E, G'afur aka, bu qanday bo'ldi. Sizni kelganingizni mehmonxona xo'jayinidan bilsam. Aka-ukalik qayerda qoldi. Nega bir og'iz aytmadingiz? Qani uyga ketamiz, — dedilar dadam bilan quchoqlashib ko'risharkanlar.

— Adham, hoy Adham, akang aylansin, opang, singillaring, ukang bilan kelganman. Ular bilasan, yuvinish-tarinishni yaxshi ko'rishadi. Shuning uchun bu yerni ma'qul topishdi. Bugun meni mehmonim bo'l. O'zim ko'rsatma berdim, osh-tuz qilamiz, — dedilar. Adham aka bilan bel olishar ekanlar:

— Aka, Sizdan kutmagan edim, bu qanday bo'ldi, — deb Adham aka yana gina qildilar.

— Adham, yolg'iz kelganimda nima desang aytganingni qilaman, uka, xafa bo'lma...

Kechasi kelganimizda charchabmi yoki qorong'ida e'tibor bermagan ekanmanmi, obkom bog'i shinam, katta-katta chinor, manzarali sambitlar, archalar, gullab turadigan daraxtlar soyasiga novdalardan to'qilgan stol-stullar qo'yilgan, hovuz atrofida qator favvoralar otilib yotibdi. Qishin-yozin ko'm-ko'k bo'lib o'sadigan manzarali butalar bir tekis reja bilan butalangan.

Choyni ochiq havoda tayyorlashgan ekan. Adham aka, dadam, ayam, ukalarim ham yuvinib choyga kelishdi. Shunda dadam bilan Adham aka rosa askiya boshlashdi. Ukam Xondamirga Adham aka Adham Hamdam deb o'zlarini tanishtirganlari uchun:

Gulchehra Jo'rayeva, Oydin Hojiyeva va Olmos.

G'afur G'ulomning 80 yillik yubileyi tantanalarida. Muharram G'ulomova (G'. G'ulomning rafiqasi), Olmos. Moskva. Kolonna zali. 1983-yil.

G'afur G'ulom qizi Olmos bilan. 1961-yil.

Olmos Xitoy safarida. 1958-yil.

Ulug' G'ulomov va Olmos Yozuvchilar uyushmasining
bog'ida ijodkorlar bilan.

Olmos, Hamid Gʻulom, Abdulla Oripov, Dildorxon Gʻulomova
Gʻafur Gʻulom uy-muzeyida.

— Adham aka, Siz yozuvchi Yusufjon Hamdam, dadamlarni sekretarini akasimisiz yoki ukasimisiz,— deb so'rab qoldi. Adham aka bo'lsa:

— Yo'g'e, yo'g'e, jiyan, men shoir emasman, men jurnalistman. Men unga aka yoki uka bo'lishga uquvim yetishmaydi, — dedilar-da, yana askiya bo'ldi shekilli, dadam ikkalalari rosa kulishdi.

Ukam hayron qarab turgan edi men:

— Odnafamiles, — degan edim, ular yana avvalgidan ham qattiqroq kulishdi. Ayam bo'lsalar menga gapga aralashma degan ishora qildilar. Choy ichib bo'lgach, dadam Adham aka bilan redaksiyaga ketishdi.

Biz ayam, ukalarim bilan mehmonxonada qoldik. Tushki ovqat vaqti bo'lib qolgan edi, dadam mashina yuborgan ekanlar. Shafyor bizni Adham akani uylariga olib bordi.

Kelinoyi dasturxon tuzab kutayotgan ekanlar. So'rashib bo'lgach, Ozodaxon opa (Adham akani rafiqalari):

— G'afur aka va Adham akani kutmas ekanmiz, ular kechroq kelishar ekan, ovqatlanaverar ekansizlar, qani dasturxonga marhamat, — dedilar.

Ozodaxon opa juda pazanda, xushgap ekanlar, ovqatlar mazali, ayniqsa yangi asal bilan limon bizga juda yoqdi.

Ayam farzandlarini so'ragan edilar, «ular kanikulda o'ynagani ketishgan», dedilar.

Ayam Adham akamning hazilkash afandi latifalarni aytib berish mahoratlariga hayratlarini aytdilar. Ozodaxon opa:

— Adham akamni qachon hazil, qachon rost gapirayotganlarini hanu gacha bilolmayman. Avval yangi kelinlik vaqtlarimda kulaverib ichagim uzilay, der edi. Endi hazillariga o'rganib qolganman, — dedilar.

Ayam ikkalalari kulishdi.

Dadami bilan Adham aka kech kelib, bizni yana bog'ga olib ketishdi. Adham aka dadamlar bilan bog' o'rtasidagi soyabonli ayvonda gapirishib o'tirishdi. Biz bolalar uxlab qoldik. Ertalab tursak, dadam ham, Adham aka ham yo'qlar.

— Dadam qayerdalar, — desam, ayam:

— Dadang ertalabgacha maqolani qoralamasini yozdilar. Yaqinda redaksiyaga diktovka qilgani ketdilar, — dedilar.

— Adham aka yotib qoldilarmi? — desam.

— Yo‘q, allamahalda ketdilar, dadang kech yotib vaqtli turib, dam olishga kelgan odam kechasi bilan uxlamadilar-a, — dedilar tashvishlanib.

Mustafo amaki kelib bizni shahar aylantirdi.

Mehmonxonaga qaytganimizda, dadam bilan Adham aka kelib qolishdi. Dadam:

— Kiyininglar, sizlarni mehmonga olib boramiz, — dedilar.

Adham aka latifa ustiga latifa aytib berdilar. Shunda dadam:

— Bo‘ldi, avtomat bo‘lma, bugun aytib bergan latifalarimni teskarisini aytib, artist bo‘layapsan, — dedilar.

— Ustoz, biz parodistmiz-da, qanday qilaylik, — dedilar Adham aka.

Dadamga Adham akamni butun aytayotgan latifalariyu quvnoqliklari juda-juda yoqishi bilinib turardi. Adham aka buni sezib tursalar kerak, dadamga hurmat-ehtiromni ikki hissa qilib qaytarardilar.

Nihoyat manzilga etib keldik, bog‘da mehmonxona bo‘lib, u yerda xodimlar kam, birorta ayol ko‘rinmaydi. Dasturxonni erkaklarga alohida, ayam, men, Xondamir, Toshxonga alohida solishdi. Dasturxonga sho‘rva tortildi.

Xizmatni erkaklar qilishardi. Dadam bilan Adham aka o‘tirgan dasturxon atrofidagi shu yerlik shoir, yozuvchi, jurnalistlar ovqat yeyishdan ko‘ra ichaklari uzilgudek kulishardi. Xuddi kimo‘zar o‘ynayotgandek birlari aytib tugatmasdan boshqalari davom ettirishardi.

— Aya, men ham latifalarni eshitgim kelayapti, — desam, ayam:

— Qo‘y, o‘zlari yayrashayapti, qiz bolalar eshitadigan emas, yur, bog‘ aylanamiz, — dedilar.

Bog‘ juda katta, atrofi zich qilib teraklar bilan o‘ralgan, anor, anjir, shaftoli, olma, uzum degandek. O‘rtada gulzor, atirgullar ochilib yotibdi.

Kech kirdi, mehmonxonada yotib qoladigan bo‘ldik. Adham aka va mehmonlar uylariga ketdilar. Dadamlarga hovuz yonidagi so‘riga pashshaxona tutib, joy solishdi. Biz mehmonxonaning bir bo‘lmasida yotadigan bo‘ldik. Ayamga o‘rin-ko‘rpa olib kirib berayotgan chol:

— Kelin, chiroq yoqmanglar, chivin ko'p, uxlatmaydi, — dedi.

Ertalab tong yorishmasdanoq turib ketdik. Yuvinib-tarainib tursak Ozodaxon opa, singillari Yoqutxon, Adham aka kelishdi, bizni Shohimardonga olib borishar ekan.

— Ertalabki salqinda yetib olaylik, — dedilar Adham aka.

Dadam bog' aylanib yurgan ekanlar. Choy ichilgach, Mustaf o amakini mashinasiga dadam, Adham aka, Xondamir, Toshxon chiqishdi. Biz ayamlar, Ozodaxon opa, Yoqutxon singillari, men bir mashinaga chiqdik-da, Shohimardonga yo'l oldik.

Borishimizdan xabardor bo'lishsa kerak, dadamlarni oyoqlari ostiga qo'y so'yishdi. Mezbon mehmondorchilikni yaxshi tashkil qilibdi. Uy bekasi biz ayollarni Ko'li Qubbon, Oq suv, Ko'k suvlarni ziyorat qildirdi.

Surmasi oqib yotgan tog'larni tomosha qildik. Shohimardonning gavjum bozoridan jiyanlarim uchun surmayu har xil hushtak, koptoklar sotib oldim. Kechqurun dadam kelganlaridan xabar topgan ziyoratchilar yig'ilib turishgan ekan. Katta eksprolet uchrashuv bo'ldi. Dadam she'rlar o'qidilar, Adham aka latifalar, shoirlarga parodiya qilib yozgan she'rlaridan o'qib berdilar.

Bu uchrashuvda Komiljon Otaniyozov ham ishtirok etdi. Komiljon aka ansambllari bilan kelgan ekan, ular ham xalqning katta olqishini oldilar.

Men bunday katta uchrashuv bayram sayliga aylanib ketishini kutmagan edim.

Ancha mahalgacha dadamning muxlislari: chollardan tortib yosh qizchalarga-na atroflarini o'rab, savol ustiga savol berib, avtograf olishardi.

Uchrashuvdan so'ng, biz to'xtagan xonadonda yarim kechagacha suhbat, askiya, Komiljon Otaniyozovning eng noyob ashulalari aytili. U butun Shohimardon bo'ylab yangradi.

Andijon

1958-yili 3-avgust kuni ertalab dadam, ayam, men, Toshxon, Xondamimi Adham aka, Ozodaxon opa, singillari Yoqutxon Shohimardondan Andijonga kuzatib qo'yishdi. Andijon shahrida dadamni do'stlari juda ko'p edi, ular kutib turishgan ekan.

Andijon istirohat bog'ida katta ijodiy kecha tashkil qilinib, shaharning kattalari ham dadamni guillar bilan kutib olishdi. Odam ko'p, uchrashuv dadam ijodlariga bag'ishlangan katta tantana bilan ochildi.

Kechada shahar hokimi, gazeta muharriri nutq so'zlashdi. Yig'ilgan shoirlar o'z she'rlarini o'qib berdilar, Majxuriy, Anisiy domlalar dadamlarning she'rlarini adabiyotshunos sifatida tahlil qilib berishdi. Dadam o'qigan she'rlar xalqning katta olqishini oldi. So'ng istirohat bog'ida katta sayil bo'ldi. Suhbatdan hammaning ko'ngli shod bo'lib, Qo'qon qishloq (Paxtaobod) tomon yo'lga chiqadigan bo'ldik.

Dadam Andijon bozoriga kirib, mashinaning yukxonasini to'ldirib sovg'a-salom oldilar. Paxtaobod dadamning ko'pgina do'stlari — Majxuriy Sayfiy, Anisiy domlalar yashagan joylar. Habibiy domla ham shu yerda tavallud topganlar. Dadam Andijonga kelganlarida Ulfat (Imomiddin Qosimov), Vosit Sa'dullalar bilan suhbalashmay keta olmaganlaridek, Paxtaobod (Qo'qon qishloq — bu yerlar avval cho'l bo'lgan va Qo'qon xoni bu yerlarni obod qilmoqchi bo'lib Qo'qondan bir guruh xalqni ko'chirib olib kelgan va ular shu yerlarni bog'-rog'larga aylantirishgan, shu sabab bu yerlar Qo'qon qishloq deyilar ekan)ga kelmay Mulla Mamajon akani, Ne'matshoyevni ko'rmay ketmas edilar.

Bu gal ham dadam Mulla Mamajon akaga o'z farzandlarini ko'rsatish, ayam bilan u kishining rafiqalarini tanishtirish maqsadida olib ketayotgan edilar.

Mulla Mamajon akani uylariga xabar bermay kirib borishimiz, qanday xursandchilikka sabab bo'lganini aytib bera olmayman. Domla bizni qayerga o'tkazish, nima deyishga gangib qolganlari (o'zlarini so'zlari)ni dadam bilan so'rashayotib necha bor aytdilar. Mulla Mamajon aka uylarida

to'y bo'layotgandek odamlar kela boshladi. Yaqin-yiroqdan adabiy muhitga mansublar yig'ildi. Suhbat o'z-o'zidan ulanib ketdi.

Mamajon aka rafiqalariyu Shahzodaxon qizlarining (Toshkent Moliya institutida o'qir edilar) qo'llari qo'llariga tegmaydi. Ayam, men, Toshxonga so'riga joy qilishdi. Ularda biror qo'shninikiga uzoqdan mehmon kelsa rusumga binoan darrov yo'qlab chiqishar ekan: biri chuchvara, biri manti, osh qilib chiqishayapti. Shahzodaxon opam bilan Toshkentda ko'p ko'rishardim. Juda xushro'y, xushchaqchaq qiz edilar. Uzoqroq chiqmay qolsalar o'zim talabalar yotoqxonasiga borib aytib kelardim. Birga kino-teatrlarga borar edik. Mehmonlarga birga dasturxon qilib, choy tashish o'rtasida gapimiz tamom bo'lmasdi. Xuftonga borib mehmonlar tarqalishdi. So'ng ayam, domlanning rafiqalari, Shahzodaxon o'zimiz gaplashib o'tirdik. Hovlilari keng, atrofiga uzum ekilib butun hovliga so'ri qilingan, salqin.

Dadam Mulla Mamajon aka bilan ancha ko'rishmagan ekanlarmi, gaplari tamom bo'lmasdi. Kech kirganda chiroq o'chib qoldi. Shunda Mulla Mamajon aka ichkaridan Xondamir bilan do'stlashib qolgan o'g'illariga:

— Dvijokni ishlatib yubor, — dedilar.

O'g'illari uni ishlatib yubordi. Hammayoq charog'on bo'lib ketdi. Uning nurida suhbatga suhbat ulanib ketdi. Hamma o'z tengini topib olgan edi.

Ayam domlanning rafiqalari bilan gapirishar, u kishi:

— Shahzodaxon hech sizlarni og'zidan qo'ymaydi. Hammalaringizni ta'rifingizni qilardi. Men ham sizlarni ko'rarmikinman, derdim. Orzuyim ushaldi, — deydilar xursand bo'lib.

Ayam xushmulozamat bilan:

— Shahzodaxondan ko'p salomlar aytaman. Olmosxon qizingizni juda yaxshi ko'radi. Tez-tez xabar oldiraman. O'qishdan bo'sh vaqtlarida aytib chiq, deyman. Institut shundoq uyimiz orqasida, bir qadam...

Shu kecha Mulla Mamajon aka uylarida yotib qoldik.

Dadamlarni andijonlik do'stlari azondan ko'rgani kelisha boshlashdi. Garchand, maqsad bizni Chortoqda dam oldirish

bo'lsa-da, eng avvali biz bolalarni o'z do'stlari bilan tanishtirish, kelajakda ularning farzandlari bilan shu yaqinlikni saqlab qolish ekan. Shu safarda Tursunoy Karimova opamlarnikiga o'tdik. Tursunoy opam o'sha vaqtlar (raykom kotibi) ishlari ko'p bo'lishiga qaramay, bizga katta e'tibor berdilar. Qizlari bilan dugona bo'lib qoldik.

Tursunoy opa Toshkentga majlislar, anjumanlarga kelganlarida biznikiga, Zulfiya opamlarnikiga borardilar. Ular bilan dugona edilar.

Tursunoy opa bizni Namangan chegarasigacha kuzatib qo'ydilar.

Namangan

5-avgustda Andijondan to'g'ri Namanganga yo'l oldik. Yo'l soya-salqin bog'-rog'lar, ekinzorlar oralab ketardi. Namanganga yetib kelganimizda vaqt peshindan oqqan edi. Dadamni "Namangan haqiqati" gazetasi redaksiyasida kutishayotgan ekan, o'sha yerda qoldilar. Mustafo amaki bizni Yunusali akaning kolxoz mehmonxonasiga olib ketdi. U yerda Yunusali aka (Yo'ldoshev "Telman" jamoa xo'jaligi raisi) ochiq chehra bilan kutib oldilar. Ayam, ukalarim, men bilan quyuv so'rashdilar.

Mehmonxona shundaygina daryo bo'yida joylashgan, suvning shabadasi gulxonadagi rayhon, jambil, atirgul isini dimoqqa urib, issiq kunda rohat baxsh etadi. Biz yuvinib, taranib bir oz hordiq chiqargach, daryo labidagi so'riga yozilgan dasturxonga taklif qilishdi.

Kechga yaqin dadam bilan shu yerlik shoirlar va gazeta muharriri Sanjar Tilla kelishdi. Hammamiz bir dasturxon atrofida jamlashib ovqatlanidik. Sanjar aka uyimizga avvallari ko'p kelganlari uchun akamizdek bizni gapga solib o'tirar edilar.

Sanjar akani rafiqalari mashhur aktrisa Tamara Nazarova edilar. Shu yili Namangan teatrida "Ravshan va Zulxumor" musiqali spektakli qo'yilgandi. Bu spektaklning yetakchi partiyasini Tamara opa zo'r mahorat bilan ijro etayotganlarini ovozi Toshkentga yetgan edi.

Ayam shu gapni Sanjar akaga aytgan edilar, Sanjar aka:
— Muharram opa, xohlasangiz, spektaklga olib boraman, — dedilar.

— Ha, albatta, boramiz... — deb ayam dadamga qaradilar, dadam:

— Ertaga, bugun meni rosa ishlatdinglar-ku, bir sahifa maqola yozib berdim, — dedilar.

— G'afur aka, sizning yozganingizni xalq ko'ziga to'tiyo qiladi, gazetamizni obro'sini oshirib berasiz. Siz tilga olgan mehnatkashlarga bir mukofotday bo'ladi, — dedilar Sanjar aka.

Biz bolalar ayam boshliq dadam va mehmonlarni xoli qoldirib bog' aylandik, so'ng bizga ajratilgan yotoqxonaga kirib dam oldik. Dadamning ovozlari, kulgi, gurung yarim kechagacha yangrab turdi. Ertasi kuni tush vaqtiga dadam bilan Namangan kutubxonasida uchrashuv tashkil qilingan ekan.

Dadam uchrashuvdalik vaqtlarida Mustaf o amaki bizga shaharni ko'rsatdi. Shahar mo'jazgina, lekin juda salqin, xiyobonlar, shahar oromgohini tomosha qildik.

Tushlikni shu oromgohning choyxonasida tayyorlashgan ekan. Dadam uchrashuvdan to'g'ri shu yerga keldilar. Shahar hokimi, Sanjar aka bir guruh shoirlar bilan kelishdi. Dadam ayamga:

— Muharramxon, hamma gullar sizga, — deyishlari bilan, bir yigit bir quchoq gulni olib kelib ayamga uzatdi.

Ayam "rahmat" dedilar-da, stolni boshidan-oxirigacha ularni terib chiqdilar. Kulgi, askiya, she'rxonlik bu yerda ham davom qildi. Birmuncha vaqt o'tgach, dadam.

— Muharramxon, bolalar bilan bir oz dam olaylik, so'ng teatr ga boramiz, — dedilar.

Mezbonlar bilan xayrlashib, mehmonxonada kechgacha dam olib, kechqurun teatr ga bordik. Spektakl musiqali bo'lib, Zulxumor rolini Tamara opa mohirona ijro etar edilar.

Tamara opani avval "Tohir va Zuhra" kinosida, so'ng Alisher Navoiy filmidan yaxshi ko'rib qolgan edim. Shu sabab ularni qandaydir o'zlariga xos shirali noyob ovozlari, ijro etayotgan qo'shiqlari meni maftun qilib qo'ygan edi.

U kishi juda chiroyli edilar. Rollarini jozibali ijro etardilar. Spektakl tugadi, men o'sha sahnali holatdan chiqmagan edim. Tamara opa yevropacha tikilgan, qaddi-qomatlariga yarashib, yana ham go'zalliklarini oshirgandek tuyulgan chiroyli shifon ko'ylakda oldimizga keldilar. Hammamiz bilan samimiy so'rashdilar-da, ayamlarga:

— Muharram opa, endi biznikiga boramiz, — dedilar. Ayam dadamga “nima deysiz” degandek qaradilar. Dadam:

— Mayli, Sanjar kechadan beri kutayapti, ertaga erta bilan Chortoqqa ketamiz... borsak boraylik, — dedilar.

Sanjar aka, Tamara opani uylariga yetib borganimizda 8—9 yashar qizcha va ikkita o'g'il bola kutib olishdi.

Tamara opa:

— Bu mening qizim, manavi yigitchalar meni ersaktersaklarim, tesha-boltalarim, — deb tanishtirdilar. Qizlari chiroyli, mayda o'rilgan sochlari orqasi bilan bitta. Oldidagi kokillari shunday o'ziga yarashganki, ko'z uzolmay qoldim. O'g'illari oftobda qoraygan. shirin-shakar bolachalar edi. Ular biz bilan “Assalomu alaykum”, deb so'rashishdi. Xondamir bilan birpasda til topishib olishdi. Toshxon qizlari bilan gap topib gapirishardi.

Uylari shinam, did bilan bezalgan. Muhabbat bilan qurilgan hayot ekani Sanjar aka va Tamara opani bir-birlari bilan munosabatlaridan sezilib turardi.

Farzandlarni erkalashlaridan ularni shu shirin turmushlarini suyuqli mevasi ekani kishini havasini uyg'otar edi. Tamara opa nafaqat iqtidorli aktrisa, juda mehribon rafiqqa, mohir uy bekasi ham ekanlar.

Dadamni, ayamni qanday xush ko'rishlari dasturxonga tortilgan har bir tayyorlangan taomdan ko'rinib turardi. Hamma noz-ne'matlar hafsala, mehr bilan tayyorlangani, chiroyli bejab tortilganidan ko'rinib turardi.

Ayam:

— Tamaraxon, bu ovqatlarni qachon tayyorlab ulgurdingiz. Bu yoqda ish...

— Voy, Muharram opa, bizni uyimizga kelasizlaru men harakat qilmaymanmi, butun kun meni ixtiyorimda, rolim bo'lsa yod bo'lib ketgan. Meni yordamchilarim — tesha-

boltachalarim, qizim bor-ku... Mana ko'rayapsizmi, — dedilar stolga nozu ne'matlarni tashib kelayotgan o'g'illariga ishora qilib.

Sanjar akani uylaridan juda kech ketdik. Bu mehmonnavozlik hali esimdan chiqmaydi. Ertalab tursak, dadam Xondamir bilan Namangan bozoriga borib kelishga ulgurishibdi. Dadam Chortoqqa jo'nashdan oldin Xondamirni uyga — Toshkentga jo'natib yubormoqchi edilar.

Bozordan unga xirom etik, oq yaktak, banoras to'n, do'ppi, qo'sha-qo'sha qiyiqcha, chust pichog'i olib hammasini kiygiziptilar.

Xondamir (1947-yilda tug'ilgan) 11–12 yashar o'smir bu liboslarda juda chiroyli chapani yigitchaga aylangan edi. Endi nish urayotgan mo'ylabi, bo'yi-basti, chuchuk tili, do'rildoq ovoziga dadam mehrlarini qo'ygan edilar.

Bozordan buvimlarga, akam, kelinoyim, Mirza Abdul Qodir ukamga, jiyanimga, hatto enagamiz Oliya opagacha sovg'a-salom olib, meva-chevalarni chiroyli savatlarga to'lg'izib, xuddi katta yigit safardan qaytayotgandek qilib samolyotga kuzatib qo'ydik.

Dadam uni mustaqil qaror qabul qilish, mustaqil yurishga, qo'li ochiq, fe'li keng, yaqinlariga mehribon bo'lishga o'rgatar ekanlar... Xondamirga mehrlari har bir farzandlariga bo'lganidek juda baland edi. Uning kelajagiga katta umid bog'lar edilar.

Shunday qilib, Xondamirga "uyga borib meni yo'qligimni bildirmay yur, akalaringga, buving, jiyanlaringga qarash", deb jo'natdilar. Biz butun Farg'ona vodiysini aylanib dadamni xalqqa, xalqni dadamga bo'lgan mehrini ko'rdik.

Otamni ulug', xalq ko'nglidagini yozadigan hozirjavob, zamona bilan hamnafas shoir ekanliklarini yana bir guvohi bo'ldim. Bu ajoyib, tashkil qilinmagan, o'z-o'zidan bo'ladigan uchrashuvlar, xalqni sog'inib, uning diydorini ko'rish, ko'nglidagini eshitish uchun bo'lgan uchrashuvlar na meni va na o'sha uchrashuv qatnashchilarini esidan chiqmaydi.

Chortoq

Shunday qilib, 1958-yilning 7-avgust kuni do'stlar diydoridan, suhbatlaridan mamnun bo'lib, Chortoqda dam olish uchun yo'l oldik.

Chortoq sanatoriysi o'sha yillar endi tashkil qilina boshlagani uchun bitta bir qavatli bino bo'lib, do'xtirlar qabulxonasiyu 3—4 vannasi bor edi, xolos.

Biz yashagan kottej yonidan katta soy oqar, uning ustiga so'ri o'rnatilgan, atrofiga majnuntollar ekilgan bo'lib, salqin edi. Katta bog'da shaftoli, olma, olxo'ri va boshqa mevali daraxtlar ko'p edi.

Havoning issiqligidan kottej ham issiq, agar oynalarga choyshab to'silsa, sal nafas olish o'ng'ay bo'lardiyu dim bo'lib ketardi. Ayam bilan men sanatoriya borib vanna qabul qilib kelar edik. Suv juda quvvatli bo'lsa kerak, kottejga qaytib kelish bilan terga botib darmonsizlanib yotib qolar edik.

"Chortoqqa borib bir dam olay", degan dadam bizni dam oldirib, o'zlari yaqin-yiroqdagi xo'jaliklardan ocherklar yozish uchun material yig'ar, tushlikkacha redaksiyada ishlar edilar.

Ayamning kuyunib:

— Siz ham biror kun dam olsangiz-chi, — deganlariga:

— Dam olish meni kasbim emas ekan, — deb kuldirardilar.

Dadamga yozning jazirama issig'i, mehnatkashlar bilan dalalardagi suhbatlar yoqar, shu sabab bir joyda dam olib yotishga g'ayratlari qo'ymas edi. Tushki va kechki ovqatlanish vaqtida dadamni shu yerda istiqomat qilayotganlaridan xabar topgan do'stlari ziyorat qilgani, suhbatlaridan bahramand bo'lgani kelishar edi.

Issiq shu darajada ediki (Namangan viloyati Toshkentdan issiq bo'lsa kerak), vanna qabul qilish va yana ovqat pishirish, mehmon kutish ayam bilan meni holsizlantirib, cho'ziltirib qo'ydi.

Ba'zan kechki ovqatga dadamni suhbatlariga mushtoq yozuvchi, shoirlar, shu yerlik shinavandalar so'riga ham sig'may qolar edilar. Masalliq ko'p, ularni pishirish,

dasturxonga tortish (sovutgich bo'lmagach, dala sharoitida) yig'ishtirib olish butun kuchimizni olib qo'yardi. O'sha kezlar uyimizda gazda ovqat tayyorlanib, o'tin yoqib ovqat qilishdan chiqib qolgan ekanmizmi, issiq kunda katta o'choq yonida turishni ko'zingiz oldiga keltiring. Ayam bilan ikkovimiz ovqat pishirardigu uni eyishga na ishtaha, na fursat topmas edik, shu bois yana ham holdan toyib qoldik. Atrofda har bittasi kosadek shaftolilar, olmayu olxo'rilar larzon bo'lib to'kilib yotardi, ularni yeydigan holimiz yo'q, yuvib-tarab mehmonlar dasturxoniga tortamiz. Ozigina vaqt bo'lsayu dam olsak, deymiz. Qani edi biz ham issiq kunda o'sha salqin, tagidan soy oqib turgan so'rida ozgina cho'zilsak. O'z ko'nglimizcha biz "dam" olayotgan edik.

Mehmon kutish, ularni ko'nglini olish ayamni joni-dillari bo'lsa-da, sharoit bo'lmasa, yordamchi bo'lmasa, o'z uying bo'lmasa ancha mushkul bo'lar ekan...

Bir kuni bizdan xabar olgani shahar hokimi Toirov, Sanjar aka, Tamara opa farzandlari bilan kelishdi. O'g'illari Dilshod va Eldosh Xondamir (uni Toshkentga ketganidan bexabar bo'lishsa kerak) bilan o'ynaymiz deb, qizlari Gulshahnoz Toshxon bilan o'ynagani kelishdi.

Yig'ilganlarga soy ustidagi so'riga joy qildik. Kech kirib havo ancha salqinlashgach, Sanjar aka she'rlar o'qidilar, askiyalar aytishdi. Tamara opa qo'shiq aytib berdilar. Toirov, Sobirjon aka, Yusufjon aka shahar, xo'jalik yangiliklarini dadamga aytib berishdi. So'ng tunda shaharga jo'nab ketishdi. Shunda ayam, men bir oz dam oldik. Chortoq ma'dan suvi kuchlilik qildimi, avval ayamlarni, so'ng meni yuragim bezovta qiladigan bo'ldi. Dadam bizni holimizdan xavotirlanib, Namangan shahridan do'xtir olib chiqdilar.

U: «Issiq kunda vanna qabul qilib, «dam olib» char-chashibdi», degan tashxis qo'ydi. Shundan keyin Yusufjon aka (rais) shu yerlik oshpazni yordamga chaqiriptilar. U kishi o'tin yorib, o't yoqib, ovqat qiladigan bo'ldi.

Sayohatga chiqqanimizga bir oycha bo'lib qolgani uchun ayam bilan men uyimizni sog'ingan edik. Dadam "Hazrati insonlardan biri" degan turkum ocherklar uchun hujjatlar to'plab bo'lganlaridan so'ng, uyga, Toshkentga ketadigan bo'ldik.

Ayam Toshxon bilan samolyotda (ular yo'lda yana ham charchab qolmasliklari uchun) men dadamlarga hamroh bo'lib mashinada ketadigan bo'ldik.

Chortoqdan Namangan aeroportiga borib ayam bilan Toshxonni samolyotga kuzatar ekanmiz, ayam:

— Olmos, dadangga ehtiyot bo'l, e'tibor berib bor, g'ashlariga tegadigan gaplar, ishlar qilma, so'raganlarini o'rniga qo'yib, meni yo'qligimni bildirma, — dedilar. Ayam dadamni kuzatib ketmayotganlaridan ko'ngillari to'lmayotgan, lekin Toshxon uchun shunday qilgan edilar. U issiqda mashinada uzoq yurganda ko'ngli behuzur bo'lar edi. Ayamni hamma aytganlarini bajarishga so'z berdim. Dadam uyga telefon qilib ayamni qachon kutib olishni akam Ulug'bekka tayinladilar. Ayam, Toshxon uchib ketishdi. So'ng dadam Namangan bozoriga kirib yo'lda tamaddi qilish uchun yemishlar oldilar.

Namangandan Toshkentga eski yo'l bilan yetib borishga ancha vaqt ketardi, shu sabab bo'lsa kerak, Mustafo yo'lni qisqartirmoqchi bo'lib paxta paykallari orasidagi ilonizi yo'llardan yurib adashib qoldi. Ko'm-ko'k paxta dalalarida adashib-adashib bir katta tut tagiga kelib qoldik. Dadam:

— Mustafo, shu yerda to'xta, — dedilar.

To'xtasak, azim tut tagida so'ri, sal nariroqda eskirib qolgan bino, paxtazor etagidan kattagina ariq oqib o'tadigan yerda mo'jazgina shiypop bor ekan. Lekin shiyponga anchadan beri hech kim kelmaganga o'xshar edi.

— Mustafo, shu yerda bir oz dam olamiz, salqinlab suv-puv ichib, so'ng yo'lga chiqarmiz, — dedilar dadam.

Mustafo amaki mashina yukxonasidan gilamcha olib so'riga to'shadi. Ko'rpacha, mashina o'rindig'idagi yostiqni olib dadamga joy soldim.

Dasturxonchani solib, termosni, piyolalarni olib yemishlarni qo'ydim.

— Dada, achchiq-chuchuk qilaymi? — desam, "So'rab nima qilasan, qilaver", — dedilar.

Issiq kunda adashib qolganimiz, kimsasiz yerda majburiy dam olayotganimiz dadamni asabiylashtirgan edi.

— Bu yerda odam yashamaydi shekilli, — desam, dadam atrofga tikilib:

— Hamma chekankada ekan, qara, paxtazorda odam ko'p, — dedilar.

Men achchiq-chuchuk qilib bo'lgan edim, paykal ichidan boshiga oq chorsi o'ragan o'rta yoshli kishi chiqdi, ariqdan bet-qo'lini yuvib, boshidan chorsisini olib artindi-da, cho'ntagidan do'ppini olib, qoqib kiydi, chorsisini beliga belbog' qilib bog'lab, so'ri tomon kelib, salom berdi. Dadam bilan qo'l olishib bir-ikki og'iz gapirishib, shoshib kelgan tomoniga qaytib ketdi.

10—15 daqiqa o'tar-o'tmas erkak-ayollar biz tomon kela boshlashdi. Ularga haligi kishi dadamni tanib qolib biz to'xtagan so'rini ko'rsatib, o'zi xo'jalik idorasiga ketibdi.

Dadam ularga:

— Kelinglar, biz bilan choy ichinglar, — deb dasturxonga taklif qildilar. Ular narigi shiyponda ovqatlanishganini aytishdi.

Mustafo amaki adashganimizni yarim o'rischa, yarim tatarcha, yarim o'zbekcha qilib, yaqinroq yo'lni surishtirdi. Uning so'zlarini dehqonlar tushunmay hayron turishardi. Dadam kulib:

— Bu Mustafo Kamol poshsho meni haydovchim yo'lni qisqartiraman deb uzaytirib, bizni shu yerga olib keldi. Toshkentga — uyimizga ketayapmiz, qay yo'ldan ketsak, durust bo'ladi, demoqchi, — dedilar.

Bir qariya:

— Siz — G'afur G'ulomsiz, tanib turipmiz, bizni paxtazorga, bir xudo deb yurganlarni yarlaqatib kelib qolipsiz, bir-ikki kun mehmonimiz bo'ling, yo'lni so'ng ko'rsatib yuboramiz...

— Sizlar meni mehmonim bo'linglar, mana shu yerda borim sizniki. Dasturxondagi noz-ne'matlar yetganicha birga yeb-ichaylik. Kelinglar, — deb yana dasturxonga taklif qildilar.

Besh-olti chog'lik erkak, xotin so'ri labiga o'tirishdi, men termosdan choy quydim. Uzoqdan yana kimlardir biz tomon shoshilib kelardi. O'tirgan yigit:

— Rais buva kelayaptilar, — dedi.

Ular kelgach, g'ala-g'ovur, so'rash-istash bo'lib ketdi. Men shu "ovloq" joyda shuncha odam yig'ilganiga hayron edim. O'z-o'zidan mo'jazzina uchrashuv sodir bo'ldi. Yig'ilganlar dadamni xuddi Xizrni ko'rgandek hayajonda olqardilar. Savol ustiga savol berishar, dadamning she'rlarini yoddan aytishardi. Rais deganlari o'rta bo'yli baquvvat odam dadamga: "Ustoz, bir she'ringizdan o'qib bering, bir umrga esimizda qoladi, iltimos", dedi. Dadam xuddi ular bilan avvaldan ko'rishib yurgan odamdek:

— Bir oyga yaqin vodiya bo'ldim. Ko'pgina mehnatkashlar bilan uchrashdim, gazetalarigizga maqolalar yozdim. "Hazrati insonlardan biri" turkumidagi ocherklarning bir qismi yozildi, qolganini Toshkentga borganda yozaman. Sizlarga yangi she'rim "Namangandan"ni o'qib beraman. Hali u hech qayerda e'lon qilinmagan...

Shu ko'm-ko'k ko'kda tinchlik
kaptari bizning Namangandan,
Muhabbat ham vafoning
daftari bizning Namangandan.
Qayerda ilk ko'klamning
shamoli dilni shod etsa,
U, albatta, o'tibdir bir sari
bizning Namangandan.
Go'zal qizlar jamolida
quyoshning partavi bordir,
Qachonlar tong otibdir
ilgari bizning Namangandan.

Dadamning shirali ovozlari shu she'rdagidek ko'klargacha, u yerdan ko'm-ko'k paxtazorlar uzra jaranglab ketdi.

Men bir chekkada tomoshabin bo'lib, hayratlanib turar edim. Suhbat ancha vaqt davom etdi.

Biz salqinlab olgan edik. Lekin yig'ilganlar dadam bilan xayrlashgisi kelmas edi.

MUKAMMAL BO'LMAGAN OLAM

1957- yilning yozida Moskvada o'tadigan jahon yoshlari festivaliga universitetdan boradigan delegatlar qatorida bizning kursimizdan dugonam Muyassar va men bor edim. Birinchi marta ayam va dadamsiz uzoqqa ketayotgan edim. Uyda ayam bilan yo'lga shoshilinch tayyorgarlik ko'rardik.

Ayamning bisotlarida bargikaram rangli yaltiroq tovar ko'rgan edim, shundan poyezdda kiyish uchun xalat tiktirmoqchiligimni aytdim. Juda qisqa vaqtda hech bir tikuvchi menga xalat tikib berishga rozi bo'lmashligini ayam aytdilar. Shu sabab matoni olib ayam bilan sobiq Karl Marks ko'chasida joylashgan Markaziy univermagga borib (ikkinchi qavatda bichiqchi bo'lar edi) xalat bichirdik, yo'l uchun kerak bo'ladigan mayda-chuydalar xarid qildik.

Bichilgan xalatni avval qo'lda igna bilan choklab, kiyib ko'rdim. Ayam u yer-bu yerini to'g'rilab berdilar. So'ng ayamning oyoq mashinalarida tikishga kirishdim.

Xalatni shu kunning o'zida tikib bitirishga jazm qilib, boshimni ko'tarmay ishga berilib ketdim. Kun yarimlab, kech kiray deb qolganida Zulfiya opam mehmon bo'lib kelib qoldilar. Ko'rishib, Hulkarni, Omonni, Komila ayamlarni so'radim, hammalari sog'-salomat ekanlar.

Ayam xursand bo'lib dasturxon tuzar edilar.

Zulfiya opa, meni traktorning ovozig a o'xshagan ovoz chiqarib ishlayotgan mashinam ustida berilib tikayotganimni kuzatib:

— Olmos, kiyim tikishni bilasanmi? — dedilar. Men ham ikkilanmay:

— Ha, — dedim, gapimizni eshitib turgan ayam:

— Ertalab bichiqchiga bichtirib keldik...

— Qolganini o'zi tikayaptimi? — so'radilar Zulfiya opa, men yana:

— Ha, — dedim. Zulfiya opam meni maqtashlarini xohlardim shekilli.

Ayam xijolat tortgan ovozda:

— Bichiqchi bichib hammasini ko'rsatib bergandan keyin tikish qiyin emas, — dedilar.

Lekin Zulfiya opamlar qiziqsinib yonimga kelib sinchkovlik bilan qilayotgan ishimni kuzatib turdilar.

Ko'zlari shu matoning rangiga mos bargikaram rang zar yo'llari bor tugmaga tushdi. Zulfiya opam tugmalarni qo'llariga olib, ushlab ko'rdilar-da:

— Muncha chiroylisini tanlabsan-a, naq matoga mos tushibdi-ya, rasm solishdan xabaring bor-a, rang tanlashingdan bilinib turipti, — dedilar, xuddi tugmalarni men yasagandek, xursand bo'lgan ovozda...

Shu topda ayam Zulfiya opamlarni dasturxonga boshladilar. Ichkariga kirib ketayotib Zulfiya opam menga:

— Olmos, xalating bitganida kiyib ko'rsatgin, — dedilar. Men "xo'p" ishorasini qildim.

Ularni zalda bir narsalarni kula-kula gapirishayotgani choynak-piyolaning jangur-junguri bilan aralash-quralash bo'lib eshitilib turardi. Kech kirib qolgan bo'lsa-da, men hovlida xalatni qo'lda tikiladigan yerlarini choklardim.

Ertaga poyezdga chiqishim kerak, shu sabab shoshilardim. Tugmalarga qator qilib petlya ochayotgan edim, dadam keldilar, meni ish ustida ko'rib quvonib ketdilar.

— Mosh, nima tikayapsan, — deb so'radilar.

— Poyezdda kiyishga xalat, — dedim.

— Matosini rangi juda chiroyli ekanu...

— O'zingiz ayamga olib kelgan ekansizu...

— Esimda yo'q... Qani kiyib ko'r-chi...

— Hozir, bitsin, Zulfiya opam kelganlar, ayam bilan choy ichishayapti...

Dadam gapim tamom bo'lmayoq shoshilib ichkariga kirib ketdilar. Dam o'tmay ichkarida kulgi qahqaha ko'tarildi. Ichkarida bo'layotgan xangamalarni eshitgim kelib tez tikaman deb barnog'imga igna sanchib oldim. Nihoyat xalat ham bitdi. Dazmollashga ham yuragim chidamay kiydim, yarashgandek bo'ldi. Tashqarida oyna yo'q, xalat ustimda qanday turganini ko'rolmas edim.

Ichkariga kirsam, dadam, ayam, Zulfiya opam gapdan to'xtab menga qarashdi. Dadam xursand bo'lib:

— Voy-bo'y, — deb yubordilar, — Moskvadan qaytishingga har xil matolar olib qo'yaman, menga ham modniy ko'ylak tikib berasan, — dedilar.

Zulfiya opam:

— Juda chiroyli chiqibdi, faqat katta qizlarga o'xshab qolding, — desalar, ayam:

— Hali bunday xalat kiyishingga bir oz vaqt bor ekan. Ha, mayli, yo'lda kiyib borib kelarsan, — dedilar.

Zulfiya opam dadam, ayamga o'girilib:

— Muharram opa (dadamni hurmatlarini saqlab ayamni opa der edilar) men hech bichish-tikishga uquvim yo'q-da, — dedilar afsuslangandek.

— O'rgilay sizdan, Zulfiyaxon, tikaman desangiz rosa yaxshilab tiksangiz kerak, sizdaqa did bilan kiyinadigan ayollar juda kam-ku. Lekin kuni bilan bitta xalat tikkuncha bitta yaxshi (cho'zib xuddi she'r eshitib rohatlangandek qilib aytdilar) she'r yozsangiz mingta xalatni o'rnini bosadi... abadga qoladi...

Dadamga ayamlarni so'zlari yoqib tushdi shekilli:

— Hamma o'z bilgan ishini qoyillatib qilsa olam yana ham mukammal bo'lar edi-ya, — dedilar o'ychan...

Ayam:

— Olmos boshlab bitkazmay tashlab qo'ygan kiyimlar bir bo'g'cha bo'lib yotibdi. Bu xalatga ham o'shalarni kuni kelar deb o'ylagan edim, haytovur bitkazipti... — Ayam har doim meni dadammi yo buvimmi, biror kishi haddan ortiq maqtab yuborsa, birovni uyiga boradigan qiz erkalanib ketmasin, deb meni havolardan pastga tushirar edilar.

— Onasi, qizingizni tikishga ilhomi kelmay, iqtidori yetmay qolib ketgan kiyimlar bo'g'chaga tushar ekan-da a?

Hammalari bu gapga kulib yuborishdi.

Dadam meni xijolatdan qutqarganlaridan xursand bo'lib xonadan chiqayotib dahlizdagi chiroqni yoqdilar. O'zimni katta tosh oynaga solsam, ne ko'z bilan ko'rayki, qo'sh-nimizning yangi tushgan keliniga o'xshab qolgan ekanman. Hamma aytilgan gaplar to'g'ri, avval hech shohi xalat kiymaganim uchun u menga yarashmagan, kengligidan halpirab turardi. Endi urinmasam ham bo'lar ekan: ayam aytgan bo'g'cha yana bir matoxga ko'payadigan bo'ldi. Mendan chevar tikuvchi chiqmasligi aniq edi.

JANNATDAN HAYDALISH

Singlim Toshxon tug'ilgan yili edi.

Bilmadim, dadam qizim jamoa hayotda yashashga o'rgansin debmi, yoki ammamning maslahatlari bilanmi, ishqilib ammamning farzandlari bilan lagerda dam olsin deb, olib borib qo'ydilar.

Lagerda kazo-kazolarning bolalari har yili necha oylab dam olishar ekan. Menga u yer yoqmasdi. Avvalo ayamni, dadamni, uyimizni sog'indim. Bahri ammam bolalarini va meni ko'rgani kelgan edilar, uyga olib keting, desam, yupatgandek "yana uch-to'rt kun dam ol, akam keladilar", dedilar.

Ammam aytganlaridek, dadam keldilar. Dadamga uyimizni, ayamni sog'inganimni, sochimni taray olmayotganimni, o'zim yuva olmasligimni (bilar edilar) vaj qildim. Har doim dadam mening ko'nglimga qarar, xohlagan ishim to'g'ri bo'lsa, bajarishga harakat qilar edilar...

— Mayli, otlaninglar, men lager boshlig'idan javob so'rayman, — dedilar. Shunday qilib birinchi va oxirgi lagerga borganim tarixi shunday bo'lgan.

Uyimizda Toshxon chaqaloq, hamma u bilan banddek. Ayamlarni ishlari yana ham ko'paygan.

Men katta qiz bo'lib qolgan edim. Buvimning aytishlaricha, "dastyorchilikka" yarab qolgan emishman. Uyimiz har doimgidek gavjum bo'lishiga qaramay, yozgi ta'tilda oyimlarnikiga borgim kelardi. Endi har kuni ertalab choyda, tushlikda, kechki ovqatda ham oyimlarnikiga boraman, deyaverdim. Dadam, shoferimizga ertaga Olmosni opamlarnikiga olib boramiz, dedilar. O'sha vaqtda bizni qo'ng'izga o'xshagan "Moskvich" mashinamiz bo'lardi. Har yilgidek Bahri ammam (dadamni kichik singillari)ni farzandlari Rustam, Farida, Rahbar ammam (dadamning o'rtancha singillari)ning farzandlaridan Po'lat (negadir Temur yo'q, katta bola bo'lib qolgani uchun kelmagan shekilli)ni oyimlarnikiga (Sabriniso — katta ammamlar, dadamni opalarini shunday deb buvim o'rnida suyub chaqiramiz) olib kelib qo'yishgan ekan. Men ularni ko'rib suyunib ketdim. Oyim bag'rilariga olib, mehr bilan hamma oila a'zolarimizni so'rab-istab, sochlarimni silab, olovdek kaflari bilan yelkalarimni siypalab ko'rishdilar.

Oyimning so'lim jannatmakon bog'lari, keng bag'rilariga Rahbar ammamning 7 farzandlari, Bahri ammamning 6 farzandlari, bizning uyimizdagi 6 bola, qayni, qaynag'alarini bolalari sig'ib ketaverar edi. Hammamizga alohida e'tibor berilgani sabab, oyimning mehribon qo'ynilariga shoshilar, u yerda yayrab yurar edik. Har qanday tartibli lagerlardan u yer biz uchun ming marta yaxshi edi.

Nima desak, ko'nglimizga qarab, gapimizni ikki qilmay bajaradigan, sochlarimizni yuvib-taraydigan, ust-boshimizni ozodaligiga qarab turadigan Surayyo opam, Mavjuda opam, Nafisa kelinoyim bor edilar. Ularning ko'z oldilarida erkin yayrab dam olardik.

O'sha vaqtda Farida singlim hali murg'ak oppoq, do'ndiq, shirin erka qizcha (o'sha vaqtda rusum bo'lgan "Pariza toy" qo'shig'i unga atalib yozilgandek edi) bo'lib, g'oyat sho'x va o'jar edi. Hech kimning aytganini qilmas, sho'xlikda "Tom Soyverning" qiz bolasi edi, desa hech ham mubolag'a bo'lmasdi.

Agar biror kishi uning ko'ngliga yoqmagan gap gapirsa (ko'ngli juda nozik edi-da) yoki biror ish u kishimga yoqmasa, albatta tanbeh bermay yoki qasdini olmay qo'ymasdi. Ko'ngliga qaralmasa, arazlab kuydiradigan xilidan edi-da. Shu fe'llari pochchamga yoqmasligi sabab, ko'pincha bir-birlari bilan chiqishmay qolishar edi.

Pochcham baquvvat, bo'ychan, yelkador, siyosatdan xabardor, aqlli, har xil nojo'ya harakatlarga bir so'z bilan chek qo'yar edilar. Shu sabab hamma hayiqib turar edi. Pochcham tunu kun bog'dan chiqmas, shu yashnab yotgan daraxtlar, chilvir sochdek mehr bilan taralgan ishkamlar, parvarishlangan har bir nihol u kishining mehnatlarining namoyishi edi.

Pochcham rahmatlik o'zlari biror daqiqa bekor yurmaganlari uchun bolalarni ham hadeb bekor yugurib yuravermay, biror foydali ishga ham o'rganishsin deb, ba'zan bizni bog' ishlariga o'rgatmoqchi bo'lar edilar. Afsus, u kishini bu urinishlari ko'pincha besamar ketardi.

Men pochcham buyurgan ishlarini yaxshi, u kishiga yoqadigan qilib bajarishga harakat qilardim, chunki dadam mendan xabar olgani kelganlarida:

— Mirza Abdul G'afur Olmos malades, — deb maqtasalar, dadam xursand bo'ladilar (chunki pochchamning maqtovlarining obro'si bor), dadamni xursand bo'lishlari menga juda yoqar edi... Dadamni har doim xursand qilgim kelardi...

Katta molxonada oxurlarga tushib baland-baland qilib uyib qo'yilgan bedapoyalar, qanorlardagi yemlarni orqasiga o'tib bekinmachoq o'ynab yurgan edik, pochcham:

— Mollarga makkajo'xorining poyasini maydalab beringlar, opalaring bozorga ketishgan edi, — dedilar. Men xo'p, dedim.

Endi poyalarni jodu (qirqqich)da maydalamoqchi edim, Farida ularni butunligicha oxurga soldi.

— Farida, pochcham maydalanglar dedilar-ku, — desam:

— Sigirlar och bo'lsa shunday ham yeb tashlaydi, — dedi. Uymizda mollar bo'lmagani uchun men ham shundaydir deb qo'yaqoldim.

Bir mahal pochcham bir aylanib yana molxonaga kirsalar, mollar jo'xori poyalarning bargini yeb, poyasini yemaganini ko'rib bizga:

— Kim shunday qildi, — deb so'radilar.

— Men, — dedi Farida.

— Men poyalarni maydalab beringlar, degan edim-ku, buyurgan ishni qilginglar kelmasa boshqa odam qilar edi, mollarni qorni och qoldi, poyalar nishxo'rd bo'ldi, endi bu poyalarni mol emaydi, boshqasini o'rib kelish kerak, ertaga sutdan tortiladi, — dedilar-da, — Mavjuda, — deb chaqirdilar.

— Ha, — degan ovoz eshitildi opamning o'zlari ko'rinmadilar, ish bilan band bo'lsalar kerak yoki hali bozordan qaytmaganlar. Pochcham yana:

— Mavjuda, — deb balandroq ovozda chaqirgan edilar oyim, Nafisa kelinoyim, Surayyo opam, Mavjuda opam birdaniga chiqib:

— Ha, — deyishdi.

Pochcham:

— Men Mavjudani chaqirdim, — dedilar va Mavjuda opamga qarab:— Bolalarga qarab yursang bo'lmaydimi, bular aytganni qilmaydi, mollarga maydalanmagan poyalar solishipty, mollar eyaolmapti, bor, o'zing qara, — dedilar.

Oyim, ayniqsa, Faridani fe'lini bilganlari sabab, xafa bo'lmasin deb bo'lsa kerak, darrov bizni tomonimizni olib:

— Men joduga tegmanglar, yana u yer-bu yeringizni qirqib ketmasin, o'tkir, degan edim, — dedilar.

Pochchamni g'ashlari kelgani shundoqqina yuzlaridan bilinib turardi. Ular boshqa hech narsa demay, boqqa chiqib ketdilar. Yana hech gap bo'lmagandek, hamma o'z ishi bilan band bo'ldi.

Biz yana qiy-chuv quvlashmachoq o'ynardik. Lekin bu voqea ko'ngli nozik Faridaga yetarli edi. U arazlab qolgan edi. Shu kuni kechki ovqatga chaqirishganida boshim og'riyapti, deb yemadi.

Ertasi esidan chiqqandek choy ichdi-yu, keyin o'yinlarimizga qo'shilmay, kitob o'qib o'tirdimi, bilmadim, yo'q bo'lib ketdi. Bir mahal yana allaqanday baqir-chaqirlar, pochchamni qattiq-qattiq gaplari, oyimning yupatmoqchi bo'lgan ovozlari bog' tomonidan kelardiyu nima deyishayotganini anglab bo'lmasdi.

Men yana nima bo'ldi ekan, deb o'rta hovlidan o'tib bog'ga chiqsam, oyim xunob bo'lib bir narsalar deyaptilar. Meni ko'rib pochcham indamay qoldilar. Surayyo opam, Mavjuda opam, Nafisa kelinoyim aybdor odamlardek qator bo'lib pochchamni dashnomlariga quloq solib turishardi. O'rtada esa bir zambil aravada ko'm-ko'k husayni, toyipi, echkiemar — pochcham ayab gullaganda ishkoni to'sib, gulini to'kmasin deb avaylab saqlaydigan uzumlari oftobda so'lib yarmi sarg'ayib uyulib yotar edi. Ustimdan sovuq suv quygandek bo'ldi. Vaziyatni tushungan edim. Bularni kim yulib tashlaganini fahmlagan edim.

Pochchamning shuncha jizg'anak bo'layotganlari, Faridaning ertalabdan yo'q bo'lib ketgani bekorga emas ekan. Bunaqangi ishga faqat isyonkor, o'ziga nisbatan "tazyiq"larga chidab turolmaydigan Farida qodir edi. Bultur ham pochcham sabzini o'toq qilinglar, deganlarida, nedirki, menga ish buyurding degandek, "begona o't qaysi, sabzi qaysi bilmadim", deb necha ariq niholni yulib tashlagan edi. Lekin oyim Faridaning fe'lini bilganlari uchun izzat-nafsiga tegadigan gap gapirmas edilar.

Kattalar boplab gap eshitishgan shekilli, hammaning kayfiyati buzilgan. Pochcham jazavalari tutganu meni ko'rib biror nojo'ya gapni mehmon qizni oldida gapirmay dedilar shekilli:

— Bor, hammang ishingni qil, — dedilar-da qo'llarini silkib ishqomlar ichiga kirib ketdilar. Oyim menga qarab:

— Olmos, bu noinsoflikni kim qildi? — dedilar.

Men bilsam ham:

— Bilmadim, — dedim.

Biz tashqari hovlidagi so'rida Rustam, Po'lat, Bahodir qog'ozga yozib shahar aytish o'yinini o'ynayotganimizni hamma ko'rgan edi. Shu sabab bo'lib o'tgan voqeadan bexabar qolgan edik. Oyim boshqa gap so'ramadilaru:

— Bu yil hosil yaxshi edi. Shuncha uzum nobud bo'ldi, sara bo'lib pishsa sotib qishlik ro'zg'or qilamiz, deb umid qilgan edik-a... Na pochchang, na men ishlamasak, opalaring o'qishsa, bitta Vohidni topgani nima bo'ladi, — dedilar o'zlari o'zlariga gapirgandek.

Men oyimning ezilib gapirganlariga achinib:

— Oyijon, xafa bo'lmang, dadamga aytaman, yordam beradilar, — desam battar xunob bo'lib:

— Dadangga aytgin deyayotganim yo'q, u ham jo'jabirdek jon, menga qiladimi, singillariga, Xolidaga qiladimi yordamni, — dedilar.

Men zambildagi uzumdan bittasini uzib yeb ko'rsam, achchiq, shuncha g'o'rani endi nima qilinadi, pishsa bir arava bo'lsa kerak edi, deb o'ylayman. Pochchamning bir yilgi mehnatlariya, xafa bo'lganlaricha bor, deyman o'zimga o'zim.

Nima qilarimni, nima deyarimni bilmay yuragim siqilib uyga ketgim kelib qolgan edi. Bu noxush voqeaga men ham aybdordek edim. Qani edi oyimni, pochchamni xafa bo'lishganini ko'rmasam edi, deb ko'chaga chiqib, loyqalanib oqayotgan ariq labiga o'tirib suvni jimir-jimiriga qarab boshim aylanib, ko'zim tinib ketdi.

Dala ko'cha bo'm-bo'sh, hech kim yo'q, havo issiq, uzoqlardan uy hayvonlarining eringan cho'ziq ovozi, itlarning bezovtalanib hurishi, ahyon-ahyonda qo'shni bolalarni qiyqirib

ariqda cho'milib o'ynayotgan ovozlari eshitilardi, xolos. Choshgoh bo'lib qolgan edi.

Mavjuda opam hovlilarga suv sepib, ko'chaga ham ariqdan suv olib sepayotib:

— Olmos, nega bu yerda o'tiripsan, ariqqa yiqilib tushma, tez oqadi, ancha chuqur, — dedilar.

Men: "Oqib ketsam-a, cho'karmikinman, suzishni bilmaymanu, ayam yig'lardilar-da, dadam nima qiladilar, kimni "mosh" deb chaqiradilar, kim oyoqlarini yuvadi", deb o'ylab ayam, dadamga rahmim kelib ko'zimga yosh keldi, hech kim ko'rmasin deb etagim bilan ko'zimni artdim, uyga ketgim kelardi.

Nima qilsam ekan-a, Farida qani? Hozir opalarimga uyga olib boring desam, oyim nima derkinlar?

Mavjuda opam suvni ko'loblatib sepayaptilar, issiq havoda yerdan chiqayotgan tuproq isi ham yoqimli, bir oz ko'nglim yorishgandek bo'ldi.

— Yur, uyga, ovqat yegin, qorning ochgandir?

— Uncha emas.

— Xafa bo'lma, dadam seni urishmadilar-ku.

— Sizlarni, oyimni urishdilar-ku!

— Yo'g'-a, biz o'rganib qolganmiz, gaplari to'g'ri-ku, shuncha uzumni mol ham yemaydi, axlatga tashlash uvol, ha, mayli bo'lar ish bo'lgan... Yur...

Mavjuda opam uzun sochlarini chambarak qilib olganlar, terlagan chakkalaridagi o'rimga kirmagan mayda sochlari ho'l bo'lib jingalak bo'lib ketgan, biram chiroylilar, havasim keladi.

Ovqatni bog'dagi buloqdan oqib keladigan muzdek tiniq ariqcha yonidagi loy supaga joy solib suzib qo'yishgan ekan. Negadir hali hech kim ovqatga kelmapti. Bolalar Rustam, Bahodir, Po'lat bog'ni ichidan pomidor, bodring terib chiqishdi. Kelinoyim o'choqboshidan qatiq, achchiq-chuchuk olib kelib dasturxonga qo'ydilar. Kichkinalar ovqat yeb uxlashgan bo'lsa kerak, ko'rinishmasdi, shu sabab samovarni ham so'ri yoniga olib keldilar. Tashqari hovlidan oyim, Surayyo opam kelishdi. Mavjuda opam hovli burchagidagi umivalnikda yuvindilar-da, dasturxonga keldilar. Pochcham yo'q edilar.

Oyim bolalarga:

— Tez-tez ovqatlaringni ichib, kirib birpas dam olinglar,— deb bismilloni aytib, ovqat ichishni boshlab berdilar. O'g'il bolalar uzala tushib, apil-tapil moshxo'rdani xo'rillatib, aralash-quralash, olma, pomidor, bodringu choyni qo'shib ichib turib ketishdi.

Hammayoqni moshxo'rdaga chakilgan rayhon hidi tutib ketgan edi.

— Farida qani, nega ovqatga kelmadi? — dedilar oyimlar. Mavjuda opam:

— Yemas emish, — dedilar.

Meni ham yegim kelmay, zo'rg'a bir-ikki qoshiq ichgandek bo'ldim. Qip-qizil go'shtli pomidorni non bilan eya boshladim. Kelinoyim:

— Choy iching, — dedilar turib ketayotganimni ko'rib.

— Yo'q,— ishorasini qilib, ichimda fotiha o'qib, Faridani qidirishga tushdim.

Ertalab ko'rganimcha, qayerlarda izg'ib yuripti ekan?

Hammayoqni qaradim, hech qayerda yo'q. Tashqari hovlidagi ayvonga narvon qo'yib chiqsam, Farida taxmondagi ko'rpalarni ag'darib o'rtasida uxlab yotipti. Uni uyg'otmay men ham bitta ko'rpachani solib yotdim. Ayvonni bir yog'i bog'ga, bir yog'i tashqari hovliga, bir yog'i ichkari hovliga qaragan edi. Tepadan bog'dagi supada ovqatlanayotganlar, bog'ning yarmi, qulupnayzor, o'rikzor, ishkamlarni bir qismigacha ko'rinar edi. Farida qilar ishni qilib, shu yerda biqinib olgan bo'lsa, pochchamni hamma gaplarini eshitgan, shuning uchun qo'rqqanidan pastga tushmaganga o'xshaydi.

Farida bu ishni pochchamning kechagi molxonadagi gaplariga achchiqlanib qilgan bo'lsa kerak. Bo'lib o'tgan noxush voqeani o'ylab yotib, uxlab qolibman. Uyg'onsam, Faridayonimbabiqinib o'tiripti, bo'yi cho'zilganidan ko'yilagi kichkina kelib qolgan. Uning ahvolini tushunardim, faqat unga hech narsa deya olmasdim, rahmim kelardi, xolos.

— Olmos, uyimizga ketavlik...

— Meni ham ketgim kelayati, ayamni, dadamni sog'in-dim...

— Sen bilmaysan... pochcha bu ishni kim qilgan bo'lsa bu yerda yurmasin dedi, ketaylik...

— Fari, nega unday qilding?

— Pochcha mollarini, uzumlarini yaxshi ko'rib parvarishlashini ko'rganmisan. Ishkomlar ichida o'ynashimizni ham yoqtirmaydi, bizdan ko'ra ularni yaxshi ko'radi. Shuning uchun jahlim chiqib, uzumlarini uzib tashladim. Ketaylik... kechroq bo'lsin, meni hech kim ko'rmasin...

— Xo'p, ketamiz... lekin uzumlarda nima gunoh?

Undan boshqa gap so'ramadim. Kech kirib, g'ira-shira bo'ldi. Farida ikkalamiz sekingina ayvondan tushdik, ko'chalik toza kiyimlarimizni ham kiya olmaymiz, maqsadimizni sezib qolishlari mumkin. Sekin ko'chaga chiqdik. Na o'rta hovlida, na tashqari hovlida hech kim yo'q, hamma o'z ishi bilan band. Oyimni bog'laridan 10-tramvay yo'ligacha aravalar yuraverib upaga o'xshab ketgan issiq tuproqqa sandalimiz to'lgan, ahyon-ahyonda xira chiroq o'chib yonib turadi. Izg'ib yurgan itlardan qo'rqib, turtinib-surtinib tramvay bekatiga yetib kelganimizda yuragimiz og'zimizga tiqilib qolgandek hansirardik. Bekat gavjum, odamlar bor, chiroq ham yonib turipti. Bir ozdan so'ng tramvay keldi, biz chiqdik. Pulimiz yo'g'ini konduktorga aytsam, mayli, degandek, qo'l silkib qo'ydi-yu, qayerga borishimiz bilan qiziqmadi ham. Oxirgi bekat skver ekan, u yerdan tramvay aylanib yana kelgan yeriga qaytib ketar ekan. Endi qaysi tramvayga chiqishni bilmay, u yoq-bu yoqqa qaraymiz. Farida to'rtinchi tramvay deydi, men esa birinchi tramvay deyman. Bir kishi to'rtinchi tramvay bu yerdan yurmaydi dedi.

Men hech ayam, dadamsiz tramvaylarga tushib yurgan emasman, adashib qolmay deb qo'rqayapman. Farida o'ris maktabida o'qigani uchun mendan ancha dadil, notanish odamlardan tortinmaydi. Bitta o'ris xotindan borib so'rasa, hozir tramvay ketdi, kutinglar, yana kelib qoladi, deпти. Yig'lab yubormay deb bir-birimizga biqinib turgan edik, bitta kishi kelib:

— Ha, qizlar, qayerga ketayapsizlar, — desa, Farida negadir o'rischalab:

— Domoy, — dedi. U kishi:

— Uylaringiz qayerda, — desa Farida:

— Opamniki Beshyog'ochda, meniki Gulistonda, — dedi.

O'sha kishi:

— Men ham o'sha yoqqa boraman, sizlarni birga olib ketaman, shu yerda turinglar, — dedi.

Notanish kishi bizni kuzatib turganmi yoki ahvolimizga achindimi, bilmadim, unga ishonsa bo'ladigandek edi.

U bizni gapga soldi, tashqaridan ko'rinishimiz ayanchli bo'lsa kerak, ko'ylaklarimiz kir, kalta, tizzamizga yetmaydi, qo'rqib, titrab turipmiz. Haligi kishi Faridaga qarab:

— Kimni qizisan? — dedi.

— Menmi, dadamni, — dedi Farida.

— Dadangni otlari nima?

— Sodiq Yo'ldoshev.

— Qayerda yashaysizlar?

— Guliston ko'cha, Rozoviy tupikda.

— Ha, yaxshi, maktabda o'qiysanmi?

— Ha, ikkinchi klassni tugatdim.

— Sen-chi, — deb mendan so'ragan edi Farida bidillab:

— Olmos tog'amni qizlari, siz bilasizmi G'afur G'ulomni?

— U kishini hamma biladi.

— O'sha meni tog'am, Olmosni dadasi...

— Voy puchug'-ey, ja biyronsanku-a, opangni o'zi gapirishni bilmaydimi, shu yarim kechada nima qilib yuripsizlar?

— Oyimlarnikidan uyimizga ketayapmiz.

— Nega sizlarni yolg'iz yuborishdi?

— O'zimiz ketgimiz keldi, uyimizni sog'indik.

— Ha, mayli, unday bo'lsa, men uylaringga olib borib qo'yaman, — dedi.

Shu vaqt tramvay keldi. O'sha notanish kishi avval bizni vagonga chiqardi-da, so'ng o'zi chiqdi. Vagonga chiqqach, ikkalamiz bir-birimizga yopishib o'tirib oldik.

Tramvayni g'iyqillab shoshilmay yurishi allalagandek, uxlab qolay-uxlab qolay, deb turganimizda Beshyog'ochning tramvay aylanadigan (Eski Beshyog'och bozori o'rtasida apteka, tramvay aylanasi bor edi, esingizda bo'lsa) yeriga keldi. Haligi kishi ikkalamizni oldiga solib yangi qurilayotgan imoratlar, yangi ko'prik, teatr binosi yonidan o'tib uyimizga olib keldi.

Men bilan Faridani begona odam boshlab kelganini ko'rib, ayam va dadam hayron bo'lib qolishdi. Haligi kishi

bizni skverda ko'rib qolganini, keyin boshlab kelganini aytdi.

Ayam uni choyga taklif qildilar, unamadi. Olmazorlik ekanini, ismi-familiyasini, dadamni yaxshi tanishini aytdi, dadam, ayam unga rahmat aytib, eshikkacha kuzatib qo'yishdi. Farida uyimga, ketaman, deb g'ingshiyotgan edi, dadam qat'iy:

— Ertaga borasan, — dedilar.

Dadamni gaplarini hech kim ikki qilmasligini Farida bilardi, shuning uchun nochor qolishga majbur bo'ldi.

Bo'lib o'tgan voqeani negadir so'rashmadi, o'zimiz yurak yutib aytmadik. O'zboshimchalik qilganimiz dadamni xursand qiladigan yoki maqtaydigan ish emasligini bilar edik. Dadam sezgir odam, bizni biror sabab bilan shunday qorong'ida uyg'a kelganimizni sezdilarmi, yo'qmi bilmadim.

— Hamma gapni ertaga aytasizlar, hozir yuvinib, ovqat yeb, marsh uxlashga, rosa charchaganga o'xshaysizlar, — dedilar.

So'roq, javob bo'lmaganiga quvonib, chala-pulcha yuvinib, ovqatni yeyar-yemay Farida o'tirgan joyida uxlab qoldi.

Dadam astagina ko'tarib, pashshaxona ichiga solingan o'ringa yotqizdilar, men ham Faridani yoniga borib uxlab qolay deyapman u alahlagandek uyqusida cho'chib allanarsalar, deb gapirayapti. Bo'lib o'tgan voqealarnimi yoki qo'rqinchli tush ko'rayotganmikin?

Men o'z uyim, ayam, dadam, savat aravachada uxlab yotgan chaqaloq singlim, ukalarim, buvim oldilariga kelganimgatinchib uxlab qolipman. Bir vaqt g'ovur-g'ovurdan (hali ham tong otmagan edi shekilli) uyg'onib ketib pashshaxonadan boshimni chiqarib qarasam, gilos tagidagi so'rida dadam, oyim, Bahri ammam, ayam choy ichib o'tirishihti.

Gaplariga quloq solsam na oyimlarnikidagilar, na Bahri ammamnikidagilar kechasi bilan bog' ko'chalarni, tramvay yo'llardan bizni qidirib har xil xayollarga borib uxlashmapti.

Farida ikkalamiz oyimlar bizni qidirib xavotir bo'lishlarini o'ylamapmiz ham. Dadam hamma bo'lgan ishlardan xabardor bo'lganlar shekilli, oyimdan nimalarnidir so'rar edilar. Farida

g'ujanak bo'lib alahlaganga o'xshab titrab, cho'chib-cho'chib uxlab yotardi.

Dadam aytganlaridek, u hali murg'ak-da, uyga yetib kelgunimizgacha men qancha qo'rqdimu... Sho'xligidan yiqilib-surilganida qirilib yara-chaqa bo'lib ketgan tizzalarini cho'yshab bilan yopib qo'ydim. Dadam nega kechasi yolg'iz, hech kimga aytmay uyga qaytdinglar, deb so'ramadilar.

Baribir oyimlarnikida yayrab mehmon bo'lib yursam-da, meni butun borlig'imni tushunadigan, voyaga yetishim, odamlar ichida teng huquqli inson bo'lib yetishishimda ota-onamdan o'zga mehribonim yo'qligini o'sha vaqtdayoq sezganimni bilishgan.

Shu sabab, mendan biror gapni qayta tasdiqlab so'rashmagan. Lekin shu voqeadan so'ng dadam ham, ayam ham meni hech kimnikida yotib qolishimga ruxsat berishmadi. O'zim ham na xolamnikida, na oyimlarnikida yotib qolay, demadim.

Agar oyimni sog'indim desam, ayam, dadam vaqt topib olib borib, oyimlarni ko'rsatib, bog'larda yayratib, o'sha kuniyoq qaytib uyga olib kelishadigan bo'lishgan.

DANDON SOPLI PICHOQ

Dadam — G'afur G'ulomning ijodlariga sharq, g'arb va dunyo xalqlarining qiziqishi juda katta edi.

Dadamga butun dunyodagi she'riyat ixlosmandlaridan xatlar kelardi. Ularning ko'pchiligi hozirgi kungacha saqlanib qolgan. Dadam xatlarga qunt bilan javob yozar edilar. Ba'zi xatlarni konvertiga "javob yozildi" deb sanasini ham yozib qo'yar edilar. Ba'zi xatlarning chet tillarga tarjima qilingan nusxalari saqlangan.

Dadamlarga xatlar ko'p kelgani tufayli yozgan javoblari bir nusxada bo'lgani sabab, saqlangan bo'lsa, faqat javob xat olgan odamda bo'lishi mumkin. Shuning uchun dadamga kelgan xat bor, dadam yozgan javob xatni o'qishga muyassar emasmiz.

Yoqutiston shoiri Semyon Danilov dadam ijodlarining muxlislaridan bo'lgani uchun bir qancha she'rlarini ruschadan yoqut tiliga tarjima qilgandi.

60-yillarda O'zbekistonning dong'i olamga taralgan tarixiy shaharlarini ziyorat qilish, shoiru fuzalolari bilan ko'rishish maqsadida Toshkentga keladi.

Yozuvchilar uyushmasi bilan bog'langan, unga Shunqor degan shoirni hamroh qilib qo'yadilar. Shunda u dadamlar bilan ko'rishish orzusi borligini aytadi.

Yozuvchilar uyushmasida dadam Semyon Danilov bilan uchrashib, uyimizga mehmon qilib chaqiradilar.

Dadamning keng fe'lliklari, mehmondo'stliklari, odamoxunliklari yoqut shoirini sehlrab qo'yadi, shekilli, u uyimizga kun ora kelib turadigan bo'ldi.

Dadam unga Toshkent atrofini, Farg'onani tomosha qildiradilar. Oilamiz bilan dasturxon atrofida gapirishib o'tirganimizda:

— Semyon, yoqut tili turk guruhi tiliga kiradi, shu sababli tillarimiz dillarimiz, hatto urf-odatlarimiz ham o'xshash,— dedilar dadam.

Dadam tarixni yaxshi bilganlari uchun ba'zi tarixiy voqealarning talqini, afsonalar, ertaklarning mushtarakligi haqida mushohada bildirdilar.

Biz bolalar yoqut tiliga qiziqib qolib, Semyon Danilovdan ba'zi so'zlarni so'rardik. U bajonidil aytib berardi.

Semyon Danilov bizning yoqut tiliga qiziqib qolganimizdan sevinib, gap orasida:

— Men uyimga boray, sizlarga ruscha-yoqutcha lug'at berib yuboraman,— dedi. U dadamning she'rlarini yoqut tiliga qilgan tarjimasini o'qib berdi. Bizga yoqdi.

Gapdan-gap chiqib Danilov ona yurtining iqlimi, buyuk muzlash davrigacha Yoqutiston issiq mamlakat bo'lgani, u yerlarda issiq joylardagidek o'simliklar, hayvonot dunyosi bo'lgani haqida gapirib berdi.

— Ba'zi muzliklar eriganda u yerdan tropik o'simlik goldiqlari, hayvonlarning suyagi, jasad topiladi,— dedi u gapida davom etib.— Mamont suyagi va kit suyaklaridan yoqut hunarmandlari noyob san'at asarlari, zebu ziynatlar yasashadi.

Semyon Danilovning safari tugagach, yurtiga qaytayotganda dadam uning rafiqasi va o'g'liga o'zbek milliy kiyimlari: to'n, do'ppi, atlas, so'zana sovg'a qildilar.

Uning dadamga yozgan xatlari anchagina. Bulardan birida u kitobini Shunqor orqali nashriyotga berdirganini, uning taqdirini bilish uchun Shunqorga necha bor xat yozib, javob ololmagani haqida yozadi.

Dadam Danilovning kitobi haqida surishtirib, javob yozgan bo'lsalar kerak, keyingi xatida rahmat aytadi.

Xatlaridan birida dadamlarga atab "G'afurni do'ppisi" sarlavhali she'r yozgani va u Yoqutiston gazetasida chiqqanini yozadi. Shu xatida dadamlarga rus-yoqut lug'atining 2 tomini, ayamlarga yoqut ayollari kiyadigan bug'u terisidan tikilib, qo'njilariga marjondan milliy naqsh tikilgan etik yuborganini yozadi. O'sha etik juda chiroyli edi. Hammamiz necha bor kiyib ko'rgandik.

Yana bir xatida dadamlarga mamont xartumining bir bo'lagini yuborganini yozadi. Mamont xartumini dadam pochtdan olib kelganlari esimda bor.

Qancha yo'llarni bosib kelgan, necha asrlar nari Yoqutistonda yashagan mamont xartumi antiqa muzey eksponatidek ancha vaqtgacha olib chiqib ko'rsatilib yurildi.

So'ng dadam uning bir bo'lagini arralatib Andijonga jo'nadilar. Andijonning Xo'jaobod hududida yashaydigan do'stlari Jo'ra polvonnikiga borganda mamont xartumini ko'rsatdilar. Undan pichoqqa sop yasattirmoqchiliklarini aytadilar.

Jo'ra polvon Qorasuv qishlog'ida do'sti Asqar pichoqchi borligini aytadi-da, dadam bilan shu qishloqqa borishadi. Qishloq aholisi dadam bilan uchrashuv o'tkazadi.

Asqar pichoqchi "shogird ustozdan o'tipti", degan maqol to'g'ri ekan deydi-da, "Siz qanday pichoq yasattirishni xohlashingizni o'g'limga ayting, yasab beradi — dedi. — U pichoq yasashda mendan o'zib ketgan".

Shunda dadam pichonni katta-kichikligi, enini, qanday naqshlar chizilishini (rasmini o'zlari chizib beribdilar) va o'rtasiga "G'afur G'ulomdan sovg'a deb yozinglar, o'ziyam keskir, oliy nav po'latdan bo'lsin, sopini mamont xartumidan yo'ninglar, G'afur G'ulom sovg'asiga arzigudek bo'lsin", deptilar-da, mamont xartumini berib, o'zlari jo'nab ketiptilar.

Bir necha kundan so'ng pichoqlar tayyor bo'lipti. Pichoqlardan Jo'ra polvon va uning o'g'illariga sovg'a qilip-tilar. So'ng ancha vaqtgacha uyga kelgan mehmonlardan o'zlariga yoqib qolganlariga, do'stlariga sovg'a qilib yurganlari esimda. Mamont xartumidan dandon sopli, oliy nav po'latdan, "G'afur G'ulom sovg'asi" deb yozilgan pichoqdan haliyam ayamlarni bisotlarida bor.

Mamont xartumini bir bo'lagi ham dadamni ishxonalaridagi kitob javonida haligacha saqlanmoqda.

Semyon Danilov xatlaridan birida go'zal O'zbekistonni, do'stlarini sog'inganini, hayotbaxsh asal mevalarini to'yib yegisi kelayotganini yozadi.

"Sizlarda so'lim bahor, mevalar pishayapti, bizda esa qahraton qish. Xotinim bilan O'zbekistonga borib dam olmoqchi edim, do'xtirlar ruxsat bermayapti. Bizda sovuq, sizlarda esa issiq, bu tafovut sog'ligimga to'g'ri kelmas emish. Lekin sizlarni, Toshkentning bog'larini tushlarimda ko'raman", deпти xatida.

Dadam bu dil so'zlariga javob yozib, shifo bo'lsin deb mevalardan sovg'a yuborganlar.

Dandon sopli eng sifatli po'latdan yasalgan keskir Andijon pichoqchilarining ishi pichoq — "G'afur G'ulom sovg'asi"ning tarixi mana shundan iborat.

ESHAK YEMI

Baxtga qarshi sirg'alib ketib (fasonlik qursin, baland poshnali tuflining kasri) yiqilib, kaftim bilan bilagim o'rtasidagi suyak sinib qoldi.

Gips solishdi.

Sal yosh o'tgach, chiqqan-singanning bitishi qiyin bo'lar ekan. Salkam ikki oy deganda, gipsni oladigan bo'lishdi.

Jarrohga borsam, o'ylab turib bir qator massaj, fiz-kultura, lazer, elektroforez degan muolajalarni yozdi.

Yozganlarining hammasini bajaradigan bo'lsam, yana uch oy do'xtirxonaga qatnashim kerak. Shu muolajalar qog'ozini o'qib tursam, bir tanish do'xtirni ko'rib qoldim.

So'rashganimizdan so'ng:

– Tinchlikmi? – dedi. Bo‘lib o‘tgan voqeani aytdim.

U ham jarroh ekan. Qo‘limdagi muolaja qog‘ozlarini ko‘rib, boshini u yoq-bu yoqqa burdi-da, xonasiga taklif qildi.

Qo‘limdagi rentgen qog‘ozni ko‘rdi-da:

– O‘-ho‘, bu jarohat hali-beri bitmaydi, umuman, bitib ketishi amrimahol, – dedi.

Mening kayfim uchib ketdi, “uh” tortib, yonimdagi stulga holsizlanib o‘tirib qoldim.

– Tezroq tuzalib ketishim uchun nima qilishim kerak?

– Sizniki “osobiy sluchay”, qo‘lingiz klassicheskiy joyidan singan, – dedi-da, – bilmadim, – deb yelkasini uchirib qo‘ydi va, – balki Izroildan keltirilgan kremlardan surtib ko‘rish kerakmikin, – dedi gapini davom ettirib. – Ularning tarkibida “mertvoye moreni” tuzlari bor, shularni sursangiz tuzala-siz-ov.

Men nima qilishni bilmasdan o‘zimni tahqirlangan, nogiron odamdek sezardim, noiloj:

– Ular qayerda sotiladi, – dedim.

U dardimga davo beradigandek sirli imo qilib, “topamiz” ishorasini qildi.

Men suyunib:

– Sotiladimi? – dedim.

U bo‘lsa og‘zini yelidek:

– Hah, arzon, 35 dollar, – dedi.

– A, mening shuncha pulim yo‘q-ku, yana dollar?

– Unday bo‘lsa, bilmadim, – dedi, shu ham pulmi, degandek bepisand qarab.

Odamlar sog‘ayib ketish uchun nimalar qilishmaydi, deb ko‘nglimdan o‘tkazib:

– Xo‘p, bir amallab topib kelarman, – dedim.

Topib kelib, o‘sha maqtoqli kremni sura boshladim. Ikki-uch marta surgach, singan yerimgina emas, butun bilagim g‘adir-budur bo‘lib shishib, parcha-parcha qizarib chiqdi.

Yana o‘sha tanish jarrohga chopdim.

U bilagimni ko‘rib, meni allergologga olib bordi.

Allergolog:

– Voy-bo‘y, nima dori ichgan edingiz? – dedi.

Tanish jarroh meni gapirtirmay, "kasallik tarixim"ni aytib berdi.

Allergolog:

— Siz tavsiya qilgan kremga qo'shimcha, — deb jarrohga qarab olib, menga: — Terining butun qatlamlari, suyakning singan-chiqqan, darz ketgan jarohatlarini va allergiyaga qarshi superkrem bor, xohlasangiz, toptirib beraman, — dedi.

Mening "xo'p" deyishdan boshqa ilojim yo'q edi.

Superkrem 45 dollar ekan.

Bir amallab dollar topib, superkremni ham oldim.

Ertasidan superkremni sura boshladim.

Bilagimdagi qizillik butun badanimga tarqaldi.

Kechasi bilan uyqu yo'q, qichinaman, kremlarni surmay desam, shuncha pulga olganman, "puli kuygan qalampir chaynar", degan maqol to'g'ri ekan.

Kremlar singan qo'limga "massaj" o'rniga o'tdimi, haytovur issiq-sovuqqa chidaydigan, kir-chir yuvsam ham suyagi og'rimaydigan bo'lib, o'zimga-o'zim yarab qoldim. Faqat allergiya qurg'ur o'tmayapti.

Bir kuni ko'rgani dugonam keldi.

— Do'xtirlarga borishga bezillab qolgan bo'lsang, mening tanish taipim (tabib) bor, olib boray, — dedi dugonam.

Uning maslahati yoqib tushib, tabibga birga bordik.

Tabibga voqeani boshidan aytib berdim.

Tabib menga:

— Singlim, sizga eshak yemi toshipty, o'sha superkremlarni surishni bas qiling, bir-ikki kun isiriq qaynatib cho'miling, isiriq soling do'xtirlaringizning ko'zi bor ekan. So'ng eshakka yem boring, — dedi.

Men hayron bo'lib:

— Qanday qilib? — dedim.

Tabib menga:

— U shunday bo'ladi: orqa etagingizga yem solasiz. So'ng eshakka yedirasiz, vassalom, tuzalasiz, — dedi.

Tabib aytganini berib, chiqayotib o'ylayman. Eshakni qayerdan topaman, u qizil kitobdagi jonivor shekilli. Keyin eshakning kuchi halol, o'zi harom deyishgudek edi. So'ng u tepib yuborsa-chi...

Tabib aytgan "muolaja"larni ko'z o'ngimga keltirdim. Yana bir maqol "tabib aytganini..." Yo'g'-e, hammasini emas, yarmigacha qilib ko'ray-chi. Yana eshak tepib, "kasallik tarixi" boshidan boshlanib yurmasin tag'in...

— Siz nima deysiz?

HARIR DURRA

Hikoya

Tashqarida bolaning chinqirib yig'lagani eshitildi. Bolalarimga biror kori hol bo'ldimi deb hovliqib, sirg'alib yiqildim.

Og'riqning zo'ridan tishimni-tishimga qo'yib, zo'rg'a yugurib chiqsam, bolalarim ko'rinmaydi. Uyimizga mehmon kelgan ekan.

Qizcha yotsirab, otasiga erkanib yig'layotgan ekan. Bir ahvolda so'rashdim. Dasturxon tuzolmaganimga uzr so'radim.

Juda besaranjomlandim. To'lg'oq boshlangandek bo'ldi. Bola tug'ilish muddatiga hali bir oydan ziyodroq vaqt bor edi.

Bolalarimning dadasiga qo'ng'iroq qildim, do'xtirlar bilan oldinma-ketin kirib keldilar.

Singan-chiqqanga qaraydigan do'xtirlarning biri ko'rib:

— Ikkita qovurg'angiz ichkaridan singan, gips solib bo'lmaydi, qovurg'alar pardani ichida bo'ladi, o'zi vaqti bilan tuzalib ketadi. Lekin qaltis harakatlar qilmang, qattiq og'riq beradi, homilangiz bor ekan, og'riq qoldiradigan dori berib bo'lmaydi, bolaga ta'sir qilishi mumkin, chidaysiz, — dedi.

Ginekolog ko'rib:

— Homila tonus (tushib ketish holati)da, zudlik bilan tug'uruqxonaga olib ketish kerak, bola nobud bo'lmasligining oldini olish zarur, — dedi.

Ko'chada ikki o'g'lim ko'zlarida yosh bilan qolishdi...

Bir oydan ko'proq tug'uruqxonada bolani saqlab qoladigan muolajalar qilindi. Siniq qovurg'a bilan homilani ko'tarib yurib yomon azob chekdim.

Na yotib bo'ladi, na o'tirib, kechayu kunduz yurib kunim o'tdi. O'g'illarim dadasi bilan ko'rgani kelganda:

— Aya, chaqaloq tug'ildimi? Qachon tug'iladi? — deb so'rashadi.

Ularga har kuni:

— Ertaga, — deyman.

Xudoyim yo'l berib, eson-omon ko'zim yoridi.

Necha yillar orzulaganimiz — qizchamiz sog'-salomat dunyoga keldi.

Tug'uruqxonada men uzoq yotib do'stlashib ketganimdanmi, hamshira qizlar shirin qizchamni yaxshi ko'rishib, birinchi emizishga olib kelishgandayoq sochiga qizil lentadan bantik taqib qo'yishibdi.

— Voy, nega unday qildinglar? — dedim.

— Juda shirin, hamima yangi tug'ilganlarning baridan boshqacha, bo'lalik, — deb yeru ko'kka ishonmay qo'g'irchoq o'ynagandek ko'tarib kelishadi.

Shunday qilib, do'xtirlar qovurg'alarim tuzalganini, yangi mehmon — qizcham eson-omonligini aytib, uyimga ketishga ruxsat berishdi.

Uyga dadasi, chaqaloq bilan kirganimizda onam, qaynonam sochuv sochishib, ko'zlari quvonchdan yoshlanib, o'z uying o'zingga buyursin, deyishgani, o'g'illarimning qiy-chuvlariyu quvonganini ko'rib, tortgan barcha azoblarim bir zumda esimdan chiqib ketdi.

Yotoqxonamizga kirdik. Men va qizcham uchun tayyorlangan yangi o'rin-ko'rpayu sochiqlar, chaqaloqqa taxtlab qo'yilgan yo'rgaklarni ko'rib, umr yo'ldoshim, ikki onamdan shunday minnatdor bo'ldimki! Chunki hech narsa tayyorlamay, nogahon tug'uruqxonaga ketgan edim-da. Umr yo'ldoshim bizni sabrsizlik bilan kutganlari hamma narsadan sezilib turardi.

Qizchamizni karavotchaga yotqizmoqchi bo'lib yostiqtchani surdim. Tagida qizil narsa ko'rindi, olib qarasam, harir durram.

Dadasi:

— Ayasi, tug'uruqxonaga shoshilib ketayotib, uyda o'raydigan durrangiz boshingizdan tushib qolgan ekan. Qayerga qo'ysam ham ko'zimga tashlanaverdi. Oxiri, bag'rimga olib, isingizni iskab yotdim. Bugun chaqaloqning yostig'i tagiga

qo'yib ketgan edim, o'rab oling, yarashadi. Farzandlarimizni birga o'stiraylik. Sizsiz juda qiynaldik, — dedilar.

Bir qo'llarida qizchamiz kulimsib, ota-onasining diydor quvonchlaridan bexabar uxlab yotardi. Ikki yo'l o'rtasida paytimdagi barcha xavotirlar chiqib ketgandek tinchlandim-da, erimning keng ko'kragiga boshimni qo'ydim. Ikki o'g'lim yotoqxona ostonasida bizni kuzatib baxtiyor qarab turishardi.

Men imo qildim, ular ham yonimga kelib bizni achomlab olishdi. Ayvondan quda-qudag'aylarning jonon piyolaning jangur-janguridek shodon suhbatlari eshitilib turardi.

SAVODI CHIQDI

Hajviya

Ichkaridan biri-biridan xushro'y, zamonaviy kiyingan ikki qiz bir gapirib, o'n kulib chiqishdi. Kutishdan bo'larim bo'lib turganda, bu kayfichog'lik menga ozgina malol keldi. Qabulxona bekasi — kotiba qiz nihoyat menga ichkariga kirishga ruxsat berdi.

Eshikni ochib:

— Mumkinmi? — deb so'radim. Stolning to'riga qo'yilgan katta kresloga yastangan, bevaqt semirib ketgan yigit menga o'qrayib qaradiyu indamadi. Kirish-kirmasligimni bilmay, noilojgina iyanib kirdim. Avvaliga ikkilandim va yana bu eshikni ochish menga oson emasligini bilganim uchun bitta qadam tashladim. Yigit gapirgisi kelmay:

— Hi, — dedi. Battar o'ng'aysizlandim, salom berdim, javob yo'q. Ismim, otamning ismini, ishlaydigan joyimni aytdim, javobimdan qoniqmadi shekilli, yana:

— Hi, — dedi.

Xona salqingina, qo'sh konditsioner ishlab turardi. Stol ustidagi sochiq yopilgan choynakdan piyolaga choy quydi, xohlamay menga qarab ho'pladi:

— Hi, — dedi yana.

Men uning dim, chang, o'rindig'i ham yo'q qabulxonasida tik turaverib charchagandim, oyog'imdagi baland poshna tuflim (olifalik qursin) og'ritardi.

— Men ko'p marta qabulingizga keldim, hech kira olmadim, ishxonamizga ba'zi jihozlar kerak edi. Shu ishni siz hal qilarkansiz.

— Hi, — dedi u yana. Ishim tushib kelmaganda-ku, "Onangiz "hi"lab tuqqanmi?" deyishim tayin edi. Ammo hozir eshitmay qo'ymasiz degandek shoshilib:

— Yordam bersangiz, xatda yozilgan jihozlarni olsak, tezroq korxonamizni ochar edik, — dedim murosaga chaqirgan muloyim ovozda.

— Hi, menda hech qanday jihoz yo'q. Hamma narsa limit bilan hal qilinadi, — dedi u nihoyat "hi"dan hatlab.

— Limitimiz bor, faqat imzongiz kerak emish... — dedim ovozim yanayam muloyim tortib.

— Kim aytdi? — dedi do'q qilib. Jahl bilan bug'i chiqib turgan qaynoq choyni ho'plab yubordi shekilli, yo'taldi.

— Bazadagilar aytishdi...

— Kim deyapman? — endi u tergovchiga, men, xudo asrasin, "allakim"ga o'xshab ketdim.

— Boshqarmangizdagilar aytishdi, — dedim gunohkor odamdek past va noumid ovozda.

— Nima kerak o'zi? — dedi yana ham jazavasi tutib.

— Arzimagan narsalar, xatda yozilgan...

— Xat qani?

— Xat sizda bo'lishi kerak, bir necha marta yuborgan edik... platyojka (to'lov qog'ozi), xatning nusxasi ham bor, beraymi? — dedim.

Men qancha muloyim bo'lsam, "xo'jayin"ning shuncha jazavasi tutardi.

— Qayerdan kelgansiz o'zi?

Endi menikiyam tutdi.

Kimligim, qayerdan kelganim, unga bir necha bor xat yozilgani, bir haftadan beri qabulni kutganimni shartta-shartta aytdim.

— Hi, emas, men ayolman, yoshim sizdan kattaroq. Oldingizga shaxsiy ish bilan emas, davlat ishi bilan keldim. Agar muomala qilishni bilmasangiz, bilib oling.

Butun dunyo etikasi bo'yicha ayol kishi ish bilan eshikdan murojaat qilib kirganida erkak kim bo'lishidan qat'i

nazar, o'rnidan turib so'rashadi. So'ng o'tirishga joy ko'rsatib iltimosini tinglaydi. Bajarish imkoni bor, yo'qligini aytadi. So'ng yana o'rnidan turib kuzatib qo'yadi, bildingizmi? Dimog'ingiz juda baland, ishlaringiz o'ta yaxshi ketayotganga o'xshaydi. Sizdan shaxsan menga hech narsa kerak emas. Korxonaga ajratilgan jihozlar uchun pul to'langan, marhamat qilib o'z vazifangizni bajaring. Sizning qo'rsliklaringizni eshitishga ortiq toqatim yo'q, — deb gapimga nuqta qo'ydim. Va o'zimning gaplarimdan o'zim hay-ratlandim.

Unga hech kim jur'at qilib bunday gapirmagan shekilli, haytovur, o'rnidan turdi-da:

— Uzr, xizmat? — dedi.

— Bo'ldi, xizimatingiz kerak emas. Xatda yozilgan, puli to'langan jihozlarni boshqa korxonadan olamiz-qo'yamiz, bir oz ovoragarchiligi bor, mayli, qog'ozlarni qayta yozamiz. Faqat dilozorlik bo'lmasa bas. Bu ahvolingiz bo'lsa, yaqinda mijozingiz qolmay, korxonangiz qarsillab sinsa kerak, — dedim-da, chiqib ketdim.

“Xo'jayin” anqayganicha qotib qoldi.

Ochiq havoga chiqqanimda hali ruhimdagi isyon tugamagani uchunmi, dag'-dag' titrardim.

Yaxshiyamki, taqdirimiz shunday “odamlar” qo'lida emas. Yaxshiyamki, bular ko'p narsani hal qilishmaydi. Faqat o'zimni tuta olmaganimdan xijolatda edim. Chunki jaholatni jahl bilan emas, aql bilan yengadilar.

ZILZILA

1966-yil 26-aprelga o'tar kechasi kichik o'g'lim juda notinch bo'lib, uxlamadi. Dadasini, akasini uyg'otib yubormasin deb, boshqa xonaga olib chiqib, qo'limda ko'tarib, bag'rimga bosib, u yoqdan-bu yoqqa yuraman.

Tongga yaqin negadir atrof hovlilarda itlar hura boshladi.

Derazadan tong yorishdimikan deb, tashqariga qaradim, shu mahal atrof bir zumgina yorishib ketgandek bo'ldi-yu, gumburlagandek ovoz birinchi qavatdan (biz ikkinchi qavatda yashardik) kelgandek bo'ldi. Javonlar u yoqdan-bu yoqqa yurayotgandek, xuddi poyezdda ketayotgandek bo'lib qoldim.

Nima bo'layotganini tushunmasdim. Qo'rqqanimdan yotoqxonaga kirib, o'rnimga yotib oldim. Dadasini uyg'otmoqchi edim, uyg'oq ekanlar. Mening ahvolimni bildilarmi:

— Tinchlaning, yotavering, yer qimirlayapti, yurib bo'lmaydi, — dedilar.

— Voy, bolalarni ko'chaga olib chiqaylik, yana uy bosib qolmasin, — deb o'rnimdan turmoqchi edim, u kishi yana joyimga yotqizib qo'ydi. Yer qimirlayotganini endi tushunib yetdim, qo'rquv, vahima bosdi.

Jo'rabek yig'idan to'xtab, atrofga javdirab qarardi.

— Voy, dadasi, nima bo'lsak biz bo'laylik, bolalar... — deya yotib, yaqindagina Jo'rabek yotgan aravacha xonaning u boshidan-bu boshiga borib, kelayotganini ko'rib, kayfim uchib ketdi.

Shu zayl qo'rquvda qancha vaqt o'tganini bilmayman. Uyimizning hovlisidan odamlarning xavotirli qiy-chuvi eshitilardi.

Vahima bosib, bolani karavotga yotqizdim, u yig'ladi, qayta bag'rimga bosib, o'rnimdan turib, chiroqni yoqmoqchi edim, yonmadi, tok yo'q edi.

Zaldagi, oshxonadagi idishlar jaranglab sinardi.

Beshyog'ochdagi ayam, dadamga telefon qilay, deb trubkani ko'tarsam, u ham ishlamaydi. Yer shunday shiddat bilan u yoq-bu yoqqa borib kelyaptiki...

Qudrat aka ham o'rinlaridan turib, kiyimlarini apil-tapil kiyib, menga:

— Bolalarni issiqroq kiyintiring, o'zingiz ham kiyining, bolalarga kerakli narsalarni oling, hovliga — ochiq joyga tushamiz, — dedilar.

Men apil-tapil qo'limga nima ilinsa, oldim. Jo'rabek yig'laydi. Durbekni uyg'otib, kiyintirdim. Men Durbekni yetakladim, dadasi Jo'rabekni, sumka to'la narsalarni oldilar. Ko'chaga tushyapmiz, zinalar xuddi bir-birining ustiga chiqib ketayotgandek qimirlardi. Hovliga tushdik. Hovli to'la odam. Bola-baqralarning biri yig'laydi, birlari qiyqiradi, ba'zilar injiqlik qiladi.

Qudrat aka bolani qo'limga berib, sumkani yerga qo'ydi. Qaytib kvartiramizga chiqib ketdilar. Orqalaridan:

— Quدرات aka, qayerga, bormang, — desam:
— Hozir, Jo‘rabekning aravachasini olib chiqay, — deb
uyga kirib ketdilar.

Hovlida turibmizu oyoq ostimizda yer to‘lg‘anib borib-
kelayotgani bilinib turipti. Quدرات akam hadeganda
chiqavermadilar. Allaqancha vaqt o‘tgandek bo‘lib ketdi, so‘ng
aravachani ichi to‘la narsalar bilan ko‘tarib chiqdilar.

— Xayriyat, muncha qolib ketdingiz, xavotir bo‘lib o‘lib
bo‘ldim, — dedim.

— Yer qimirlash to‘xtaguncha bolalarga kerak bo‘ladi deb,
xolodilnikdagi yemishlardan olib chiqdim. Men ishga boray,
sizga mashina yuboraman. Arpapoyaga borasiz, u yer bexavotir,
hali nima gap, o‘sha yerda bo‘lib turing, — dedilar.

Bolalarni o‘pib-quchoqlab, men bilan ham xuddi
urushgami yoki uzoq safargami ketayotgandek xayrlashdilar.
Men yig‘lab yuborgudek edim.

Hali erta edi. Ishga yayov ketdilar.

Yo‘ldosh Muqimov, Habib No‘mon (biz bir uyda
yashar edik) kelib mendan ko‘ngil so‘rashdi. Habib akaning
rafiqalari:

— Birpas yonimda o‘tiring, rangingiz o‘chib ketibdi. Bir
piyola choy iching, — deb termosdan choy quyib berdilar.

Men “rahmat”, deb ichib oldim. Quدرات aka sumkada
olib chiqqan yeguliklardan “yenglar” desam, kelinoyim:

— Ishtaha bormi, kishi qo‘rquvdan nima bo‘lganini bilmay
qolarkan, — dedilar.

Qizlari yonimga kelib:

— Olmos opa, bolangiz qiynab yubordi-ya, bering, bir
hovlini aylantirib kelay, ozroq dam oling, — dedi.

Jo‘rabek notinch g‘ingshirdi. Qizcha bolani qo‘limdan olib,
ko‘tarib, aylantirib yurdi. Bola tinchib, ovundi.

Hovlidagi qo‘shnilar birlari o‘rindiqda, birlari yerga joy
solib o‘tirib olishgan. Ishga boradiganlar ketyapti. Yer bo‘lsa
vajohat bilan qimirlab turipti. Durbekning qorni ochdimi,
xarxasha qila boshladi. Eski paltomni kiygan ekanman,
cho‘ntagidan ozroq pul chiqdi. Yonimizdagi bozorga (hozir
Askiya bozor deyishadi) boraymikin, biror narsa olib berib
tinchitay, deb turgan edim, shu vaqt Mustaf o amakining

mashinasi ko'rindi, mashina to'xtar-to'xtamas, ichidan dadam tushdilar. Uzoq ko'rishmagan odamlardek ko'rishdik.

Dadamning ko'zlari boshqacha edi, avval hech ko'rmanman, aytib berolmayman, qo'rquvmi, hayajonmi, vahimami, aytolmayman.

— Olmos, sendan juda xavotirda edik, sog' ekansizlar, qo'rqqandirsan?

— Juda, hovlimizdagilar dalda berishdi.

— Ha, dalda, degin, — dedilar. — Quدرات qani?

— Ishga ketdilar, telefon qilmadilarmi?

— Telefon ishlamayпти, chiroq ham yo'q... Bo'l, mashinaga chiq, hovliga ketdik.

— Bolalarning kiyimini olib chiqay...

— Yo'q, yo'q, chiqma, hovlida kiyim topilar. Bo'laqol, onang xavotirda, hali yayov kelmoqchi edim. Mustafo kelib qoldi.

Dadam Habib aka, Yo'ldosh aka va boshqa qo'shnilar bilan ko'rishdilar, hol so'radilar, uyga taklif qildilar. Meni olib ketishga kelganlarini aytib, xayrlashib, mashinaga chiqdilar.

Mustafo amaki Jo'rabekning aravachasini, sumkani mashinaning yukxonasiga qo'ydi.

Men qo'shnilarga ketayotganimni aytib, mashinaga chiqdim. Yo'lda dadam:

— Uylaringga shikast yetmadimi? — deb so'radilar.

— Bilmadim, xonalarning devori yorilib ketdi, idishlar sinib ketdi. Lekin hech kim shikastlanmadi, deyishyapti. Yuragi kasallarga tez yordam keldi, hamma qo'rquv, vahimada. Dadajon, ayam, ukalarim, akam, kelinoyim, bolalar yaxshimi? Uyimizga zara: etmadimi?

— Hamma sog'-salomat, qolganini uyga borib ko'rasan, — dedilar gapirgilari ham kelmay. Yuraklari siqilib, ko'ngillariga hech narsa sig'mayotgani bilinib turipti.

Durbek opoqdadasining tizzalarida o'tirib olib, o'ynagani ketyapmiz deb o'ylab (men bolalarim bilan qiynalib turganlarimda dadam kelib, Durbekni o'ynatib, bozorlarga olib borib, xarajat qilib berar edilar), savollarga tutar, uning so'roqlariga bitta qo'ymay javob bergan dadam, "ha", "yo'q" deb qo'ya qolyaptilar. Qo'limda Jo'rabek injiqlik qilib g'ingshiydi. Dadamning yuraklari battar siqilib:

— Emizsang-chi, bolangni, — dedilar.

— Hozir emizganman, emmayapti, o'zi negadir tuni bilan bezovta bo'ldi. Hali yer qimirlamasidan uyg'onib olgandi, emizsam emmadi, shamolladimi desam isitmasi yo'q. Hech bunday injiq bo'lmas edi. Tishi chiqayotganmikin desam hali erta shekilli...

— It, mushuk, hayvonlar yerga yaqin bo'lganidan yer qimirlashini avvaldan sezib, bezovta bo'lib hurib, ma'rab, miyovlaydi deyishadi, emizikli bolalar ham intiutivna deydimi, sezarmikin? — dedilar meni tinchitmoqchi bo'lgan ohangda.

— Qaydam, — dedim Jo'rabekning boshlarini silab yupatmoqchi bo'lib.

Uyga yetib kelganimizda darvoza eshik ochiq edi. Hammalari salqin bo'lishiga qaramay, hovli o'rtasidagi so'rida o'tirishardi. Ustilariga issiq qishki kiyimlar kiyib olishgan, ayam kelib ko'rishib, qo'limdan Jo'rabekni, kelinoyim Dildoraxon opam kiyimlar solingan sumkani oldilar.

Hamma bilan ko'p yillardan beri ko'rishmagandek salomlashdik.

Durbek xursand, o'ynagani keldim, deb jiyanim Anvar bilan allaqachon o'z tillarida bir narsalarni bir-birlariga tushuntirishardi.

Mirza Abdulqodir va Xondamir uyga chopib kirib, ko'rpachalar olib chiqib, hovlidagi so'rilarga solishdi.

Oliya opa samovarga o't solgan ekan, qaynadi, havoning salqinligidanmi, hayajondanmi, hammaning choy ichgisi kelardi.

— Dadamga choy beringlar, kayfiyatlari yaxshi emas, — desam, ayam:

— Tish-sh, sekin, dadang qo'rqib ketdilar, hech balo-qazo, urush-qirg'inlardan qo'rqmagan edilar, sizlarni, bolalarni o'ylab qo'rqdilar, — dedilar dadamga eshittirmaslikka urinib.

Dadam chala-chulpa choy ichgandek bo'ldilar, ishtahalari yo'q edi.

— Muharramxon, men borib Xolidaning bola-chaqasidan xabar olay... — dedilar. Ayam:

— Ha, albatta, bollari bilan uyga olib kela qoling, — dedilar.

Mashinaga o'tirishlari bilan mashina darvozadan ko'chaga chiqib ketdi. Eshikdan qo'ni-qo'shnilar xabar olgani kirishdi. Ular vahimali xabarlar aytishardi.

- Qashqar mahalla atrofi butunlay buzilib ketipti...
- Odamlar eski paxsa uylar tagida qolib ketganmish...
- Tez yordam, o't o'chiruvchi mashinalar yetishmayotganmish...
- Uysiz qolganlar ko'pmish, radioni qo'yinglar, xabar berayotgan emish.

Bu vahimali mishmishlardan kishining eti junjikib ketdi. Asabi chatoq odamlarning bo'ladigani bo'ldi, deyavering. Shu zaylda hali qarindoshlar, hali yor-birodarlar kelib, xabar olib ketishyapti. Tushlikka yaqin dadam keldilar. Ayam hovlidagi o'choqda mastava pishirgan edilar, so'rida ichdik. Men zimdan dadamlarga qarab o'tirar edim. Ayam:

- Xolida, bolalari, uyi tinchmi?
- Ha, bolalar sog', uylarning devori yorilgan, idishlari sinipti, Shokir (kuyov) ishga ketipti.
- Nega bolalarni olib kelmadingiz?
- Hovlidagi bir qavatli oldi ochiq ayvonda o'tirishipty, hexavotir. Mayda-chuyda olib borib berdim, xonalarga kirmanglar, dedim. Mirza Abdulla aka, G'ulom aka, Salomlardan (Qorasaroydagi qo'shnilarimiz) xabar oldim. To'lagan aka, Obid (yoshliklaridagi do'stlari)nikiga ham kirdim, hammalari sog', uylari shikastlangan, xolos. Hozir Oybeknikidan xabar olib kelaman, — dedilar.

- Men ham boray, — dedim. Dadam:
- Bolalaring-chi? — dedilar.
- Jo'rabek uxladi. Durbekka ayam qaraydilar, o'ynab yuripti-ku, — dedim
- Mayli, — dedilar.

Ayam dadam ko'chadaliklarida kimlar kelganini aytdilar.

- Qo'shnilar tinch ekan, shukr, — dedilar dadam.

Dadam bilan mashinada ketyapmiz, men:

- Dada, Qudrat akaning jiyanlaridan xabar olaylik, ular musofir, — desam, dadam:
- Mustafo, Stekolniyga hayda, — dedilar.

Stekolniy ko'chasi Qashqar mahallaga yaqin bo'lgani uchun xavotir bo'ldim-da.

U yerlarda, esingizda bo'lsa, pastak, xom g'ishtdan qilingan uylar bo'lardi. Yo'llarda eski uylar qulab tushgan, buvamning zamonidan qolgan ba'zi bostirmalarning tomi bosib qolgan, odamlar g'isht, tuproqni hovlilaridan tashib, bir chekkaga uyayapti.

Stekolniydagi men kelin bo'lib tushgan eski uylarning ko'pi qulab tushgan. U yerda yashovchi aholi eski qamish, to'siqlar, g'isht, tuproqlarni uy ichidan hovliga tushiryapti.

Otajon, Boltavoy (Qudrat akaning jiyanlari) zambilda xonalardagi qulab tushgan devor qoldiqlarini tashishayotgan ekan.

Dadam bilan ulardan hol-ahvol so'radik. Dadam "biror narsa kerakmi, pullaring bormi" desalar, uyalibgina "rahmat" deyishdi. Dadam:

— Yigitlar, sog' bo'lsangiz bo'ldi, bu yog'ini tuzatib olasizlar, — deb xayrlashdilar.

Oybek domlanikiga borsak, domla hovlining o'rtasiga kreslo qo'yib ko'chaga qarab o'tirgan ekanlar. Dadam ikkalalari quchoqlashib ko'rishishdi, ko'zlari yoshli, nimalarni o'ylashdi bilmayman. Ular so'zlashishmasa ham, bir-birlarini yaxshi tushunishar edi.

Zarifa opa bor ekanlar. Hol-ahvol so'rashdik. Zarifa opa oshxonaga kirmoqchi edilar, dadam:

— Yo'q, hech narsaga ovora bo'lmang, yer qimirlash to'xtagach, uyda o'tiramiz, — dedilar.

Oybek amaki yuzlari yorishgandek:

— G'afur yaxshi, yaxshi, — deb yubordilar.

Hulkarni so'rasam, Zulfiya opamnikiga, Izvestiyaga ketdi, dedilar. O'g'illar, kelinlar ishda ekan. Gulrangdan (Oybek akaning qizlari) xabar kelipti, tinch ekan.

Dadam:

— Oybek, biror narsa kerak emasmi? — degan edilar, Zarifa opa:

— Yo'q, rahmat G'afur aka, sog' bo'ling, — dedilar.

Oybek domla o'milaridan turib, ikki qo'llarini ikki yoqqa kerib:

— Yaxshi, yaxshi, — dedilar.

Ular bilan xayrlashib, markaz tomon keldik. Eski "Molodaya gvardiya" kinoteatrining yonidagi ko'chadan Karl Marks ko'chasiga o'tib ketmoqchi edik (o'sha yerda bolalar

kasalxonasi bo'lar edi), ko'cha berkitilganligini, kasalxona tomi bosib qolgani sabab bolalar qaysidir oromgohga ko'chirilayotganini aytishdi. Bolalar ichida yer qimirlashdan shikastlanganlar ham bor ekan. Oyoq-qo'li, boshlari bog'langan bolalarni zambilda olib chiqishardi.

Shu mahal yana qattiq yer qimirlab, mo'rt bo'lib qolgan binoning devorlari kishining ko'z o'ngida uvalanib qulay boshladi. Militsiya bizning mashinani "xavfli, o'tish mumkin emas", deb o'tkazmay, boshqa yo'l ko'rsatdi.

Bu hodisani o'z ko'zlari bilan ko'rgan dadamning avzoylari buzilgan edi. Uyga kelsak, Jo'rabek uyqudan turib inijqlik qilayotgan ekan. Muxtor, Yulduz, Anvar (Ulug'bek akamning farzandlari), Toshxon (singlim), Durbek so'rida o'ynab o'tirishipti. Men yuz-qo'limni yuvib, bolamni emizmoqchi edim, ayam:

— Avval o'zing ovqat yegin, keyin emizasan. Oliya, Jo'rabekni ol, aylantirib kel, — dedilar.

Yana shiddat bilan yer qimirlayotganigami, Jo'rabek inijqlik qilar, ovutganga hech ko'nmas edi.

Dadamlar tinchgina ovqatlanib olsinlar deb, hovlining chetidagi eski oshxona yonidagi sandalga o'tirdim. Jo'rabekni emizmoqchi bo'lardim, u emmay bo'g'ilib yig'lardi.

Endi bilsam, qattiqroq yer qimirlashi oldidan inijqlik qilarkan. Ko'zlarini u yoq-bu yoqqa tikib javdiradi, men uni yupatib:

— Uxla, alla qil, hech narsa bo'lgani yo'q, — desam, uxlab ketadi-yu, yana yer qimirlasa, uyg'onib inijqlik qiladi.

Qo'limda tinchlanib uxlab qolgan Jo'rabekni astagina aravachasiga yotqizdim.

Uyimizning ikkinchi qavatidagi dadamning ijodxonalari (hozir muzey binosi) devori yarmigacha qulab, oldi ochiq ayvonning tomiga tushgan ekan, ko'rib qo'rqib ketdim. U yer oldin ochiq ayvon edi, dadam 50-yillarda devor urdirib, ijodxona qilgan edilar. Yaqindagina remondan chiqqan edi.

Kech kira boshladi, hamon yer qimirlardi. Ayam bilan dadam qarindoshlarni ko'rib kelishga ketishgan. Akam ishdan keldilar, ikkita chodir (palatka) olib keliptilar.

Ukalarim horib-charchab, hammayoqlari chang-chung, universitet topshirig'i bilan xarobaga aylangan uylarning

qurilishga yaroqli g'ishtlarini yig'ishipti. Akam, ukalarim bilan hovlining o'rtasiga ikkita chodir o'rnatishdi. Bittasi men, bolalarim, Qudrat aka uchun, ikkinchisi ukalarim uchun.

Akam, kelinoyimlar so'rida pashshaxona tutib uxlaydigan bo'lishdi. Dadamlarga gulzorning o'rtasiga har doim yozda yotadigan sim karavotlarini qo'ydik, o'rin-ko'rpalar to'shadik, karavotlarining yoniga kichik stol qo'ydik. O'zlariga kerak narsalar: sigaret, gugurt, kuldon, choynak, piyola, ro'molcha, ko'zoynak, o'qiydigan kitob, yangi gazetalar, qo'l fonari, hammasi jam bo'ldi.

Dadam, ayam ammalarimnikidan kelishdi. Hamma sog'-salomat, uy-ro'zg'orlar birmuncha shikastlanganini aytmasa, yer qimirlayotgani hammaga kelgan "to'y" deyishipti. Chiroq bo'lmagani uchun o'rta sham qo'yib, ovqat yeyildi.

Ayam Toshxon bilan mashinaning o'rindiqlarini ochib, o'sha yerga o'rin solib yotadigan bo'lishdi. Bexavotir, issiqqina. Lekin Muxtor, Yulduz, Durbek ham u yerga kirib olib, ancha mahalgacha shu yerda uxlaymiz, deb janjal qilishdi. Dadam:

— Qudrat har kuni shunaqa kech keladimi? — deb mendan so'radilar. Toshxon singlim:

— Hali siz Olmos opam bilan ketganlaringda shoshilib kelib, Durbek, Jo'rabekni ko'rib, hammangizni so'rab ketgan edilar. Shunda kech kelaman, aytib qo'y, degan edilar.

Yer hamon qattiq-sekin qimirlab turar edi. Yuraklar xuddi yer qimirlagandek bezovta urardi.

Qudrat aka juda kech keldilar. "Hech kimni bezovta qilmang, tumanda edim, ovqat ekanman. — Men bolalar yotgan chodirga boshlab kirdim. Shamning yorug'ida echinib menga: — Chodir qayerdan topildi, biz tomonda to'ylarda kelin-kuyovlarga o'tov qurilardi, o'shanga o'xshar ekan, mazza-yu, faqat rezina hidi kelar ekan-a?" — dedilar.

Kechasi bilan bir yoqda zilzilaning vahimasi, bir yoqda Jo'rabekning injiqligi, bir yoqda sovuq, joy o'zgargani sababli uxlay olmadim. Bir amallab tong otdi, sovuq jizillatadi.

Chodirdan chiqsam, dadam allaqachon uyqudan turib do'stlaridan xabar olgani ketgan ekanlar. Bozor qilib, issiq non, qaymoq, suzma olib kelib qoldilar. Saldan keyin Mustaf o amaki ham keldi.

Katta stol so'lining yoniga, sariq gilos tagiga qo'yildi. Atrofiga hamma oila a'zolarimiz sig'adigan joy qilindi. Samovarda choy, o'choqda shirguruch pishirilib olib kelindi. Ertalabki choy ustida uzoq o'tirilmadi. Akam bilan Quadrat aka ishga, dadam bilan ayam qarindoshlarni ko'rishga, ukalarim Xondamir bilan Mirzo Abdulqodir (uyda Mirza deymiz) davlat topshirig'i bilan buzilgan uylarning g'ishtini yig'ishga borishadigan bo'lishdi. Kelinoyim akademiyaga boraman dedilar (aspirant edilar).

Hammaning vazifasini dadam aniqlab berdilar: Men singlim Toshxon boshchiligida bolalarga qaraydigan bo'ldik. Oliya opa ovqat qiladi.

Dadam, ayam tushlikka yaqin kelishdi. Qarindoshlardan xabar olishipti. Ayam, Navoiy teatri oldidagi fontan yoniga yaqin-yiroqdagi uyi buzilganlar chodir o'rnatib yashayotganini aytdilar. Dadam odamlarning ahvolini ko'rib, juda xafa bo'lib, yuraklariga olayotganlarini aytib qayg'urdilar. Teatr yonidan o'tib ketishayotganda o'sha chodirlarda yashayotganlarning primusda ovqat qilayotganini, bir bola g'ishtdan stul qilib, taburetkada dars qilayotganini ko'rib qolgan dadamning ko'zlariga yosh kelganmish. Ayam shularni xo'rsinib gapirib berdilar.

Zilzila bo'lib turgan kunlar shu zaylda qandaydir ko'ngilsiz o'tardi. 9-may kuni xuddi 26-apreldagidek qattiq yer qimirladi. Omonat bo'lib qolgan imoratlar xuddi hovonchada tuyilgandek uvalanib-uvalanib tushdi.

Yer qimirlashi ancha sekinlashyapti. 10-may kuni dadamning tug'ilgan kunlari edi, 63 — payg'ambar yoshiga kirgan edilar. Yer qimirlamay turgan bo'lsa, bultur va'da qilganlari "yurtga osh bermoqchi" edilar, yer qimirlash tashvishi bilan bo'lib, u gap xayollariga ham kelmadi, ko'ngillariga ham sig'madi. Ertalab tug'ilgan kunlari bilan tabriklab, o'zlari yaxshi ko'radigan do'ppidan olib qo'ygan edim, kiygizsam, dadam asabiy:

— Shov-shuv qilma, tug'ilgan kun bo'lmaydi. Hozir tug'ilgan kun qiladigan vaqt emas, — dedilar.

Ayamlarga ham harakat qilmang, deptilar. Yuraklariga hech narsa sig'masdi. Lekin ayamlar kechga oila a'zolarimiz uchun dasturxon tuzadilar. Muzaffar akam keldilar. Birgalashib

allamahalgacha gapirishib o'tirdik. Muzaffar aka yaqinda, yer qimirlash boshlanmasdan avval, o'g'il ko'rgan edilar. Ot qo'yish esa (guvohnoma olish) yer qimirlab turgan kunlariga to'g'ri kelgan edi. Dadamga "o'g'limning otini Muhitdin qo'y-moqchiman" deb maslahat qilsalar, dadam:

— Muzaffar, o'g'lingning otini "Zilzilabek to'xtasin" qo'ysang bo'larkan, balki zilzila to'xtarmidi, — deganlarini aytib kuldirdilar.

Shundan keyin dadamning sal chehralari ochilib, yoshliklari haqida, o'sha vaqtlardagi yer qimirlash tarixlari haqida gapirib berdilar. Keyinchalik bu aytib berganlarini "Vatandoshlarimga tasalli" maqolalarida keltirgan edilar.

Har soat yer qimirlash haqidagi ma'lumotni eshitamiz. Seysmologiya institutining obro'si oshib ketgan. Dadamning aytishlaricha:

— Ular ham xudo emas, nima bo'layotgani faqat Oллоhga ayon, — deb qo'yadilar.

Shunday vahimali kunlarda ilmiy tomondan hamma bo'layotgan voqealarni tushunib tursang ham, baribir xudodan boshqaga ishonish qiyin. Tanho o'ziga ishonamiz.

Zilzila boshlanganiga bir oylar bo'lay deb qoldi, dadamning sog'liqlari yomonlashdi. Hammaga birdan yordam bera olmaganliklari u kishini ezar edi.

Dadamni statsionarga yotqizishdi. Ayam dadam bilan birga yotdilar. Lekin u yerda uzoq davolana olmadilar. Xalq boshiga shunday og'ir kunlar tushganda "kasalman" deb yotishga yuraklari chidamasdi. Davolanmay chiqdilar.

Shu kunlarda Toshkent ochiq shahar, deb e'lon qilindi. Butun qardosh respublikalardan o'zbek xalqiga yordam kela boshladi.

Dori-darmonlar, oziq-ovqatlar, tayyor fin uylari olib kelindi, ko'ngilli quruvchilar oilalari bilan ko'chib kelib yangi uylar, har bir respublika o'z nomiga qo'yilgan ko'chalar, kvartallar, mahallalar barpo qilina boshlandi.

Shu bo'layotgan xayrli ishlar, xalqqa berilayotgan beminnat yordam, ularning dardini yengillashtirish yo'lidagi bo'layotgan sa'y-harakatlardan dadamning ko'ngillari ancha taskin topdi, shekilli.

1966-yil 21-iyun kuni “Vatandoshlarimga tasalli” nomli maqolani yozib bo’ldilar. Bu maqola “Sovet O’zbekistoni” gazetasida 22-iyun kuni e’lon qilindi.

Maqola tarix, astrologiya, seysmologiya ilmiga asoslanib yozilgan edi. O’zbekistonning o’tmishida bo’lib o’tgan zilzila fojialari haqida o’tgan shoirlarning she’ridan sanalarini aniqlab bergan edilar.

Tarixiy ma’lumotlar bilan birgalikda poytaxtimiz xalqiga tasalli so’zlari aytilgan edi.

O’sha kezlarda dadam Shayx amaki, Yashin aka, Mirtemir domla, Abdulla aka va boshqa taniqli ijodkorlardangina emas, yosh, hali hech kimga ma’lum bo’lmagan, ijod ostonasiga endi qadam qo’yayotgan, kelajagi bor yoshlardan ham xabar olib turar ekanlar (keyin ular o’zlari kelib aytishgan).

Ukraina yozuvchilari O’zbekiston yozuvchilariga yordam tariqasida bo’lsa kerak, bir guruh yozuvchilarni Odessadagi “Ko’ktebel” ijod uyida dam olishga taklif qildi.

Yashin aka dadamlarga, G’afur ancha mazangiz qochdi, statsionarda ham yotib davolanmadingiz, bolalaringiz bilan borib dam olib keling, deganlarini ayamga aytgan ekanlar. Ayam dadamga shu yer qimirlab turgan joydan sal nariroq ketsak, sog’liqlari yaxshilanarmikin deb o’ylab, “boraylik” deptilar. Ko’pchilik yozuvchilar qatori dadam ayamni, ukam Xondamirni, singlim Toshxonni, jiyanim Yulduzni (Ulug’bek akamning qizlari) olib, “Ko’ktebel” (Odessa)ga boradigan bo’lishdi. Akamlarga Yadro instituti Qibraydan uy berib, ko’chadigan bo’lishdi.

Arpapoyadagi uyda ukam Mirzo Abdulqodir, men, Quadrat akam, Durbek, Jo’rabek, Oliya opa (enagamiz) qoladigan bo’ldik.

Ayam, dadam bizni ishonmasdilar. Men ularni tinchitdim:

— Xavotir olmanglar, hamma qatori yashaymiz, — dedim.

Dadam:

— Xonalarga kirmanglar, ukangga, bolalaringga yaxshi qara, bir gap bo’lsa xabar qilinglar, — deb yana nimalar qilishimiz kerakligini har birimizga alohida aytib uqdirdilar.

Shunday qilib, dadam 1966-yil 22-iyun kuni Qora dengiz bo’yidagi mashhur “Ko’ktebel” ijod uyiga dam olgani ketdilar.

Lekin dadam 24-iyun kuni Qozonda bo’lishlari kerak edi. Abdulla To’qayning 80 yillik yubileyi mo’ljallangan edi. Dadam shu yubileyga borib ma’ruza qilishlari kerak edi...

Odessaga yetib borishgani haqida telegramma oldik. Telegrammada adreslarini yozishgan ekan, ularni tinchitadigan javob xati yozib yubordim. Markaziy gazetalarda Abdulla To'qay yubileyi ochilgani va bir guruh yozuvchilar bilan dadamning ham qatnashganlari haqidagi xabardan ma'lum bo'ldiki, dadam sog'-salomat ekanlar, ko'nglimiz tinchidi.

Dadamlar "Ko'ktebel"ga, akamlar Qibrayga ko'chib ketishgach, uyimiz huvillab qoldi.

Mirzo kuni bilan qurilishlarda, Qudrat aka tumanma-tuman yurib, paxta bilan ovora, uyga kech kelishadi.

Yer to'xtamay qimirlab turipti... Yaxshiyamki, bolalarim bor, ular bilan bo'lib kun o'tganini bilmayman. Uyda zerikmas, ularni salqingina sobiq "Komsomol ko'li" (hozir O'zbekiston milliy bog'i)ga olib borib, aylantirib kelaman.

3-iyul kuni ertalab Qudrat akam meni tug'ilgan kunim bilan tabrikladilar-da (esimdan chiqib ketgan ekan), kechqurun akam, kelinoyim bolalari bilan kelishlarini aytdilar.

— Tushda bozor qilib yuboraman, dasturxon qilib qo'yarsiz, — dedilar.

— Xo'p, faqat vaqtliroq keling, — dedim.

Soat 11 lar bo'lib qolgan edi, bolalarga ovqat edirayotsam, ko'cha eshik ochilib birov kirdi, qo'lidagi jomadon dadamlarnikiga o'xshardi. Uning ketidan dadam kirib keldilar.

Men bolalarimni ham tashlab, u kishiga tomon yugurib bordim, xursand bo'lib ketdim. Begona kishi taksining haydovchisi ekan. Dadamni quchoqlab oldim. Dadam meni bag'rilariga bosib, peshonamdan o'pdilar. Xursand ovozda:

— Olmos bekach, tug'ilgan kuningizga yetib keldim, — dedilar.

Men xursandligimdan nima deyishni bilmay, eshikka qarayman, ayam, ukalarim ko'rinmagach:

— Ayam, ukalarim qani? — desam, dadam:

— Ular dam olishyapti. Akang, sizlarni juda sog'indim. Mirzodan xavotir bo'lib kelaverdim, onang, ukalaringni bir-ikki kundan keyin borib olib kelaman, — dedilar.— Mirzo yaxshimi? — deb so'radilar.

— Ha, yaxshi, ishlab yuripti.

Bizning gapimizni eshitib turgan haydovchi yigit jomadonni yerga qo'yib, dadamlar bilan quyuq xayrlashib chiqib ketdi.

Dadamlar bolalarimdan birini qo'yib, birini quchoqlab o'padilar. Jo'rabekni "jijing" deb erkalab, qitiqlab qo'yadilar, u qiqir-qiqir kuladi. Durbek opoqdadasiga yopishib olib, tinmay gap so'raydi.

Xursandligimdan yugurib, dasturxon tuzayapman.

Huvillab qolgan hovli birpasda to'ldi-qoldi.

Choy qilsam, ichmadilar. Sabzi sharbatini qilib berdim. Yana gulzorning o'rtasidagi sim karavotga joy qildim, dam olsinlar dedim. Uyga chopib kirib yaktaklarini olib chiqdim, yechinib kiyindilar, karavotga yonboshlab:

— Jo'rabekni ber-chi, — dedilar.

Jo'rabek olti oylik shirin bola bo'lib qolgan edi. U tug'ilgandayoq dadamlarga o'xshardi.

Shu mahal u ishtonchasini ho'l qilib yubordi, dadam bo'lsalar kulib:

— Ol-e, bolangni, bobosining qo'lida ham beadab qiliq qiladimi odam, — dedilar bolani qo'limga berib.

U ham sho'xlik qilib, qo'limda irg'ishlardi. Dadam ham xursand edilar.

— Mosh, bilasanmi, o'g'ling menga o'xshaydi, endi men ketishim kerak, — dedilar.

Men bu gaplariga parvo qilmay, toza yaktak, tog'orada iliq suv, sochiq olib keldim. Bolalarni Oliya opaga berib, dadamlarni yuvintirdim, oyoqlarini tog'oraga solib yuvdim, toza suv bilan chayib, yumshoq sochiq bilan artib qo'ydim. Toza yaktakni kiyib, qaytadan yotdilar:

— Endi dam olaman, qolgan gaplarni keyin aytaman, — dedilar.

— Dada, nima ovqat qilay, — dedim.

— O'zing, bolalaring nima xohlasalaring, o'shani qil, — dedilar.

Oliya opa qaynatma sho'rva soldi. Men oshning zirvagini qovurib qo'ydim. Havo issiq, hovli sathida daraxtning soyasi bo'lmasa, turib bo'lmaydi. Hammayoqqa suv sepdim. Suv birpasda qurib qoldi.

Dadam issiqdan lohas bo'ldilarmi, uxlay olmadilar.

Bolalarim yig'lab, to'polon qilib dadamni uyg'otib yuborishmasin, deb hovlining u chekkasidagi loy supaga yotqizib uxlatgan edim.

Qudrat akam bozor qilib haydovchilaridan berib yuboribdilar. Dadam kelganlarini aytib, Qudrat akam tezroq kelsinlar, dedim.

Dadamni yer qimirlashi uyg'otib yubordi. Turib hovlini aylanib yurdilar-da, ko'ngillari aynib, behuzur bo'ldilar.

Men yo'lda charchaganlari, salqin joydan issiqqa kelganlariga yo'yib, qatiq, suv keltirdim. Ichmadilar. Og'zilarini suvda chayib, "Kazbek" papirosini chekdilar.

— Dada, Odessada dam olaturmapsiz-da, Toshkent juda isib ketdi. Yer qimirlashi pasaygan bo'lsa-da, to'xtamayapti. Yo'lda charchab ketipsiz. Sho'rva ichib, tiniqib yaxshilab uxlab olsangiz, o'zingizga kelib qolasiz, — desam, dadam:

— Qozondaligimda Toshkentda qattiq yer qimirladi, shahar vayron bo'lib ketdi, degan vahimali gapni eshitib, sizlardan xavotir bo'lib, hech turolmadim. Telefon qilay desam, aloqa uzilgan ekan, battar xavotir bo'ldim. Odessaga borib aeroportdan oq telefon qilsam, u yerda ham aloqa uzilgan, qattiq yer qimirladi, deyishdi. Onangga aytmadim, o'z ko'zim bilan ko'ray, deb keldim. Tinch ekansizlar, bir-ikki kun dam olib olay, ularni o'zim borib olib kelaman, onang ham ketaman degan edi. Endi yana qachon dam olasiz, bir kelibsizlar, dengizda cho'milib dam olinglar dedim-da, tashlab keldim, — dedilar. — Toshkentga kelsam, xayriyat tinchlik ekan. Aeroportni ko'rib ko'nglim ancha ravshan bo'ldi. Taksida shaharni aylandim, anchagina yangi uylar bitay deb qolipti, ko'r-dingmi?

— Qayoqda, nevaralaringiz bilan hech joyga chiqa olmayman.

— Odessadan telegramma bergan edim.

— Olmadik, kelishingizni bilsak, kutib olardik-ku, — dedim.

Vahimali gaplarni Qozonda eshitib, dadam rosa asabiylashibdilar-da, deb o'yladim. Kechga yaqin hovli yana ham isib ketdi. Uylarning ichi hovlidan salqinroq,

lekin u yerga kiring, deyishga qo'rqaman, yer qimirlab turipti.

Dadam tushlik ham qilmagan edilar, qornilari ochdimi deb:

— Dada, ovqat olib kelay, — desam, dadam:

— O'zing ko'rding-ku, ko'nglim behuzur bo'lib turipti, qo'yatur, bolalar kelsin, — dedilar.

Mirzo kelib qoldi. Dadamni ko'rib juda xursand bo'lib ketdi. Achomlashib, dadamni ko'tarib olib ko'rishdi.

— Nega dam olmay keldingiz, qarang, Toshkentning issig'ida turib bo'lmaydi-ku, — dedi.

Dadam:

— Bor, dushga kirib chiq, hammayog'ing chang bo'lib ketibdi, — dedilar.

— Axir eski uylarni buzyapmiz, o'niga yangisini qurishadi, — dedi vazminlik bilan Mirzo.

Dadam g'urur bilan unga qarab turar edilar. Kech kirdi. Suv sepilganiga bir oz salqin tushdi. Oliya opa bolalarni ko'lga olib ketdi. Salqinlab kelishadi. Dasturxon qildim, osh damladim. Akam, kelinoyim Muxtor bilan Anvarni olib kelishdi.

Dadamning bir o'zlari kelganlariga hayron bo'lib kelinoyim ayamlarning, Yulduzning sog'lig'ini so'radilar. Dadam menga aytganlarini ularga ham aytdilar. Quدرات aka keldilar. Hammamiz dasturxon atrofida jam bo'lib ovqatlandik. Razm solib o'tirsam, dadam ovqat yemadilar. Meni tabrik-lashdi.

Dadam Qozondagi tantanalarni aytib berdilar. Abdulla To'qayning tug'ilgan yurtiga borganlarini aytdilar. Yarim kechagacha gapirishib o'tirdik. Kelinoyim, akam yana Qibrayga qaytib ketishayotganda:

— Qibray bu yerdan bir-ikki daraja salqinroq, dada, u yerga bormaysizmi? Yer qimirlashi ham bilinmaydi, — dedilar kelinoyim dadamga.

— Boraman, ozroq ishlarim bor, bitirib olay, — dedilar. Bolalarni chodirga olib kirib uxlatdim.

Mirzo, dadam, Quدرات aka uzoq gaplashib o'tirishdi. Dadam har xil latifalar aytib berdilar shekilli, rosa kulishdi.

Dasturxonni yig'ib oldim. Mirzo joyiga borib yotib, charchagan ekan, uxlab qoldi. Qudrat aka ham chodirga kirib ketdilar. Dadam yotmay, hovlini aylanib yurdilar. So'ng so'riga kelib o'tirib:

— Olmos, qara, hovlimiz qanday chiroyli. — Chiroq nurida ko'm-ko'k barglar orasidan qip-qizil olchalar, endi tugayotgan sap-sariq gilolar marjon osib qo'ygandek, hammayoq sokin, atrofdan rayhon isi kelardi.

— Kel, — she'r yozamiz, — dedilar.

— Xo'p, — dedim.

Uyning ichiga xonadagi mashinkani olgani kirgan edim, yer qimirlab qoldi. Ichkaridan mashinka bilan yugurib chiqayotsam, dadam men tomon yalang oyoq kelayaptilar.

— Qo'rqmadingmi? — dedilar. Dadamning ranglari o'chib ketgan edi.

— Yo'q, dada, o'rganib qoldim, kuniga necha marta qimirlaydi, — dedim.

Mashinkani stolga qo'yib, ochdim, yozish uchun sozladim-da, chekkasiga G'afur G'ulom deb yozib qo'ydim.

Dadam so'rida parqu yostiqaq yonboshladilar.

— Ayting, yozaman, — desam, dadam:

— E, mashinkangni chiqillatsang, she'r aytgim kelmay qoladi, — dedilar.

— Bo'пти, qalam bilan yozaman, aytavering, — desam yuzlarida hayajon:

— Atrofga qara, shunday jannatni tashlab ketib bo'ladimi? — dedilar.

Men gapning tagini tushunmaganga oldim-da (ba'zan shunaqa gap qilib qo'yar edilar):

— Qayerga ketamiz, o'tiripmiz-ku, — dedim.

Shu mahal Jo'rabek yig'lab qoldi.

— Bor, bolangga qara, matematikning (hisobdan bo'shligimga kesatib, haligi gapga tushunmadi deb o'yladilar) tagi ho'l bo'ldimi, qorni ochdimi? — dedilar.

— Qorni to'q, Qudrat aka qaraydilar, she'r yozmaymizmi, — desam, g'ashlari kelib:

— Erkak ham ishlab kelsin, ham kechasi bolangga qarasin-a, bor, bolani uxlat. Mirzoga ertalab ayt, Mustafoni aytib kelsin, qarindoshlardan xabar olay, — dedilar.

— Dam olmaysizmi? — desam, dadam:

— U ish ham dam, — dedilar. — Men ham yotaman, charchaganman, — deb qo'shib qo'ydilar.

Men dadamga xayrli tun tilab, yuzlaridan o'pib, orqalarini silab, chodirga kirib ketdim.

Bir oz vaqt o'tgach, xabar olay desam, so'rining chirog'i o'chgan edi. Dadam uxlagan bo'lsalar, uyg'otib yubormay deb, men ham yotdim. Allamahalgacha issiq, dimdan uxlay olmadim. Hammayoq sokin, lekin vaqt-vaqti bilan yaqin-yiroqlarda itlar huradi va sekin, ba'zan sal qattiq yer to'lg'anib, o'zining borligidan darak bergandek bo'ladi...

Vaqtli turdim, deb o'ylasam, dadam turib ko'chaning mashinasida Ko'kcha bozordan qaymoq, yangi chiqqan chillaki uzum, handalak, bolalarga xo'rozqand, qovurilgan jo'xori olib keliptilar, charchab, joylariga kiyim-boshlari bilan yotib uxlab qoliptilar.

Oyoq uchida yurib, choy qo'ydim, Qudrat aka shoshilib, bir piyola quruq choy ichib, ishga ketib qoldilar. Bolalarni ovqatlantirayotgan edim, Mirzo ham turdi. Yuvinib choyga kelganida:

— Mirzo, Mustafo amakini aytib kelar ekansan, dadam aytdilar, — dedim. Mirzo: "Xo'p" degandek bosh irg'itib qo'yib, kitobidan boshini ko'tarmay choyini ichib, ishga ketdi.

Oliya opa tushlik ovqat solib qo'ydi. Men bolalar tinchib turganidan foydalanib, olma, uzum, sabzidan sharbat qilib qo'ydim. Dadam tursalar ichadilar.

Dadam turdilaru, lekin choy ichmadilar, sharbatlardan bir-ikki ho'plab, uni ham oxirigacha ichmadilar.

— Dada, sharbatlar yoqmadimi? — desam:

— Bittasi shirin, bittasi taxir, bittasi nordon ekan, bolalaringga ber, — dedilar-da: — "Toshkent suvi" bormi? — deb so'radilar.

— Tamom bo'lgan edi, hozir chiqib olib kelaman, — desam, — qora non ham qo'shib olgin, dedilar.

Bolalarni Oliya opaga berib, tezgina bozor oldidagi gastronomga borib, aytganlarini olib kelsam, dadam ichkariga, yotoqlariga kirib, karavotlariga yotib oliptilar.

Suvni ochib, piyola bilan olib kirib, tumbochkalariga qo'ydim-da:

— Nega uyga kirib yotdingiz, yer qimirlayapti-ku, — desam:

— Tashqari issiq, dam ololmayapman, men ham sen aytganingdek, yerning qimirlashiga o'rganib qoldim, — dedilar.

— Kechagidan yaxshimisiz?

— O'z uyim, o'lan to'shagim, bobolar so'zi, — deb kulib qo'ydilar. — Ventilyatorni qo'yib qo'y. Bor, bolalaringga qara, men dam olaman, — dedilar.

— Biror narsa kerak emasmi? — desam, "yo'q" ishorasini qildilar.

Men dam olsinlar, deb chiqib ketdim. Ishlarning orasida sekin oyoq uchida uyga kirib xabar olib ketaman, pish-pish uxlayaptilar. Faqat ovqat yemaganlari meni xavotirga soladi-yu, lekin avvallari ham shunday bo'lardi-ku, deb o'zimni tinchlantiraman. Ayamlarni tinchitay deb, xat yozdim. Oliya opadan pochtaga berib yubordim. Bolalarning qiy-chuvi dadamning tinchlarini buzmasin deb, hovlining narigi chekkasidagi supaga olib ketdim.

Hovlining ikki qavatli uy bor tomoniga dadam bultur birinchi qavatiga bitta xona, vanna, tualet qo'shib qurdirgan edil. "Mazza qilib shu yerda she'r yozaman", degan edil. U suvoqdan chiqib, kafellar qilingan, bo'yalib tayyor bo'lganda yer qimirlab qolib, ko'chib ham kirolmadilar. So'rida shu ta'mirlashdan qolgan asbob-uskunalar yoyilib yotardi. Durbek "men rabochiymen", deb ularni u yoqdan-bu yoqqa sudrab o'ynaydi.

Dadam tushlikka ham turmadilar. Oldilariga kirsam, "kerak bo'lsang, o'zim chaqiraman, dam olay", dedilar. Nima deyman, havo haddan tashqari issiq, yolg'iz yotgilari kel-yapti shekilli, tinchlik kerakdir, deb yana chiqib ketdim.

Bir amallab kun kech bo'ldi. Mirzo keldi. Unga dadam ovqat yemayotganlarini, faqat "Toshkent suv" ichayotganlarini, xavotirlanganimni aytdim. Ertaga do'xtir chaqiraymi, ayam yo'qliklariga dadamning ko'ngillari nima tusayotganini bilmayotganimni aytdim. Mirzo qat'iy:

— Do'xtir chaqiring, — dedi.

Qudrat aka keldilar. Dadam hovliga chiqdilar, birga ovqatga o'tirishdi. Dadam ovqat emayotganlariga Qudrat aka:

— Dada, nega ovqat emayapsiz? — dedilar. Dadam:

— Bir oz tobim qochdi shekilli, ko'nglim ko'tarmayapti, — devdilar, Qudrat aka:

— Dada, charchadingiz-da. Yaqinda Olmaotaga borib kelgan edingiz, yana Toshkent—Odessa—Qozon—Odessa—Toshkent, o'ho' ozmuncha yo'lmi. Samolyot charchatib yuborgan. Avvallari men Moskvaga borsam, bir necha kun g'alati bo'lib, o'zimga kela olmas edim, — dedilar. Men ham vaqtida gapga qo'shilib:

— Ertalab do'xtiringizni chaqiraman, — desam, qarshilik ko'rsatmadilar. Urishib beradilar, deb o'ylagan edim, xayriyat oldilaridan o'tdim.

Mirzo dadamdan xabardor bo'lib, kabinetda yotdi. Shu kunlar yer sekin, bilinar-bilinmas qimirlardi. Unga parvo qilmay qo'ygandik.

Chaqirgan do'xtirim soat o'n birlarga keldi. Kolokolnikova dadamlarni ko'ra boshladi, qon bosimlari yaxshi, yurak urishi, o'pka, oshqozon, jigar shishgan, o't xalta, ichaklar, deb turib "choy qoshiq olib keling", dedi menga. Men choy qoshiqqa borsam, Durbek Jo'rabekning aravachasini g'ildiratayotib, yiqitib yuborishiga sal qoldi. Jo'rabekni qo'limga olib, qoshiq olib kirsam, do'xtir dadamga:

— U vas istosheniye, ustali, appetita net, — deyapti. Men:

— Da, on kak priyexal nichego ne kushal, tolko neskolkto glotka soka vipil, — dedim.

— Gafur aka, davayte ya vam glyukozu sdelayu, ona kak pitaniye budet i utomleniye snimet, — dedi. Dadam "xo'p", ishorasini qildilar.

Do'xtir ukol qildi-da, dadamlarga:

— Gafur aka, ne lyajete li vi v statsionar? — dedi. Dadam norozidek bo'lgan edilar:

— Xotya bi, na nedelku, mi vas podkrepim i vi možete prodoljit otdixat v "Koktebele", da, — dedi ovutgan ovozda. Dadam rozi bo'ldilar shekilli, indamadilar.

Dadamlarni ko'rib bo'lib ketayotganida, albatta statsionarga yotqizish kerak, asablari joyida emas, yuraklari taxikardiya, jigarlari shishgan, juda holsizlanganlar, ustiga ovqat yemayabdilar, degan vajlarni keltirdi. Bugun joy tayyorlashini,

stat-sionardagilarga xabar qilishini, ertaga dadamni statsionarga yotqizishini aytib, jo'nab ketdi.

Do'xtirni kuzatib, dadamning oldilariga kirdim.

— Dada, joy bo'lsa bugun yotasizmi? — desam:

— Bugun emas, ertaga, bir o'zim yotmayman, pirimni (Qutbiddin eshon, urgutlik tilchi olim), chaqirtir, birga yotamiz, — dedilar.

Mirzo uyda edi.

— Mirzo, dadam statsionarga bir o'zim bormayman, pirimni aytib kelinglar, o'sha kishi bilan birga davolanamiz deyaptilar, borib aytib kelasanmi? — dedim. "Xo'p" dedi.

Qutbiddin eshonning uylari Sag'bon ko'chada edi. Mirzo borsa, yo'q ekanlar, yozda Samarqandga xotin, bola-chaqalarini ko'rgani ketgan ekanlar, degan gap topib kelib, dadamlarga aytdi. Mirzo:

— Dada, akangiz Risqi qori amakimlarni aytaylik, birga yotinglar, — desa, dadam rozi bo'lgandek bo'ldilar.

Kechga yaqin telefon ishlab qoldi, hamshira qiz statsionarda joy tayyorlashganini aytdi. Kechqurun akam keldilar. Dadamning statsionarga yotayotganlarini eshitib:

— Onamlarni (ayamlarni) chaqiraylikmi, kelsinlarmi? — deb so'rasalar, dadam:

— Yo'q, men statsionarda uzoq yotmayman, uch-to'rt kundan keyin sal o'zimga kelay, Odessaga borib ular bilan dam olaman-da, birga olib kelaman, — dedilar.

Dadamlarning xohishlarini qaytarib bo'lmas edi.

Ertasi 7-iyul kuni dadamning ancha mazalari qochdi. Amakim keldilar. Akam keldilar. Qudrat aka dadamlarga "kechqurun oldingizga boraman", deb ishga ketdilar.

Men dadamlarning statsionarga olib ketadigan narsalarini tayyorladim.

Suv olib kelib yuvintirdim, soqollarini oldilar. Tog'orada iliq suv olib kelib oyoqlarini yuvdim, tirnoqlarini oldim. Mazalari yo'qligidanmi, kayfiyatlari yo'qligidanmi, negadir hazil ham qilmadilar.

Men hazil qilsam ham, dadam hafsalalari kelmaygina iljayib qo'ydilar.

Kiyimlarini kiyib, tayyor bo'ldilar. Akam, amakim, Mirzo dadamni statsionarga olib ketishdi.

Yana uy, hovlilar huvillab qoldi. O'rtadagi chodirlar ko'zimga shunaqa xunuk ko'rindiki, kechga yaqin Oliya opa bir odamni aytib keldi, birga ko'chirib tashladik. Eski oshxona yonidagi akamlar yotib yurgan so'riga pashshaxona tutdim. Mirzoga gilos tagidagi so'riga joy tayyorlab qo'ydim.

Kechga yaqin dadamning oldilariga sharbatlar, ovqat olib borsam, Mirzo ishdan chiqib, to'g'ri dadamning oldilariga boripti.

— Bolalaringni nega tashlab kelding. Mirzo, akang keldi, bo'ladi-da, — dedilar dadam.

Xavotirlanganimni aytdim.

— Dada, statsionarga yotganingizni ayamga xabar qilaymi, — desam, jahllari chiqib:

— Senlarga necha marta aytdim-ku, o'zim borib olib kelaman deb, — dedilar har bir so'zlarini alohida ta'kidlagan ovozda.

Mirzo menga qarab, boshqa gapirmang, ishorasini qildi. Dadam bilan xayrlashib, Mirzo ikkalamiz uyga keldik.

8-iyul kuni ertalab Mirzoni praktikaga, Quadrat akani ishga jo'natdim. Bolalarning kiyimini dazmol qilayotgan edim, Jo'rabek yig'lab qoldi, aravachasidan yiqilmasin deb yugurib borsam, shu mahal o'ynab yurgan Durbek qizib turgan dazmolga qo'lini tekkizib oldi. Dod solib yig'ladi. Kuyish qanaqa og'rishini bilmasam edi. Birga qo'shilib yig'layman, joni jahonim kuyib ketgandek bo'ldi. Kichkina, do'mboq qo'lchasi qizarib, pufakcha bo'lib chiqdi. Oliya opaga Jo'rabekni berib, Durbekni olib do'xtirga yugurdim. Durbekni chinqirtirib, stolbnyakka qarshi ukol qilishdi.

— Kelin, bir-ikki kunda tuzalib qoladi, qo'rqmang, — deb kattaroq yoshdagi jarroh dori qo'yib, bog'lab qo'ydi.

Uyga kelsam, Jo'rabek qorni och, yig'lab turibdi. Durbekning qo'lchasi og'rib, u yig'laydi. Men o'zimni urishaman, nima qilishimni bilmayman. Oliya opa ham "bolani kuydirding, xayoling joyida emas", deb urishadi.

— Aylanayin, bolachug'im, seni ne qildilar, — deb Durbekni ovutmoqchi bo'ladi. O'zim kuyganim yetmagandek, bolamning kuyib qolganiga yig'layman.

Birpasdan keyin dorining ta'siridanmi yoki charchabmi, Durbek uxlab qoldi. Jo'rabekni Oliya opaga tashlab, o'zini dadamning oldilariga ketdim.

Borsam, oyim (Sarvi ammam) dadamning oldilarida, Risqi qori amakim bilan gapirishib, choy ichib o'tirishipti.

Dadam beholigina yotiptilar, ahvollari uncha yaxshi emas. So'rashib bo'lib, do'xtirlari Antonina Aleksandrovna Raspopovaning xonasiga kirdim. U men kuyib, shu yerda yotganimda 6 oy davolagan qadrdonim. U meni o'z bolasidek qarshi oldi, bolalarimni, Qudrat akamni so'radi. Dadamlarning ahvollarini so'rasam:

— U nego saxar visokiy, boyus kak bi koma ne nachalos, skaji, chto za ukol yemu sdelali, — dedi,

Men do'xtirlari quvvat bo'lsin deb, glyukoza qilganini aytdim.

— No togda ego sostoyaniye etogo trebovalo, da polojeniye kriticheskoye, ni kak saxar ne padayet, insulin delayem, cherez nekotorye vremya, opyat povishayetsya. V den, po neskolko raz saxar proveryayem, — dedi.

Nima qilish kerakligini so'rasam:

— Konsilium sobirayem, professorov pozvali, oni chto-to predprimut, seychas podoydut, — dedi.

Professorlarning qarorini bilmay ketmayman, deb dadamning palatalariga kirdim. Dadam bezovta edilar:

— Ayangdan xabar bormi? — deb so'radilar.

Telefon qilib ololmaganimni aytdim. Telegramma yuboraymi, deb so'ray dedim-da, yana asabiylashmasinlar deb, indamadim. Bir ozdan keyin oq xalat kiygan anchagina do'xtirlar kirishdi. Ularga xalaqit bermaylik deb, men, oyim, amakim chiqib ketdik. Shu mahal Ulug' akam kelib qoldilar. Men uydagi voqeani aytgan edim. "Uyga bor, bolalaringga qara, men hamma gapni bilib, senga aytaman", dedilar.

Dadam bilan xayrlashib, uyga ketdim. Dadamning oldilarida akam, oyim, amakim qolishdi. Taksida uyga yetib kelganimda, kech kirib qolgan edi. Oliya opa ikkita bola bilan qiynalib ketipti.

Ikkalasi ham inijlik qilishipty.

Durbekning qo'li og'riyapgan bo'lsa kerak, xuddi kattalardek qo'lini ushlab ixraydi. Bolalarni oldim. Oliya opa

ovqatni oxirigacha pishirolmay o'tirgan ekan, hovlidagi ochiq oshxonaga ketdi. Qorong'i tushganda Mirzo, Ulug' akam, Quдрat akam kirib kelishdi. Kayfiyatlari yo'q.

— Do'xtirlar nima deyishdi? — desam, akam:

— Qandlari baland, hamma buyurilgan dori-darmonlar qilinyapti, — dedilar.

Bu xabar meni tinchita olmas edi. Bolalarimning xarxashasi yuragimni siqar edi.

Hammalari:

— Bolangga qara, bolangga qara, — deyishardi. Ularni olib, hovlining hech kim yo'q joyida yig'lab oldim. Durbek boshimni silab, "malenkiy" dedi. Uni achomlab oldim, hammayog'idan o'paman, o'zining qo'lchasi og'rib tursa ham, mening ezilib ketganimni tushunganiga hayron bo'laman. Ayamlarning qadrlari juda-juda o'tyapti. Hozir dadamning oldilarida bo'lsalar, xuddi u kishi tuzalib qoladigandek, ayamni sog'inganim bilindi. Ayamga juda orqa qilib yuravergan ekanman, hech ishda yo'qdayman. Qorong'ida shu gaplarni o'ylab, bolalarimni bag'ringa bosib o'tirsam, Quдрat aka qidirib keldilar.

— Ha, nima gap, nimaga qorong'ida o'tiripsizlar, — dedilar. Men:

— Hech gap yo'q, — dedim. Ovozim gapimga to'g'ri kelmasdi.

— Ko'p xafa bo'lmang, hammasi yaxshi bo'ladi, — dedilar.

Necha kunlardan beri Quдрat akam bilan yakka gapirisholganim yo'q edi. U kishi so'raydilar, men javob beraman, men so'rayman, u kishi javob beradilar. Bolalarimiz qo'ynimizda uxlab qolishdi.

Yer allalagandek qimirlaydi. Endi er qimirlaydimi, yoriladimi, men uchun baribir. Quдрat akam yaxshi bo'ladi, dedilar-ku, axir, deyman o'zimga-o'zim.

U kishi meni, men u kishini nimalardir deb ovutamiz. Biz yer qimirlashidan, notinch, o'ng'aysiz, xavotirli hayotdan charchab ketgan ekanmiz. Ikkalamiz uchun janнат shu yerdadek o'tiripmiz. Yana gumburlab yer qimirladi, xuddi tungi qushlar uchib ketgandek bo'ldi, havolardan

yerga tushdik. Hovlining u burchagidan akamlarning ovozlari keldi. Qudrat aka:

— Yuring, bolalarni yotqizaylik, Ulug' ayamga telefon qilayotgan edi, ulana oldimikin, — deb Durbekni ko'tarib oldilar-da, astagina: — Yomon kuyiptimi? — yana meni xafa bo'lmasin degan ohangda so'radilar.

— Uncha emas, baribir bola uchun og'ir-da, — dedim.

— Mayli, bo'lar ish bo'пти, xafa bo'lavermang, tuzalib ketadi, — dedilar meni tinchitib. Durbek dadasining qo'ynida rohatlanib, erkalanib uxlab yotardi.

Akam "Ko'ktebel"ga telefon qilaverib, charchaptilar. Asabiylashib:

— Telegramma beraylik, kelishsin, — dedilar.

Akam Qibrayga ketmay, hovlida qoldilar. Mirzo, akam, Qudrat aka gapirishib o'tirishdi. Shu xavotirli kunlar qandaydir bir-birimizni yana ham yaqinlashtirgan edi. Men bolalarimning yoniga borib yotdim.

9- iyul kuni hammani ish-ishiga jo'natdim-da, Jo'rabekni yana Oliya opaga tashlab, Durbekni do'xtirga olib bordim. Do'xtir ko'rib, qo'lchasining kuygan yerini bog'lamay ochib qo'ydi, terisi qorayib qotib qolipti.

— Hech narsa qilmaydi, dog'i ham qolmaydi, erta-indin ko'chib tushadi, — dedi do'xtir.

Do'xtirdan kelishimga tovuq sho'rva tayyor ekan, olma, uzum sharbatini oldimu dadamning oldilariga ketdim. Borsam, dadam ko'zlarini ochib, shiftga qarab yotiptilar, amakim allanarsalar o'qiyaptilar. Tizzalarida eskicha kitob.

Dadam meni ko'rib o'rnilaridan turmoqchi bo'ldilar, men yonlariga kelib o'tirib so'rashdim, bolalarni so'radilar. Hammasi yaxshi, dedim. Yana asablariga ta'sir qilmasin deb, Durbekning qo'li haqida aytmadim.

— Dadajon, bugun ancha tetikka o'xshaysiz, — desam, amakim:

— Mirzo Abdul G'afurga rosa dori-darmonlar qilishyapti, ancha yaxshi bo'lib qoldi, — dedilar suyunib.

— Ovqat yedilarmi, — desam:

— Shu qilgan dorilari ovqatning o'rnini bosar emish, — dedilar amakim.

Dadam ham amakimning gaplarini ma'qulladilar. Erta bilan Mirzo va akam kelib ketishganini aytdilar.

— Kechqurun nima ovqat qilib kelay? — desam, dadam:

— Shu olib kelganlaring bo'ladi, hadeb bo'zchining mokisidek qatnayverasanmi? — dedilar.

Sog'liqlari ancha yaxshiligini ko'rib, mening ham kayfiyatim yaxshilandi. Do'xtirlarining oldiga kirsam yo'q ekan, kutib o'tirmay uyga qaytdim.

Negadir Mirzo ham, Qudrat aka ham kechikib ketishdi. Men ovqat ham yemay, ularning kelishini kutib o'tiripman.

Osmon to'la yulduzlar... Faqat issiq, juda issiq.

Men yana ayamlarga — Odessaga telefon qilay-chi, deb harakat qilib ko'rdim, bo'lmadi. Allamahalda darvoza tagiga mashina kelib to'xtadi. Qudrat aka, Mirzo kirib kelishdi. Kayfiyatlari yo'q. Nima gap deb so'rashga tilim bormaydi. Yuvinib kelishdi, ovqat olib keldim, choy damladim. Ovqat yeyishga ham ishtahalari yo'q.

— Dadamlarning oldilaridamidilaring? — desam, Mirzo bosh igr'itib qo'ydi. — Nima gap, tushda borganimda yaxshi edilar.

Mirzo indamadi. Qudrat aka:

— Qandlari yana oshib ketipti. Hamma dorini qilishyapti. Kadinovich, Vohidov, yana boshqa professorlar ko'rishdi. Yana konsilium qilishdi. Ancha yaxshi bo'lgunlaricha o'sha yerda bo'ldik. Mirzo yotib qolmoqchi edi, ruxsat berishmadi, amaki borlar, — dedilar.

Mening ichimga yana vahima kirdi.

— Ayamlarga telefon qila olmayapman, xabar qilish kerak, kelsinlar, — dedim, xuddi ayam kelishlari bilan dadamni tuzatib qo'yadigandek.

Mirzo, ertaga telegramma beraman, dedi.

Hammamiz kayfiyatsiz, har kungidek gapirishib o'tirgimiz ham kelmay, joy-joyimizga borib yotdik. Shanba ham o'tdi. Ertaga 10-iyul, dam olish kuni, men bolalarni Qudrat akaga tashlaymanu ertalabdan dadamning oldilarida bo'laman, deb reja qilib qo'ydim.

Ertalab Mirzoning ham, Qudrat akaning ham choyga kelishlari qiyin bo'ldi. Ba'zida dam olish kunlari menga

yoqmaydi. Choy kech ichiladi, hamma kundagi mo'ljallangan ishlarning tartibi buzilib ketadi.

Yuragim shoshib ketyapti. Tezroq dadamlarning oldilariga bora qolsam, o'z ko'zim bilan ko'rsam. Bolalarga bir amallab, zo'rlab ovqat yedirdim. Kiyinib tayyor bo'lib ham edim, Qudrat aka:

— Dadamning oldilariga Mirzo ikkovimiz boramiz, olib boradigan narsalar tayyormi, — dedilar.

Mening yuragim tars yorilay deb:

— Men ham bormoqchi edim, — desam:

— Siz biror quvvat bo'ladigan yengil ovqat qilib turing, biz kelgach, o'sha mashinada borasiz, — dedilar.

— Xo'p, — dedim nima qilishimni bilmay.

Ular ketishdi. Qo'lim ishga bormaydi.

Soat 12 lar bo'lib qoldi. Biror narsa bilan ovora bo'lay, deb qaynatma sho'rva qildim, "chaynamay ichib yuboradigan ovqat shu-da", deyman o'zimga o'zim. O'zimga ish topib, necha xil sharbatlar qildim, bolalarimni cho'miltirib, uxlatdim.

Endi hech qayerga sig'may qoldim. Radiodan yo Otello, yo Alisher Navoiyning inssenirovkasini beryapti. Dialoglar, musiqa yuragimni siqib yubordi, dadamning olib yuradigan "Spidola" priyomniklarini o'chirib qo'ydim. Oliya opani chaqirdim:

— Oliya opa, uylarga qarab qo'ying, biror ovqat qiling. Bolalarga ham qarang, men dadamning oldilariga boraman, — dedim.

— To'xta, birortalari kelsin, bugun dam olish kuni, mehmon kelishi mumkin, keyin borarsan, — dedi Oliya opa.

— Yo'q, boshqa chiday olmayman, — dedim.

Qo'limga ovqatlar solingan sumkani oldimu bozor yonidan taksiga tushib, statsionarga ketdim. Mashina sekin yurayotganga o'xshaydi, svetoforlar oldida to'xtaganiga ham chiday olmayman, tezroq yura qolsa-chi, deyman. Nihoyat, yetib bordim, eshik qorovuli:

— G'afur akaning oldilarida juda odam ko'p, birortasi chiqsin, kirasiz, — dedi.

Men chiday olmay, "dod"lavoray dedim.

— Jon amaki, hozir kirgizmasangiz, men shu yerda o'lib qolishim mumkin, telefon qiling. Antonina Aleksandrovnaga ayting, — dedim.

Qorovulning kayfi uchib ketdi shekilli, tezgina telefon qilib gapirishib bo'lib:

— Qizim, kiring, — dedi.

Zinalardan yugurib chiqyapman. Allaqanday ovozlari. Dadam, dadam fors tilida she'r o'qiyaptilar, battar hovliqib ketdim, nafasim tiqilib qoldi. Palataga kirsam, hamma shu yerda. Bahri ammam, oyim, Mirzo, Ulug' akam, Qudrat aka ayvondatik turishipti. Darvin aka, do'xtirlar dadamning tepalarida, kirishim bilan dadamning ko'zlari menga tushib: "Rafiqam qani", — dedilar. Do'xtirlar:

— Hozir keladilar, — deyishdi.

Yana she'r o'qidilar. Karavotlari yoniga tiz cho'kib, qo'llarini yuzimga surtdim, peshonalaridan o'pdim. Bilmadilar shekilli, qo'limni astagina qisgandek bo'ldilar... Ancha shunday o'tirdim. So'ng ukol qilamiz, deyishdi. Amamlarning oldilariga borib, yig'lashdan o'zimni zo'rg'a tutib, ko'rishdim:

— Nima gap, kecha yaxshi edilar, — desam:

— Koma, qand balandligidan koma bo'lib qoliptilar. Do'xtirlar shu bir-ikki soat ichida komadan chiqarib olamiz, deyishyapti, — dedilar.

Bir necha vrach, hamshiralar sistema ko'tarib kirishdi. Amakim qandaydir duoni dimog'larida o'qiyotgan edilar, dadamning shirali ovozlari bosib ketdi. Hammamizga koridor, hovliga chiqinglar, issiq, havo yetishmayapti, deyishdi.

Haqiqatan ham havo issiq, xona dim bo'lib ketgan, ishlayotgan ventilyatorlar issiq havo chiqarayotganga o'xshardi.

Hech kim bilan ko'rishgim ham, gaplashgim ham kelmaydi. Hech kim meni ko'rmasaydi. Savol ham bermasaydi, deyman. Koridorning bir burchagiga borib devorga qarab o'tirdim. Yomon xayolga borishdan o'zimni saqlayman, o'zimcha "xudo saqlasin, ko'z tegmasin, tavba qildim", deb takrorlayman. To'g'rida osilgan soatning har minuti soatga aylangandek

o'tardi. Nihoyat, do'xtirlar chiqishdi. Akam, Quدرات aka ular bilan ordinatorskiyga (do'xtirlarning xonasi) kirib ketishdi. Men dadamning oldilariga kirdim.

Risqi qori amakim dadamning yonlariga stul qo'yib o'tirib qandaydir duolar o'qiyaptilar. Men negadir dadamlar bu duolarni eshitishlarini xohlamas edim. Chunki dadam bu duolar, Qur'onni yod biladigan shoir odam, ta'sirchanlar, "tuzalishimga ilinj yo'qmikin" deb o'ylamasinlar, derdim. Lekin amakim ham "tezroq tuzalsin, shu holatdan chiqsin", deb o'qiyapti-ku, deyman. Shu sabab o'qimang, deya olmayman.

Dadam bir narsalar deyaptilar, bizning tilimizda emas...

Do'xtirlar kirishdi. Yana hammani tashqariga chiqarishdi. Yana allakimlar kelishdi.

Meni Antonina Aleksandrovna birga xonasiga olib kirdi-da:

— Davayka, mi tebe davleniye izmerim, a to ti mne ne nravishsya, vozmi sebya v ruki, — dedi.

Men indamay stulga o'tirdim. Qo'limga tonometrni bog'lagan edi, eshikdan hamshira hayajonda yugurib kirib uni chaqirishayotganini aytdi.

Do'xtir tonometrni hamshiraga berib, o'zi tez-tez chiqib ketdi. Yo'lakda qandaydir noxush jonlanish sodir bo'lganini sezdim, dadamning ovozlari eshitilmay qoldi. Men qanday qilib qo'limdan tanometrni yulib tashlaganimni bilmayman. Yo'lakka uchib chiqqandek bo'ldim, butun shu yerda davolanayotganlar hayajonda, ammalarim yo'q, menga yo'l berishyapti. Palataga qanday kirganimni bilmayman. Dadam chiroyli bo'lib kulimsirab bellarigacha yalang'och, oyoqlariga choyshab yopilgan, badanlari xuddi yigitlarnikidek yaltillaydi, tinchgina yotiptilar. Do'xtirlar meni tezlikda qaytarib olib chiqib ketishdi. Yana hamma yo'lakda. Ammam, oyim, yana kimlardir bilmayman, meni ushlab turishipti.

Bir mahal Darvin akam terlab, pishib yig'lab chiqdilar. Yuraklarini massaj qilishganini, to'g'ri yurakka ukol qilishganini kimgadir aytayotganlarini eshitdim. Darvin akam do'xtir bo'lganimga ming pushaymonman, qo'limdan hech narsa kelmas ekan, degandek ahvolda edilar.

Men yana palataga kirdim... Dadamning boshlarini ushlayman, qo'llarini uqalayman, hech qanday harakat yo'q. Dod deyman, dadam ko'zlarini ochmaydilar... Nega, nega, deyman... keyin nima bo'ldi, qanday uyga bordim, kimman, nimaman bilmayman.

Faqat, faqat hammasi tamom, endi hayot yo'qdek.

Keyin odamlar, odamlar, mendan allanarsalarni so'rashadi, maslahat berishadi, yupatishadi.

Meni ezg'ilab, ezg'ilab, mayda-mayda qilib, o'ldirib tashlashsa edi, qani... Dadam tirik qolsalar edi.

Odamlar, kimlar ular, bilmayman. Bolalarimni ko'rsatishadimi-e, emiz deyishadi, menga baribir...

Dadamni olib kelishdi. Zaldagi katta stolga yotqizishdi.

Tumonat odam uyga, hovliga sig'may ketyapti.

Sharof aka (Rashidov) hukumat a'zolari bilan, Yodgor Sodiqovna Nasritdinova hukumat ayollari bilan, Yodgor opa qora kiyimda, boshida qora ro'mol...

Sharof aka akamlar, Quدرات akaga:

— Odessaga, Muharram opamlarga maxsus samolyot uchib ketdi, ertalab olib keladi. (Qani edi shu samolyot ikki kungina avval borsaydi, ayam bilan dadam birga bo'lishsa edi. Balki, balki ayam yurak haroratlari bilan dadamni saqlab qolarmidilar, deyman o'zimga-o'zim, kuyib-kuyib yig'layman.)

— Dafn marosimi komissiyasi tuzildi, nima qilish kerak bo'lsa qilamiz, ertadan respublikamizda motam e'lon qilinadi, — deyishdi hukumat a'zolari.

Radio, televizordan noxush xabarni eshitib, tanish-notanish hamma ko'ngil so'ragani kelyapti. Hovlilarga odam sig'may ketgan.

Hamma mendan bir narsalar so'raydi. Akamga, ammalaringa, xolamga, Quدرات akamga yuboraman. Ular o'zlarini tutib olishgan. Ko'zim bilan Mirzoni qidiraman. U dadamning boshlarida ovozi chiqarmay yig'layverib, qotib qolgan qo'llarini sindirgudek g'ijimlaydi. Oldiga odamlar orasidan zo'rg'a o'tib, yelkalarini silayman, ko'kragiga boshimni qo'yaman, birga rosa yig'laymiz. Qani dadam tursalar, eshitsalar. Biz ham dadamdek yetim bo'lib qoldik, ko'ngil so'rardilar, deyman.

— Mirzo, ayamga nima deymiz, qanday qilib aytamiz, — deb yana yig'layman. Mirzoni men emas, meni Mirzo yupatadi.

Kechasi bilan hech kim mijja qoqmadi, kechasi bilan qandaydir ishlar qilindi. Yaqin-yiroq qarindoshlar, do'stlar, tanishlar kela boshladi. Qo'qondagi tog'am bolalari bilan azondagi samolyotda kelishdi. Tuman, viloyatlar, boshqa respublikadan dadamning do'stlari, hukumat delegatsiyalari ta'ziya bildirgani kelisha boshladi.

Ayamlar uchun yuborilgan maxsus samolyot 11 yarim-12 larda kelishi kerak edi. Keyin miting bo'lar ekan.

Qora rido, boshida kichik qora do'ppiga o'xshagan bosh kiyimi bor, qandaydir odamlar mendan allanarsa so'raydi. Dadamning "Men yahudiyman" she'rlarini gapiradi. Bir narsa mumkinmi, deydi, miyam karaxt bo'lib qolgan, gapiga tushunmayman, akamlarga yubordim. Akam javob berdilar. Ular juhud ruhoniylari ekan. Dadamning she'rlaridan kelib chiqib, u bizning dinimizda, deb o'ylashgan ekan, ruxsat bersanglar, o'zimizning rusumda ko'msak, deyishar emish.

Akam Hamidulla akamni chaqirdilar. Akam ularning gapini eshitib, bu axir she'r, "Allegoriya" edi-ku, deptilar.

— Ichkarida nechta qorilar kelgan, allaqachon musulmonchasiga qilinadigan udumlarni qilishib, kafanlab, faqat yuzlari ochib qo'yilgan. Alhamdulillah, G'afur G'ulom musulmon edilar, o'z dinimizda ko'mamiz,— deganlaridan keyin uzr so'rab, ta'ziya bildirib, chiqib ketishdi.

Mirzo Abdulqodir ayamlarni kutib olgani aeroportga ketdi.

Bir necha fursat o'tgach, Yodgor opa, Xadicha Raimovna, bir qancha ayol hukumat a'zolari bilan ayamni olib kelishdi.

Men qanday ko'rishdim, nima dedim, Toshxon, Xondamirni nimalar deb ovutdim, ahvollari qanday edi, bilmayman. Faqat ayamlarning faryodlariga chiday olmadim, bir mahal ukol qilib o'zimga keltirishdi.

Ayam dadamning boshlarini qo'llariga olib, ushlab:

— Habibim, noyobim, oltin boshingizda qanday ajoyib fikrlar qog'oz yuzini ko'rmay ketib qoladimi? — deb xuddi dadam bilan gapirishgandek gapirib yig'layaptilar.

Hamma ayamning so'zlariga chiday olmay yig'lardi.

Sharof Rashidov, hukumat a'zolari, yozuvchilardan Vohid Zohidov, Said Ahmad aka, Yashin aka, Vahob aka, S.Shermuhamedov, Anvar aka Qo'chqorovlar keldi.

Dadamlarni ochiq mashinada sobiq Qizil maydon tomon olib borishdi, mashinada ayam, men, ukalarim, akam bor edilar. Meni va Toshxonning sochini yoyib qo'yishdi. Mitingda juda ko'p odam nutq so'zladi. Shoirlar dadamga marsiya she'rlar o'qishdi. U qaysi zal edi, qayerdan kirdik, qayerda turdik, bilmayman, hozir ham aytib bera olmayman.

Faqat gozoq shoiri, dadamlarning do'stlari Sobit Muqonovning nutqi hayratga soldi. Sobit Muqonov aprelda Qozog'istonda, iyunning oxirida Qozonda dadam bilan uchrashganini aytdi.

"Qozonda uchrashganimda G'afur har doimgidek xushchaqchaq, quvnoq, askiyachi, gapdon G'afur emas edi. Qandaydir dard uning ichini yeb yotgani bilinardi.

— Bu nimasi? — desam.

— Toshkentda nima gap bo'layotganini bilayapsanmi? — deb so'radi.

Zilzila haqida gapirdi.

— G'afur, bu yerda zilzila yo'q-ku, — desam.

— Xalqimni o'ylayman, — dedi.

— Toshkent zilzilasi G'afurni olib ketdi, — dedi Muqonov. — Har bir shoir o'z xalqini G'afurdek sevsin. G'afur o'z xalqini qattiq sevardi. Xalqining taqdiri — uning taqdiri edi, — dedi.

Qozon aeroportida G'afur bilan xayrlashar ekanman:

— Do'stim, endi qachon ko'rishamiz, — desam.

— Do'stim, bu bizning oxirgi ko'rishishimiz, endi sen mening janozamga borasan, — dedi.

— Bu ne deganing? — desam:

— O'zimni-o'zim sezyapman, — dedi".

Sobit Muqonov bu so'zni aytganida mitingda to'plangan xalq yer qimirlagandek bir to'lg'anib "uh" tortib yubordi.

Mitingda Sobit Muqonovning nutqini hayajon bilan tinglashdi.

Xalq dadam bilan xayrlashardi. Xayrlashuv mitingi uzoq bo'ldi. Mehnatkashlar, dadamning do'stlari oxirgi alvidolarini aytilar edi.

Xalq shoiri zamonini so'nggi yo'lga kuzatar ekan, daryo bo'lib ko'chadan qabristongacha ketardi, ko'chalarga, tomlarga, devorlarga chiqib, yig'lab, xayrlashib turishardi.

G'afur G'ulom o'z xalqini sevib, butun qalb haroratini, bor umrini uni ulug'lashga sarflagan. So'nggi nafasigacha xalqi bilan birga bo'ldi. Boshiga tushgan vahimali zilzila kunlarida ham xalqi, Vatanidan uzoq keta olmay birga bo'ldi.

Xalq ham G'afur G'ulomga o'z hurmat-ehtiromi, muhabbatini o'n hissa qilib qaytardi...

Dadamni yerga qo'yib kelganimizdan keyin juda qattiq zilzila bo'ldi.

Toshkent xalqini vahimaga solgan, qancha odamlarning yostig'ini quritgan, xonadonini vayron qilgan, besaranjom qilgan yer dadamni bag'riga olib ham tinchimadi.

Xalq uchun G'afur G'ulom vafoti katta balli zilzila bo'ldi.

Shayxzoda, Oybek, Abdulla Qahhorlarning vafoti ham o'sha darajadagi zilzilalar edi.

Men otam G'afur G'ulom necha zamonlar o'tsa-da, shoiri zamon bo'lib qolaverishlarini, hali-veri bunday iste'dod dunyoga kelmasligini bila turib, ko'p qirrali ijodlarini tahlil qilishni adabiyotshunos olimlarga havola qildim.

Oddiygina hayotimizda 1966 -yilning 26- apreldan 11-iyuligacha sodir bo'lgan voqealarni o'z mushohadamda bayon qildim.

Bo'lib o'tgan voqealarni qalamga olish uchun menga 32 yil umr va katta jur'at kerak bo'ldi.

Boshimdan o'tgan ko'pgina yo'qotishlarning eng og'iri dadamni yo'qotish bo'ldi. Bu fojiali voqealarni qancha asab, qancha qon sarflab yozganim yolg'iz o'zimga ma'lum.

32 yil saqlab kelganim, har daqiqa men bilan endilikda tarix bo'lib qolgan voqealarni sizlar bilan bo'lishdim. Ma'zur tuting.

Mo'min-musulmonman, taqdirga tan bermay ilojim yo'q.

Barcha tilga olganlarim — olamdan o'tganlar ruhi shod bo'lsin!

MUNDARIJA

Bodom guli.....	3
Siyohdon.....	7
Mirtemir amaki.....	17
Abdulla Qahhor.....	21
Hamid aka.....	25
Ustozi ulamo.....	30
O'sha mungli damlarda.....	34
Ota huquqi bilan.....	45
Ziyofat.....	50
Sayohat.....	53
Mukammal bo'lmagan olam.....	79
Jannatdan haydaliş.....	82
Dandon sopli pichoq.....	92
Eshak yemi.....	95
Harir durra.....	98
Savodi chiqdi.....	100
Zilzila.....	102

Adabiy-badiiy nashr

Olmos (Ahmedova Olmos)

BODOM GULI

Xotiralar, hikoyalar

Muharrir *Hikoyat Mahmudova*

Musavvir *Anatoliy Bobrov*

Badiiy muharrir *Yulay Gabzalilov*

Texnik muharrir *Tatyana Smirnova*

Kichik muharrir *Nazmi Fozilova*

Musahhih *Mavjuda Nasriddinova*

Kompyuterda sahifalovchi *Surayyo Rahmedova*

IB № 4227

Bosishga 20.10.2004 da ruxsat etildi. Bichimi 84x108^{1/32}. Tayms
garnitura. Ofset bosma. 7,14+0,42 vkl. shartli bosma toboq. 8,1+0,42
vkl. nashr tobog'i. Jami 2000 nusxa. 248 raqamli buyurtma. 61 – 2004
raqamli shartnoma. Bahosi shartnoma asosida.

O'zbekiston Matbuot va axborot agentligining G'afur G'ulom
nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 700129. Toshkent. Navoiy
ko'chasi, 30 // 700128. Toshkent. Usmon Yusupov ko'chasi, 86.